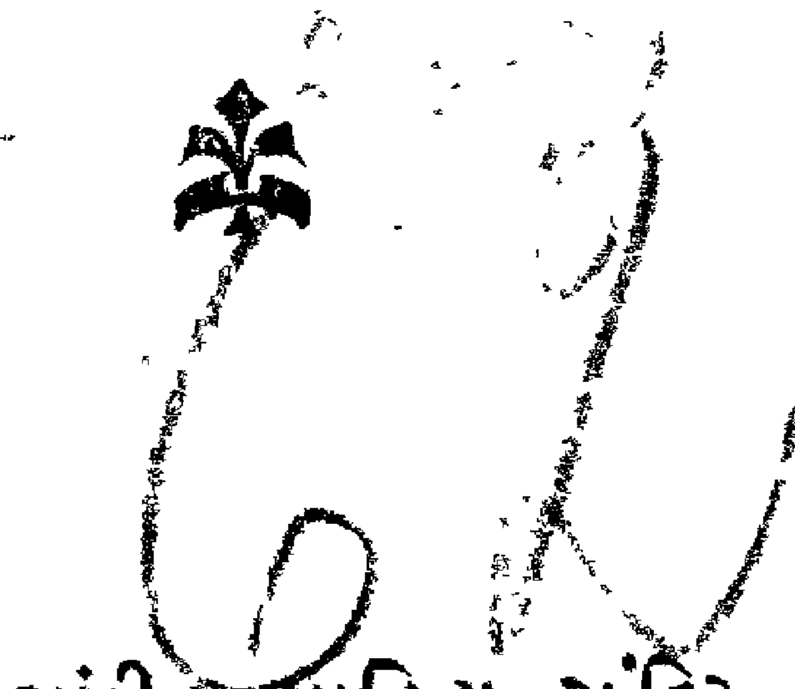
ગાંડીવ પત્રની ચોથા વરસની ભેટ

આનંદમઠ

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર
૧૮૦ ફુળાપીઠ
સુરત.

ગાંડીવ સાહિત્યવાટિકા
પુષ્પ આઠમું

આનંદમઠ

સદીની છેલ્લી પચાસીમાં બંગાળામાં સંન્યાસીઓએ
કરેલા બળવાની મનોરંજક ઇતિહાસ કથા.

કર્તા.

સ્વ. બંકીમચન્દ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય

અનુવાદક

પ્રસન્નવદન છબિલારામ દીક્ષિત
સુરત.

પ્રગટ કર્તાઃ

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર

૧૮૦ કેળાપીઠ

સુરત.

ગાંડીવ મુદ્રણાલય
સુરતમાં છાપીને
ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર
તરફથી પ્રકાશક
નટવર વીમાવાળા.

પ્રથમાવૃત્તિ
૧૯૨૬.
ગાંડીવની બીજી ભેટ
પાકા બાંધણીવાળી
ગ્લેઝ આવૃત્તિ કિં. રૂ. ૨

નિવેદન

બંગાળામાં નવસાહિત્યનો નિયાગરા વરસાવનાર બં-કીમ બાબુનું સર્વસચોટ પુસ્તક આનંદમઠ ગુજરાતીમાં નવેસર ઉતારતા અત્યંત આનંદ થાય છે.

× × ×

રા. પ્રમદવદન છ. દીક્ષિતે સરળ અને સંસ્કારી ભાષામા બહુજ ટુંકા સમયમા અનુવાદ લખી આપ્યો તે માટે તેમનો ઉપકાર માનવોજ ઘટે

× × ×

ગાંડીવ તરફથી દર વરસે ભેટ તરીકે ઐતિહાસિક કથાઓજ આપવાનો વિચાર રાખ્યો છે. આશા છે કે આ યોજના સૌ વધાવી લેશે યોગ્ય ઉત્તેજન મળતા કેવળ મૌલિક ઇતિહાસ કથાઓ આપવાનો પ્રબંધ કરવા ઇચ્છા છે. પ્રભુ, તે ઇચ્છા બર લાવો

નટવર વીમાવાળા
ગાં. સા. મં. વતી.

આનંદમઠ

ખંડ ૧ લો.

પડઘો.

અઘોર જંગલ હતું. ગાઢા શાલવૃક્ષોની ઘટાથી તે છવાઇ ગયેલું હતું. પણ માત્ર શાલવૃક્ષોજ નહિ, કંઇ કંઇ જાતજાતના બીજાં ઝાડ પાંદડાં તેના ઘટાને ગાઢી કરતાં હતાં. ઉંચા ઉંચા વૃક્ષોની ડાળીઓ એક બીજાને આલિંગન દઇ પરસ્પર વિંટળાઇ વળી એક અપૂર્વ માંડવો રચી રહી હતી. ને એ માંડવામાં નહોતું એકેય છિદ્ર, સૂર્યના કિરણોના પ્રવેશ માટે એકેય દ્વાર સારોય ત્યાં અંધકાર છવાયેલો હતો ઝાડોનો અપાર સમુદ્ર પવન આવતો ત્યારે પાણીના પારાવાર પેઠે ઘુઘવી રહેતો. ને નીચેના પથમાર્ગમાં બધે શૂનકાર રહેતો—બપોરે બાર વાગે પણ સૂરજનું એક કિરણ ત્યા દેખા ન દેતું. માન-વીનો ત્યા પગરવ નહોતો પણ ઉપર છાયા કરતા વૃક્ષ-સમુદ્રના ઘુઘવાટ અને પશુ પક્ષીના અવાજ શિવાય બીજો એકે સાદ ત્યાં ન સુણાતો.

એક તો એ અત્યંત વિશાળ ગાઢ અંધારૂં જંગ-લ—અને વળી રાતનો વખત ઘનઘોર મધરાતનો વખત. જંગલની બહાર પણ સર્વત્ર તિમિર—સારી સૃષ્ટિ અંધારાની ગોદમાં લપાયલી, કશોય રવ સંભળાતો નહોતો. જાણે પૃથ્વીના પેટમાંનોજ એક ભાગ ન હોય!

કેટલાંયે લાખો કરોડો પશુપક્ષી એ જંગ

રહેતાં, છતાં તેમનો કંઇ શબ્દ નહોતો સંભળાતો. સઘળું શાંત હતું. એવી શાંતિ, એવો નિઃસ્તબ્ધ ભાવ તો કેવળ વિરલજ !

પણ એ, એ અનંત શૂન્ય અરણ્યમાં એ અંધાર રાત્રે, અપાર શાંતિને ભેદીને એક શબ્દ સંભળાયો "મારી મનોકામના સિદ્ધ થશે કે નહિ?"

શબ્દ અનંત શાંતિમાં ડૂબી ગયો. એ અરણ્યમાં એવો માનવીનો સાદ ક્યાંથી?

થોડીક ક્ષણો વીતી ગઇ. ફરી પાછો તે અપાર શાંતિને ભેદીને એક શબ્દ સંભળાયો. "મારી મનોકામના સિદ્ધ થશે કે નહિ?"

શબ્દ અનંત શાંતિમાં ડૂબી ગયો. એ અરણ્યમાં એવો માનવીનો સાદ ક્યાંથી?

થોડીક ક્ષણો વીતી ગઇ. ફરી પાછો તે અપાર શાંતિને વીંધતો સાદ સંભળાયો: મારી મનોકામના સિદ્ધ થશે?

ત્રણ ત્રણ વાર એ સાદના પડછંદા તે અંધકાર સમુદ્રમાં પડી રહ્યા. પછી ઉત્તર સંભળાયો: તારી પ્રતિજ્ઞા શી?

જવાબ મળ્યો: મારૂં જીવનસર્વસ્વ!

સવાલ થયો: જીવન તો તુચ્છ વસ્તુ છે. તું બીજું શું ત્યાગી શકે છે?

'બીજું છે શું? બીજું શું આપું?'

ત્યારે ગગન ભેદતો તે ભેરીનાદ ગાજ્યો.

"ભક્તિ."

પ્રકરણ ૧ લું.

ઈ. સ. ૧૭૬૯ ના ઉનાળામાં એક દિવસ પદ્ચિન્હ ગામ ગરમીના ઉકળાટથી ધગધગી રહ્યું હતું. ગામમાં ઘર હતાં, પણ વસતી નહોતી. બજારમાં પુષ્કળ દુકાનો હતી, હાટની જગાએ ઘણુંયે છાપરાં હતાં, મહોલ્લે મહોલ્લે સેંકડો મકાનો હતાં ને તેમાં કોઇક કોઇક તો નાની મોટી હવેલીઓ હતી. પણ આજે સઘળુ શાંત હતું. બજારમાં દુકાનો બંધ હતી; દુકાનદારો કોણ જાણે કયાંક નાસી ગયા હતા! આજે હાટનો વાર હતો છતાં હાટ ભરાયો ન હતો. ભિખારીઓને ભીખ માંગવા નીકળવાનો આજે અવસર હતો પણ તેમનામાંથી એકેય નજરે ન્હોતો પડતો. વણકરો શાળ સમેટી ઘરને ખુણે અને વેપારીઓ વેપાર ભૂલી બાળ બચ્ચાંને ખોળામાં લઈ આંસુ સારી રહ્યા હતા, દાનેશ્વરીઓ દાન દેતા અટકી ગયા હતા; અરે મહેતાજીઓ

ભણાવવાનું ભૂલી ગયા હતા; અરે બચ્ચાંઓથી, રડવાની પણ હિંમત થતી ન્હોતી! રાજમાર્ગ ઉપર લોકોની આવજા થતી ન હતી; સરોવર સ્નાન કરનારા વગરનું સૂનું હતું; ઘરનાં આંગણાં ઉજ્જડ દીસતાં હતાં; ઝાડ પક્ષીસૂના જણાતાં હતાં; ગૌશાલાઓ ગાય વગરની-ખાલીખમ લાગતી હતી; સ્મશાનમાં માત્ર શિયાળ કુતરાંઓનો સાદ સંભળાતો હતો. એક મોટી હવેલીનું ઉંચું છાપરૂં દૂરથી દેખાતું હતું—જંગલમાં સૂનાં ઘરની વચ્ચે પર્વતના શિખર સમું તે દીપતું હતું. તેની શોભા પણ કાંઇક અજબજ ભાસતી હતી ઘરનાં બારણા બંધ હતાં—તેમાં ચકીઉં સરખું પણ નજરે પડતું ન હતું. સઘળું ચૂપાચુપ અને સૂમસામ!—અરે, પવનને પેસવું પણ ત્યાં ભારે થઇ પડે એમ હતું. ખરે બપોરે ઘેરો અન્ધકાર ઘરની અંદર છવાઇ રહ્યા હતો. એ અન્ધકારમાં મધરાતે ખીલેલાં પુષ્પનાં જોડકાં સમાં એક દંપતી કાંઇક મસલત ચલાવી રહ્યાં હતાં. તેમના હૃદયનાં અંધકારની પણ અવધિ ન હતી.

૧૭૬૭ની સાલે સારી ફસલ ઉતરી નહિ; તેથીજ ૧૭૬૮ ના વર્ષમાં મોંઘવારી સખ્ત વધી ગઇ—લોકોને ભયંકર કષ્ટ વેઠવું પડ્યું. પરંતુ રાજ્યના અમલદારોએ તો મહેસુલ એકદમ વધારી

દીધું. એ મહેસુલના વધારાને લીધે બીચારી ગરીબ પ્રજા દહાડામાં માંડમાંડ એકવાર ખાવાનું ખાઇ ગુજરાન કરવા લાગી. ૧૭૬૮ના વરસમાં ચોમાસામાં વરસાદ સારો થયો. લોકોએ ધાર્યું, આખરે ઇશ્વરે કૃપા કરી ખરી. ભરવાડ ખુશખુશાલ થઇ ખેતરમાં ગાવા લાગ્યા. ખેડૂતની સ્ત્રીઓ રૂપાના ઘરેણાં ઘડાવવાને પોતાના પતિદેવને પજવવા લાગી એવામાં આસો માસમાં ઈશ્વર એકાએક રૂઠયો. આસો કાર્તિકમાં વરસાદનો છાંટો સરખો પણ જણાયો નહિ. ખેતરમાંહેનું સઘળું અનાજ સૂકાઇને ખડ જેવું થઇ ગયું. જે એકાદ બે ખેતરમાં પાક ઉતર્યો હતો, તે ખેતરોને અમલદાર વર્ગે પોતાના સિપાઇ સપરાંઓને ખાતર ખરીદી લીધાં. પરિણામે લોકોને ખાવાનું કશુંય રહ્યુ નહિ. પહેલાં એક દિવસના કડાકા કર્યા, ત્યાર બાદ બીજી સાંજ અડધા પેટે મંગળવાર કરીને ગરીબ પ્રજા ગાળવા લાગી. પછી બે દિવસના અપવાસ કરવા માંડ્યા. ચૈત્ર માસની ફસલ સુદ્ધાં લોકોના ઉપયોગમાં આવી શકે નહિ. પરંતુ મહમદ રેઝાખાનને મહેસુલ ઉઘરાવવાનો તડાકો પડેલો હોવાથી, તેણે ધાર્યું કે મારે ઘીકેળાં કરવાની મઝા પડશે. મહેસુલમાં એકદમ દશ રૂપીયાનો વધારો કરી દેવામાં આવ્યો. બંગાળામાં સર્વત્ર ભારે કોલાહલ મચી રહ્યો.

લોકોએ પ્રથમ ભિક્ષા ઉપર રહેવા માંડયુ–પણ ભીખના હાલ્લાં કયાં લગી શીકે ચઢી શકે ?—એટલે પાછા અપવાસ કરવા માંડયા. ત્યાર બાદ રોગના ભોગ થઇ પટકાવા લાગ્યા. ગાય વેચી નાંખી, હળ વગેરે ખેતીનાં ઓજાર વેચી સાટી કંદમૂળ પર શુકરાના કરવા લાગ્યા. ખેતરપાદર, ઘરબાર વગેરે મિલ્કત કાઢી નાંખી. ત્યાર બાદ માણસો વેચવા લાગ્યાં. પછી બાલકોને વેચવા માંડ્યાં ત્યાર બાદ પત્ની સુદ્ધાં વેચી નાંખતાં ડર્યાં નહિ. પણ એ બૈરાં, છોકરાં, સ્ત્રી વગેરેને પણ કોણ કયાં સુધી ખરીદે ? સઘળાજ દેવાદાર—લ્હેણુદાર કોઇ મળે નહિ. ખરીદવાની શક્તિનો અભાવ; પરંતુ સર્વની વેચવાનીજ દાનત ! ખાવાનાં સાંસાં પડતાં લોકો ઝાડનાં પાંદડાં ખાવા લાગ્યાં. ઘાસ ખાઇને પેટ ભરવા લાગ્યાં. બીજા કેટલાક જંગલી લોકો કૂતરાં બીલાડાં ઉંદરને સુદ્ધાં પેટમાં પધરાવવા લાગ્યા. ઘણાયે નાસી છૂટયા. જેઓ મુઠ્ઠી વાળીને નાઠા તેઓ પરદેશ જઇ ભૂખનાં દુઃખને લીધે મરણ–શરણ થયા. જેમણે નાસભાગ કરી નહતી, તેઓ ખાવાનું ખાઇને અગર કડાકા વેઠી રોગના ભોગ થઈ પ્રાણત્યાગ કરવા લાગ્યા.

રોગચાળો ફાટી નીકળ્યો—તાવ, ઉલટી, ક્ષય, સૈયડ પૂર બહારમાં માણવા લાગ્યાં. ખાસ કરીને

સેયડનો ઝપાટો જબરો હતો. લોકો સૈયડથી મરવા લાગ્યા. કોણ કોને પાણી પાય?—કોણ કોની માવજત કરે? કોઈ કોઇની ખબર લેતું નહિ, કોઇ કોઇને મળતું નહિ. મરણ પછી પણ કોઇ કોઇને મદદ કરતું નહિ સૈયડનાં દર્શન થતાં વારને ઘરનાં સઘળાંજ માણસો પોતાના માંદા સગાંનો બહિષ્કાર કરીને અગીયારા ગણી જતાં.

મહેન્દ્રસિંહ પદચિન્હ ગામમાં ભારે શ્રીમંત ગણાતો—પણ ગરીબ તાલેવંતની આજે એક દશા હતી. આ દુઃખદાયક આફતના વખતમાં રોગના ઝપાટામાં સપડાતાં તેનાં પોતીકા સગાંવહાલાં, દાસ દાસી વગેરે સઘળાંજ નાસી છૂટયાં હતાં. કેટલાંક મરી પરવાર્યાં હતાં, કેટલાંક પલાયન કરી ગયાં હતાં. મોટા પરિવારમાંથી અત્યારે ફક્ત તેની સ્ત્રી, પોતે જાતે અને એક બાળક કન્યાજ રહ્યાં હતા.

તેની સ્ત્રી કલ્યાણીએ ચિન્તાને તજી, તબેલામાં જઇ જાતેજ ગાય દોહી. પછી દુધ ગરમ કરી, છોકરીને તેમાંથી થોડુંક પીવડાવીને, ગાયને ઘાસચારો વગેરે નાંખવાને ગઇ. તે ત્યાંથી પાછી ફરતાં મહેન્દ્રે કહ્યું:—“ આમ કેટલાક દિવસ નીભશે ? ”

કલ્યાણી બોલીઃ—“ બહુ દિવસ તો નહિજ. જેટલા દિવસ ગાડું ગબડશે તેટલા દિવસ નીભાવી

લઇશું, નહિતર પછી તમે નોકરી લઇને શહેર તરફ જતા રહેજો."

મહેન્દ્ર કહેવા લાગ્યો:—" શહેરમાંજ જવાનું હોય તો પછી તને આમ શામાટે દુ:ખી કરવી? ચાલને, અત્યારેજ જઇએ."

ત્યાર બાદ બન્ને જણાં કાંઈ કાંઇ તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યાં.

કલ્યાણી:—" શહેરમાં ગયાથી ખાસ લાભ શો થશે?"

મહેન્દ્ર:—" આ સ્થાન કેવું ઉજ્જડ થઇ ગયું છે, જીંદગીનાં રક્ષણનો એકે ઉપાય સૂઝતો નથી."

કલ્યાણી:—" મુરશિદાબાદ, કાસિમબજાર અગર કલકત્તા જવાથી જીંદગીનું રક્ષણ થઇ શકશે. આ જગ્યાને રામરામ કર્યા વગર ચાલે તેમ નથી."

મહેન્દ્ર બોલ્યો:—" વંશપરંપરાથી આ મકાન અઢળક ધન સંપત્તિથી ભરપૂર છે, તે સઘળું ચોરો લૂંટી જશે."

કલ્યાણી:—" લૂંટાવુંજ સર્જીત હશે, તો આપણે બે જણાં તે શી રીતે ખાળી શકીશું? જીવતા રહેવા નહિ પામીએ તો પછી દ્રવ્યનો ઉપભોગ શી રીતે કરી શકીશું? ચાલો, અત્યારેજ બધું ઠીકાઠીક કરીને કુચ કરી જઇએ. જીવતા રહીશું તો પાછા આવીને બધું વાપરીશું. મહેન્દ્રે

શંકા દર્શાવતાં કહ્યું:—" પણ તારાથી પગ રસ્તે ચાલી શકાશે ખરૂં ? નોકર ચાકરો તો બધા મરી પરવાર્યા છે, ઘોડો છે તો ગાડીવાન નથી, ગાડીવાન છે તો ઘોડા નથી ?"

કલ્યાણીએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો:—" મારાથી ચાલી શકાશે. કોઈ વાતે ચિન્તા કરશો નહિ." કલ્યાણીએ મન સાથે નક્કી કર્યું કે એમ કરતાં ભોગજોગે રસ્તામાંજ રામ રમી ગયા તોયે આ બે જીવો તો ઉગરશેને ?

બીજે દિવસે સુહવારના પ્હોરમાં બન્ને જણાં સાથે થોડાક પૈસાટકા રાખી, ઘરમાં સઘળે તાળાં દઈ ઢોરઢાંખરને છૂટાં મૂકી દઈ, બાળક કન્યાને લઈને રાજધાની તરફ જવાને નીકળી પડયાં. બહાર નીકળતાં નીકળતાં મહેન્દ્ર બોલી ઉઠયો, " રસ્તો ઘણો વિકટ છે. ડગલે ને પગલે ચોર, લૂટારા, ધાડપાડુઓ મળી આવ્યા વિના રહેતા નથી; એકલા ખાલી હાથે જવું ઉચિત નથી." એમ કહી મહેન્દ્ર પાછો ઘરમાં જઈ બન્દૂક લઈ આવ્યો.

તે જોઈ કલ્યાણી કહેવા લાગી:—" હથિયારની વાત ઠીક યાદ દેવડાવી. તમે એક વાર લ્યો આ છોકરીને; હું પણ જઈને હથિયાર લઈ આવું." એટલું બોલી મહેન્દ્રને છોકરી આપીને, કલ્યાણી ઘરમાં ગઈ.

મહેન્દ્ર મનમાં બોલ્યોઃ—" એને વળી અત્યારે કેવુંક હથિયાર જોઈએ છે ?"

કલ્યાણીએ બહાર આવી ઝેરની એક નાનકડી શીશી વસ્ત્રની અંદર સંતાડી દીધી દુઃખના દિવસોમાં ખપ લાગશે, એમ ધારીને કલ્યાણીએ પ્રથમથીજ તેની જોગવાઈ કરી રાખી હતી.

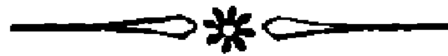
જેઠ મહિનો ચાલતો હતો. ભયંકર તાપથી પૃથ્વી સઘળી બળી રહી હતી. વાયુ લૂનો અંગાર વરસાવી રહ્યો હતો. ભઠ્ઠીમાં પડેલા તાંબાના પતરાંની જેમ આકાશ બધુંય ધગધગી રહ્યું હતું. અરે, રસ્તાની ધૂળ પણ અગ્નિના તણખાની પેઠે દઝાડતી હતી. કલ્યાણી ઘામથી અકળાવા લાગી. ઘડીકમાં બાવળના ઝાડ નીચે તો ઘડીકમાં ખજૂરી હેઠળ વિશ્રાન્તિ લઈ, તળાવડીનું શુષ્ક કાદવમય જળપાન કરી મહાકષ્ટે તે રસ્તો કાપવા લાગી. છોકરી સોપી હતી મહેન્દ્રના હાથમાં—થોડી થોડી વારે મહેન્દ્ર છોકરીને પવન નાંખતો–વળી પાછાં બન્ને જણાં ઘટાદાર શામળાં રંગબેરંગી પત્રોથી શોભી રહેલાં સુગંધિદાર પુષ્પોથી મ્હેકી રહેલાં, વેલાઓથી વીંટળાઈ રહેલા વૃક્ષની છાયામાં બેસી અવારનવાર આરામ લેતાં. કલ્યાણીની સહનશીલતા જોઈને મહેન્દ્ર વિસ્મય પામ્યો. પરસેવે પરસેવે નાહી જતા મહેન્દ્રે પાસેના ઝરામાંથી થોડુંક પાણી લાવી,

પોતાનાં તેમજ કલ્યાણીનાં મુખ, હાથ, પગ, કપાળ વગેરે પ્રદેશ પર સિંચન કર્યું.

કલ્યાણીને કાંઇક કળ વળી ખરી, પરંતુ બન્ને જણાં ક્ષુધાથી આકુળવ્યાકુળ થવા લાગ્યાં. તે પણ જેમ તેમ ચલાવી લેવાય, પરંતુ નાની બાળકીથી શી રીતે ભૂખ તરસ વેઠી શકાય? એથી તેઓ દુઃખે પાપે આગળ વધવા લાગ્યાં. ધગધગતો તાપ વટાવી, સમી સાંજ પહેલાં તેઓ એક ગામડા આગળ આવી પહોંચ્યાં. મહેન્દ્રે મનમાંજ મોતીના ચોક પૂર્યા હતા કે ગામમાં દાખલ થતાં વારને સ્ત્રી તેમજ કન્યાને શીતલ જલપાન કરાવાશે; પ્રાણની રક્ષાને કાજે ભોજનની પણ કાંઇક વ્યવસ્થા કરી શકાશે. પરંતુ ધાર્યું હતું શું, ને થયું શું? ગામમાં તો કોઇ કરતાં કોઇ મળેજ નહિ. મોટાં મોટાં ઘરોજ ફક્ત નજરે પડતાં હતાં, વસ્તી સઘળી ભાગી ગઇ હતી. આમ તેમ તપાસ કરી મહેન્દ્રે આખરે પુત્રી તથા પત્નીને એકા ઘરની અંદર સૂવાડયાં. બહાર નીકળી મોટે મોટે સાદે હાક પાડવા લાગ્યો. પણ જવાબ કશોય મળ્યો નહિ. ત્યારે મહેન્દ્રે કલ્યાણીને કહ્યું, "તુ જરીક ખામોશ રાખી, થોડીક વાર અહિં પડી રહેજે; જોઉં છું, ઇશ્વર કૃપાથી, કોઇ ઠેકાણેથી ગાય મળી આવે તો થોડુંક દૂધ લઇ આવું છું." એમ કહી

માટીનું વાસણ હાથમાં લઇ મહેન્દ્ર બહાર નીકળી પડયો.

માટીનાં વાસણનો ત્યાં તોટો ન હતો.

પ્રકરણ ૨ જું.

મહેન્દ્ર ચાલ્યો ગયો. નગરનાં ખાવા ધાય એવાં બીહામણાં સ્થાનમાં-અંધારી કોટડીમાં -એકલી અટૂલી પડી જતાં, કલ્યાણી પોતાની બાળકીને લઇને ચોતરફ તપાસ કરવા મંડી-બીચારી ભયથી છળી મરતી હતી. કોઈ કરતાં કોઇ મળે નહિ. માણસનો અવાજ સરખો કાને પડી શકતો નહતો. કેવળ શિયાળ કૂતરાંનોજ સાદ સંભળાતો હતો. ધણીને જવા દીધા બદલ તે પસ્તાવા લાગી 'જવા નહિ દીધા હત તો સારૂં થાત, ભૂખ તરસ તો સહુ એની મેળે વેઠી લેવાત.' તરતજ વિચાર સ્ફુર્યો કે ચારે બાજુનાં બારણાં વાસીને બેસું તો કેવું સારૂં ! પરંતુ એકેય બારણાંને આગળ સાંકળ હોય તો અડકાવાયને ? આમ ચોમેર બારીક તપાસ કરતાં સામેનાં બારણાં આગળ કાંઇક ઓળા જેવું જણાયું. આકાર દેખાતો હતો માણસના જેવો, પણ બરાબર માણસ જ છે એમ ચોક્કસ સમજી

શકાતું ન હતું. અતિશય સૂકીસડાક, ઝપુંઝપું થઈ ગએલી કાળી મેશ, નાગી નચરંગ ને કાગળના સિપાઈ જેવી બિહામણી આકૃતિ આવીને બારણામાં ખડી થઈ. થોડીકવાર પછી તેજ છાયા સમી આકૃતિનો હાથ એકાએક ઉંચો થયો—કેવળ હાડકાં અને ચામડાંનાં હાડપિંજર જેવા હાથની તેવીજ તાતાંતરડી આંગળી જાણે કાંઈક ઇશારત કરતી હોય એમ ભાસ્યું. ભયથી કલ્યાણીના હોઠ સૂકાવા લાગ્યા. તેજ ક્ષણે એવીજ એક બીજી છાયા-સૂકી સડાક, કાળીમેશ, નવસ્ત્રી અને લાંબા સોટા જેવી—પહેલી છાયાની પાસે આવીને ઉભી રહી. વળી પાછી બીજી એક આવી, વળી ત્રીજી આવી. એમ એક પછી એક ધીરે ધીરે ચૂપચાપ ત્યાં આકૃતિઓ ઉભરાવા લાગી. અંધારી ઓરડી મધરાતના સ્મશાન સમી ભયંકર જણાવા લાગી-જોત જોતામાં તેજ પ્રેતસમી મૂર્ત્તિઓ કલ્યાણી અને તેની કન્યાની આસપાસ વિંટળાઈ વળી. કલ્યાણી મૂર્છા ખાઈને ઢળી પડી. ભૂતાવળાં જેવાં કાળા બલ્લક માણુસો તેજ ક્ષણે કલ્યાણી તથા તેની બાળકીને ઉપાડીને જે નાઠા તે ખેતર પાર થઇ જંગલમાં આવીને ઉભા રહ્યા.

થોડીકવારમાં માટીની લોટીમાં દૂધ લઈને મહેન્દ્ર ત્યાં આવી પહોંચ્યો. આવીને જુએ છે તો

ઘરમાં કોઇ નથી. આમતેમ શોધી વળ્યો. કન્યાનું નામ દઇને અને આખરે અકળાઈને બૈરીનું નામ દઇ બૂમાબૂમ કરવા લાગ્યો. પણ ઉત્તર કોણ આપે ? કાંઇ કરતાં કાંઇ પત્તો લાગ્યો નહિ.

પ્રકરણ ૩ જું

લૂંટારા ભૂતાવળાં જે વનમાં કલ્યાણીને લઇ આવ્યા હતા, તે વન ઘણું રમણીય હતું. તેમાં અજવાળું નહોતું, તેમજ તેની શોભાને નીરખે એવી આંખ સરખી પણ નહોતી. દરિદ્રના હૃદયમાં છુપાએલા સૌંદર્યની પેઠે તે વનનુ સૌંદર્ય પણ અદૃષ્ટજ રહ્યું રતું. દેશમાં ભલે ખાવાને ખોરાક ના હોય, પરંતુ એ વન સુવાસિત પુષ્પોની સમૃદ્ધિથી ભરપૂર હતું. અને એ સુગંધ એવી ઉગ્ર હતી કે જડ અંધકારને પણ તેનાથી પ્રકાશ પૂરો પડતો હોવાનો ભાસ થતો હતો. સુકોમલ પુષ્પથી આચ્છાદિત થએલી લીલોતરી પર ભૂતાવળાંએ કલ્યાણી અને તેની કન્યાને લાવીને નાંખ્યાં. પોતે તેમની આસપાસ ચોકી કરતા હોય તેમ બેઠાં. પછી એ શિકારને શી રીતે ઇન્સાફ આપવો, તેની ભાંજગડમાં તેઓ પડયા. કલ્યાણી પાસે જે કાંઇ ઘરેણાં

હતાં તે પહેલીજ તકે તેમણે કબજે કરી લીધાં હતાં. એક ટોળું લૂંટના ભાગ પાડવાની ગડમથલ કરી રહ્યું હતું. ઘરેણાં વગેરેની વહેંચણી થયા બાદ ભૂતાવળામાંહેનો એક કહેવા લાગ્યોઃ—"આપણે આ સોનારૂપાંને લઈને શું કરવું છે ? એક ઘરેણાંના બદલામાં મુઠીભર ચોખા મને આજે મળ્યા; ભૂખે જીવ જાય છે—માનશો; આજે એકલાં ઝાડનાં પાંદડાં ખાઇને રહ્યો છું." એક જણે આમ કહ્યું એટલે બીજા બધાજ ટાપસી પૂરતાં કલકલાણ કરીને કકળી ઉઠયાં: "ચોખા લાવો ચોખા, ભૂખે જીવ નીકળી જાય છે, નથી જોઇતાં અમારે સોનાં રૂપાં." ભૂતાવળાંનો સરદાર તેમને ટાઢા પાડવા લાગ્યો, પણ કોઇએ તેને ગણકાર્યો નહિ. જોતજોતાંમાં મામલો ભયંકર થઇ પડયો. સાધારણ શોરબકોર પરથી ગાળાગાળી પર ઉતરી પડયા. વાત વીફરી. મારામારીની તૈયારી થઇ રહી. પોતપોતાના ભાગમાં જે જે ઘરેણાં આવ્યાં હતાં, તેનાથી દરેક જણ પોતાના સરદારની અચ્છી રીતે પૂજા કરવા લાગ્યું. સરદારે એકાદ બેને ઠોકયા. એટલે બધાજ એકતુંબે થઇ તેનો ભોરકૂટો કરવા મંડયા. સરદાર ભૂખના દુઃખે જીવતો મૂઆ જેવો—કાગળના સિપાઇ સમો દીસતો હતો. એકાદ બે ઝપાટામાંજ તે પટકાઇને

જમીન પર પડયો અને જોત જોતાંમાં તેના રામ રમી ગયા. ભૂતાવળાંમાંહેનો ભૂખ્યા વરૂ જેવો ખાવાનો તલપાપડ થઈ રહેલો એક અડબંગ બોલી ઉઠયો:–"શિયાળ કૂતરાંનાં માંસ ખાઇ ખાઇને થાકયા, ભૂખે જીવ જતો રહે છે, આવો ભાઈ! આજે આ મુડદાનેજ આરોગીએ." એટલે સઘળાજ "જયકાલી"નો ગગનભેદી નાદ ગજાવતા બરાડી ઉઠ્યા:—"બમ્બમ્ કાલી! આજે નવું મનુષ્યનું માંસ ખાઈશું." અને એ ગર્જનાને આ કાળી ખલ્લક પ્રેતસમી મૂર્તિઓ ખડખડ હાસ્ય અને તાળીઓના ગડગડાટથી વધાવી લેવા લાગી અને અંધકારમાં નાચવા કૂદવા મંડી. સરદારનાં શબને અગ્નિદાહ કરવાને એકાદ જણ દેવતા સળગાવવાની ખટપટ કરવા લાગ્યો. જ્યાં ત્યાંથી સૂકું ઘાસ, કરાંઠી, લાકડાં વગેરે બળતણ ભેગું કરી, ચકમકથી દેવતા પાડીને ભડકો કર્યો. ચિતાના પ્રકાશમાં પાસેનાં આંબા જાબુડી, ફણસ, તાડ, આમલી અને ખજૂરીનાં ઝાડ સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યાં; કોઇ કોઇ સ્થળે અગ્નિના પ્રકાશમાં ઘાસ ઉજળું ફટક જેવું જણાવા લાગ્યું; કોઈક સ્થાન પરનું અંધારૂં વધારે ઘેરૂં થઇ ગયુ. ચિતા ભડભડાટ સળગી એટલે એક જણ પેલાં મુડદાંને પગ વડે ઘસડી લઇ આવ્યો, અને ચિતામાં પધરાવવાની તજવીજમાંજ હતો, એટલામાં તેમ-

નામાંથી એક બોલી ઉઠયો, "રાખો, રાખો, રહેવા દો. આજે સરસ માંસની ઉજાણી કરીનેજ તાજા થવું હોય, તો આ સૂકાસડાક ઘરડા ઘુવડનું ગોજું માંસ શું કામ ખાવું જોઇએ? આજે તો જે શિકાર આપણે લૂંટી લાવ્યા છીએ, તેનુંજ ભક્ષણ કરીશું. આવો એ નાજુક બાળાનેજ શેકીને ખાઇ જઇએ." બીજો કહેવા લાગ્યો:—"જેમ કરવું હોય તેમ કરો, ભાઇઓ! પણ હવે ભૂખ્યા નથી રહેવાતું." તે ઉપરથી જે જગાએ કલ્યાણી તથા એની કન્યા ને લાવીને સૂવાડયાં હતાં તે જગ્યાએ બધા દોડી ગયા. જઇને જુએ છે, તો તે જગ્યા ખાલીખમ છે. કન્યાએ નથી અને તેની માતાયે નથી. ભૂતાવળાં માંહોમાંહ્ય ઝગડો કરી રહ્યાના સારો લાગ જોઇ કલ્યાણી, દીકરીને એકદમ ઉંચકીને, તેના મુખમાં સ્તન આપીને, જીવ લઇ નાસી છૂટી હતી. શિકાર ભાગી ગયો છે, એવું જાણવા વારને બધાંય ભૂતાવળાં "મારો, મારો" કરતા ચારે દિશા તરફ છૂટયાં. ફાડી ખાનારાં ઝનુની પશુ સમીજ તેઓની સ્થિતિ હતી.

<u>પ્રકરણ ૪ થું.</u>

અંધારા ઘોર વનમાં કલ્યાણીને કયાંઇ રસ્તો સૂઝતો નહોતો. વૃક્ષ, વેલા અને કાંટાના મોટા મોટા ઢગમાં કોઇ પણ સ્થળે પગથી જણાતી ન હતી. તેમાં અંધારૂં કહે કે મારૂં કામ. કલ્યાણી કાંટા ભાંગતી ભાંગતી મહા મુશીબતે વનમાં પ્રવેશ કરવા લાગી. બીચારીના પગમાં કાંટા ભચોભચ વાગવા લાગ્યા. બાપડી ડૂસકાં ભરી ભરીને રડવા લાગી. તે સાંભળીને પેલાં ભૂતાવળાં કિલકિલાટ કરવા લાગ્યાં. આમ લોહીથી નીગળતી કલ્યાણી વનની અંદર પ્રવેશ કરી રહી હતી. થોડીકવાર રહીને ચન્દ્રમા ઉગ્યો. અત્યાર લગી કલ્યાણીને મન નિરાંત હતી કે, અંધારામાં આ ભુતાવળાં મને દેખી શકશે નહિ; આમ તેમ ફાંફાં મારીને નિરાશ થઇ પાછા ફરશે. પરંતુ ચન્દ્રના ઉદયથી એ આશા પણ નિરાશામાં પલટાઇ ગઇ. જોતજોતાંમાં ચન્દ્રમા પ્રકાશે આખા વનને અજવાળી દીધું—વનની અંદરના અન્ધકારનો ઉનાશ થઇ ગયો. જેમ જેમ ચન્દ્ર ઉંચે ચઢતો ગયો, તેમ તેમ ચાંદની બધે ફેલાવા લાગી. અંધારૂં સઘળુંજ વનના ગર્ભમાં સંતાઇ જતું હોય, એમ ભાસવા લાગ્યું. છોકરીને લઇને લપાતી છુપાતી કલ્યાણી વનમાં કોઇક સ્થળે સંતાઇ

જવાનો લાગ શોધવા લાગી. તે વખતે ભૂતાવળાં વધુ અને વધુ કીકીયારી પાડતા ચોતરફથી છુટી આવવા લાગ્યા. એટલે નાઉમેદ થઇ, કલ્યાણીએ નાસભાગ કરવાની ચેષ્ટા કરી નહિ. એક વિશાળ વૃક્ષ હેઠળ કાંટા વગરની ઘાસવાળી હરિયાળી જમીન ઉપર બેસી, કન્યાને ખોળામાં સૂવાડી માત્ર આમ પોકાર કરવા લાગીઃ—"ક્યા છો તમે? 'નમું છું વંદું છું વિમળમુખ સ્વામી જગત્‌ના.' આ વનની અંદર પણ તમારી કૃપા થકીજ પ્રવેશ કરવા પામી છું. ક્યાં છો તમે, હે મધુસૂદન!" એ વખતે ભય વડે, ભક્તિના આવેશભર્યા જુસ્સાથી તેમજ ભૂખતરસના બોજાથી કલ્યાણી ધીરે ધીરે બાહ્યજ્ઞાનશૂન્ય થઇ અન્તરમાં અનેરો દિવ્ય પ્રકાશ પથરાઈ રહેતાં અન્તરિક્ષમાં થતું સ્વર્ગીય ગાયન સાંભળવા લાગીઃ—

"હરે મુરારે મધુકૈટભારે!
ગોપાલ ગોવિન્દ મુકુન્દ શૌરે!
હરે મુરારે મધુકૈટભારે!"

કલ્યાણીએ નાનપણમાં પુરાણ વગેરેમાં સાંભળ્યું હતું કે, દેવર્ષિ નારદ હાથમાં વીણા લઈ, હરિ નામનાં ગુણગાન કરતા કરતા આકાશ માર્ગે થઈને પૃથ્વી પર કોઈક વાર ઉતરી આવે છે; એજ

કલ્પના તેના મનમાં આ વખતે જાગ્રત થઈ. મનો રાજ્યમાં કલ્પનાસૃષ્ટિમાં એને તેજ ઉજળી ફક્કડ કાયાવાળા, ઉજળા કેશ, ધોળી મૂછ, સફેદ કપડાંવાળા પ્રચંડ શરીરધારી મહામુનિ હાથમાં વીણા લઈને ચન્દ્રના પ્રકાશથી ઉજ્જવલ થએલા ભૂરા આકાશ માર્ગને વિષે ગાયન કરતા જણાયા :—"હરે મુરારે મધુકૈટભારે !"

ધીમે ધીમે ગાયન વધારે નજીકમાં આવવા લાગ્યું અને પહેલાં કરતાંયે વધારે સ્પષ્ટ સંભળાવા લાગ્યું:—

"હરે મુરારે મધુકૈટભારે !"

પછી એથી પણ વધારે નજીક અને વધારે સ્પષ્ટ:—

"હરે મુરારે મધુકૈટભારે !"

છેવટે કલ્યાણીના માથા ઉપરની સઘળી વૃક્ષલતાઓ પડઘા પાડીને ગાવા લાગી:—

"હરે મુરારે મધુકૈટભારે !"

કલ્યાણીએ તેજ ક્ષણે આંખો મીંચી દીધી. આ શો ચમત્કાર ? વનના અંધકારથી મિશ્રિત થએલી દૃષ્ટિ ચન્દ્રપ્રકાશમાં માંડતાં તેજ ઉજળી દેહ, ઉજળા કેશ, સફેદ મૂછ અને કપડાં વાળી ઋષિની મૂર્ત્તિ સામે જણાય છે ! કલ્યાણીએ શ્રદ્ધાભક્તિથી પ્રણામ કરવાનો વિચાર કર્યો પરંતુ

તે પ્રણામ કરી શકી નહિ, માથું ઉંચું કરવા જતાં એકાએક અચેતન થઈ જમીન પર ઢળી પડી.

પ્રકરણ ૫ મું.

એ વનમાં એક વિશાળ સ્થળમાં પત્થરનો બાધેલો એક જંગી મઠ આવેલો હતો. પ્રાચીન ઇતિહાસનું સંશોધન કરનારાઓ જોતાંવારને કહી શકે કે અસલના વારામાં એ બૌદ્ધોનો વિહાર હોવો જોઇએ. પાછળથી સનાતની હિન્દુઓએ એને પોતાનો મઠ બનાવ્યો હતો. મઠને બે માળ હતા, મધ્યમાં ઘણાં દેવાલયો તેમજ સામી બાજુએ નાટ્યમન્દિર હતું. એ બધાયની આસપાસ વાડ આવી રહી હતી, અને બહારની બાજુએ ઝાડના ઝુંડની ઝાઝી ઝાડી એવી ઝુકી રહી હતી કે દિવસના વખતે પણ બહારથી જોનારાને કોણ ક્યાં છે, તેનો કશો પત્તો લાગે નહિ. મઠ ઘણી જગ્યાએથી ભાંગી ગયો હતો, છતાં ઉપલકીયા દૃષ્ટિથી જોનારને તે તરતનો સમરાવેલો હોય એમજ જણાતું. એ મઠના તરફ જોતાં વારને સમજાઇ જતું કે આ વિશાળ દુર્ભેદ્ય વનની અંદર મનુષ્યો વસે છે. એ મઠની એક ઓરડીમાં એક મોટો અગ્નિ

બળતો હતો; એ ઓરડીમાં પ્રવેશ કરી કલ્યાણી જરાક સાવચેત થઇ જુએ છે, તો તેજ ઉજળી ફૂટ્ડક દેહવાળા અને ઉજળા કપડાંવાળા મહાત્મા સામે વિરાજમાન થઈ રહ્યા છે! આશ્ચર્યચક્તિ થઈ કલ્યાણી તેમની સામે જોઇ રહી. તેને કોઇ વાતનું સ્મરણ રહ્યું નહતું. ત્યારે તે મહાપુરૂષ કહેવા લાગ્યાઃ-"મા! હુ દેવતાનો સેવક છુ, કોઇ વાતની શંકા કરશો નહિ. થોડુક દૂધ છે તે પીઓ, પછી હું તમારી સાથે વાતચીત કરીશ."

કલ્યાણી પહેલાં તો કશુ સમજી શકી નહિ ત્યાર બાદ થોડીક વાર રહીને તેનું મન કાંઇક શાન્ત થતાં, ગળા પરનો છેડો કાઇક સંકોરીને તેણે એ મહાત્માને પ્રણામ કર્યા. તેમણે એને શુભ આશીર્વાદ આપી, ઘરની અંદર જઇને એક માટીનું વાસણ લાવી, તેમાં દૂધ નાંખ્યું અને સળગી રહેલા અગ્નિકુંડ ઉપર તેને ગરમ કરવા મુકયું. દૂધ ગરમ થયા બાદ, કલ્યાણીને તે આપીને કહેવા લાગ્યોઃ—"બેટા! કન્યાને થોડુંક પીવડાવીને પછી તું પણ પી; પછી આપણે વાતચીત કરીશું." કલ્યાણીએ હરખભેર પોતાની કન્યાને દૂધ પીવડાવવા માંડયું. ત્યારે તે મહાપુરૂષ "હું જ્યાં સુધી ના આવી શકું, ત્યાંસુધી કોઈ વાતની ચિન્તા રાખશો નહિ." એમ કહી મઠમાંથી બહાર નીકળી પડયા.

થોડીકવાર પછી બહારથી પાછા ઘરમાં આવીને જુએ છે, તો કલ્યાણીએ પોતાની કન્યાને દૂધ પીવડાવવાનું ખલાસ કર્યું છે, પરંતુ પોતે પીધું નથી. દૂધ તો જેમ હતું તેમજ પડી રહ્યું છે, માત્ર સહેજ સાજ વર્યું છે. તે જોઇને મહાત્મા કહેવા લાગ્યાઃ—"બેટા! તેં દૂધ પીધું નહિ? હું પાછો બહાર જાઉં છુ. તું દૂધ પીશે નહિ ત્યાં સુધી પાછો ફરીશ નહિ."

ઋષિ સમા એ મહાપુરૂષ એમ કહી બહાર જવાની તૈયારી કરતા હતા. કલ્યાણીએ હાથ જોડીને તેમને પ્રણામ કર્યા.

વનવાસો મહાત્મા બોલ્યાઃ—"શું કહેવા માંગે છે?" તે ઉપરથી કલ્યાણી કહેવા લાગીઃ- "મને દૂધ પીવાનો આગ્રહ કરશો નહિ—મારે બાધા છે. મારાથી દૂધ નહિ પીવાય."

મહાત્મા અત્યંત કરૂણ સ્વરે બોલ્યાઃ—"બાધા કેવી છે, તે તો મને કહે. હું વનવાસી બ્રહ્મચારી તું મારી પુત્રી જેવી છે, એવી તે કેવી તારી વાત છે કે જે મારી આગળ પણ નહિ કરી શકાય? વનમાંથી બેભાન અવસ્થામાં જ્યારે હું તને અહિં ઉપાડી લાવ્યો, તે વખતેજ તું મને ભૂખ તરશથી પીડાતી હોય એવી જણાતી હતી. ખાઇશ નહિ, તો જીવાશે કેમ કરીને?"

કલ્યાણી તે વખતે આંખમાં ઝળઝળીયાં લાવીને કહેવા લાગી:—" આપ સાક્ષાત્ દેવતા છો, આપને કહેવામા કાંઇ હરકત નથી—મારા પતિ ભૂખ્યા છે, તેમનો મેળાપ ના થાય ત્યાં સુધી અગર કાંઇપણ તેમની ખબર અંતર મળે નહિ ત્યાં સુધી, કેમ કરીને મારાથી કાંઇપણ વસ્તુ જીભે અડાડાય ?"

બ્રહ્મચારીએ પૂછયું:—"તારા પતિ કયાં છે ?" કલ્યાણી બોલી:—" તે હું જાણુતી નથી-દૂધ લેવાને એ બહાર ગયા હતા " તે ઉપરથી એક પછી એક એમ ઘણા પ્રશ્ન પૂછી બ્રહ્મચારીએ કલ્યાણી અને તેના વર સબંધી સર્વ હકીકત જાણી લીધી. કલ્યાણીએ પતિનું નામ કહ્યું નહિ, તેમ કરવાને, તેની જીભજ ઉપડી નહિ પરંતુ બીજાં બીજાં ઓળખાણ અને આડાઅવળા સવાલ ઉપરથી મહાત્મા સમજી ગયા. એકાએક તે પૂછવા લાગ્યા:—" ત્યારે શું તું મહેન્દ્રની જ સ્ત્રી કે ?" કલ્યાણીએ કશોય ઉત્તર દેવાને બદલે જે અગ્નિ પર દૂધ ઉકાળવામાં આવ્યું હતું, તે અગ્નિમાં નીચાં વળીને લાકડાં જેવું કાંઇક નાખ્યું. ત્યારે બ્રહ્મચારી બોલી ઉઠયા:—" મારૂં કહ્યું માન, એકવાર દૂધ પી. હમણાં હુ તારા ધણીના સમાચાર લઇ આવું છું. પણ તુ દૂધ પીશે નહિ, ત્યાંસુધી હું કયાંઇ જઇશ નહિ. " કલ્યાણીએ કહ્યું:—" અહિં થોડુંક પાણી હશે કે ?" બ્રહ્મચા-

ચારીએ પાણીનો કળશીઓ દેખાડયો. કલ્યાણીએ ખોળો ધર્યો, એટલે બ્રહ્મચારીએ તેના બેઉ હાથના ખોભલાને પાણીથી ભરી દીધો. તેજ જળની અંજલિ બ્રહ્મચારીના પગ આગળ રાખીને કલ્યાણી કહેવા લાગી:—"આપનો પગ મૂકો આમાં." બ્રહ્મચારીએ અંગુઠાવતી જળનો સ્પર્શ કર્યો, એટલે કલ્યાણીએ તેજ અજલિનું જળપાન કર્યું અને બોલી ઉઠી:—"મેં અમૃતપાન કર્યું છે—હવે કશુંય ખાવાનો આગ્રહ કરશો નહિ—સ્વામીના સમાચાર મળશે નહિ, ત્યાંસુધી હુ કશું ખાઇ શકીશ નહિ." ત્યારે બ્રહ્મચારી બોલ્યા:—"કોઇ વાતનો ભય રાખ્યા વગર તું તારે આ મઠમાં આરામ લેજે, હમણાં હુ તારા પતિના સમાચાર લઇ આવું છું."

<u>પ્રકરણ ૬ ઠું.</u>

રાત ઘણી મોટી હતી. ચંદ્ર માથા પર હતો. ચન્દ્ર પૂર્ણ ન્હોતો, પ્રકાશ પણ તેટલો ઉજ્જ્વલ ન હતો. એક મોટા પ્રદેશ ઉપર બાકીનું અજવાળું કાંઇક ઝાંખું પથરાઇ રહ્યું હતું. એ અજવાળામાં મઠની બન્ને બાજુ દેખાતી નહતી. મઠમાં શું છે, કોણ છે, તે પણ જણાતું ન હતું.

તે જાણે વસતિ વગરનો સૂમસામ અને ભયાનક દીસતો હોય એમ ભાન થતું હતું. એ મઠ આગળ થઇને મુરશિદા બાદ તેમજ કલકત્તા જવાતું હતું. રસ્તાની એક બાજુએ નાનકડો પહાડ હતો. પહાડની ઉપર આંબા વગેરે ઘણાંય ઝાડ આવી રહ્યાં હતાં. ઝાડનો સર્વ અગ્રભાગ ચન્દ્રના પ્રકાશથી ઉજળો બની ધીરેધીરે કંપાયમાન થઇ રહ્યો હતો; તેની છાયા પણ કાળા રસ્તા પર કાળી પડીને થરથર કંપી રહી હતી. બ્રહ્મચારી મહારાજ તે પહાડના શિખર ઉપર ઉભા રહીને સ્તબ્ધ થઇને સાંભળવા લાગ્યા—શું સાંભળવા લાગ્યા તે કહી શકાય તેમ નથી. એ ઉજ્જડ પ્રદેશમાં શબ્દ કોનો સંભળાવાનો હતો? કેવળ ઝાડનાં પાદડાંનો સડસડાટ થતો. પહાડના મૂળની પાસે એક જગોએ મોટું જંગલ હતું. ઉપર પહાડ, અને નીચે રાજમાર્ગ, અને વચમાં તે જંગલ આવી રહ્યું હતું. એ જગ્યાએ શો શબ્દ થયો હશે, તે વર્ણવી શકાય તેમ નથી. બ્રહ્મચારી તે દિશામાં ગયા, ઘાડા જંગલની અંદર ઘુસ્યા અને જુએ છે તો તે વનમાં મોટાં મોટાં વૃક્ષનાં અંધારા છાંયડામાં લીલોતરીના બીછાના પર માણસો બેઠેલાં છે. સઘળાજ લાંબા પહોળા, પડછંદ, કાળા બલ્લક અને હથિયારબંધ હતા; ઝાડની એક બાજુએથી પથરાઇ રહેલી ચાંદનીમાં

તેમનાં સર્વ હથિયાર ચકચકતાં હતાં; એવા બસો લોકો બેઠા હતા તેઓ ચું કે ચા સરખી મ્હોંયેથી કરતા ન્હોતા. ધીરે ધીરે બ્રહ્મચારી મહારાજ તેમની વચમાં જઇને ઉભા રહ્યા એટલે એક જણે ઇશારત કર્યાથી તેઓમાંથી કોઇ ઉઠયુ નહિ, શબ્દ સરખો મ્હોંડામાંથી ઉચ્ચાર્યો નહિ, કોઇ કાંઇજ બોલ્યું નહિ. મહારાજ હળવે હળવે તે સઘળાને જોતા જોતા ચાલવા લાગ્યા. અંધારામાં ઘણીજ કાળજીથી બધાનાં મ્હો તરફ ધારી ધારીને જોવા લાગ્યા, જાણે કોઇને શોધી રહ્યા હોય ને તેનો પત્તો ન લાગતો હોય. આમ ખોળતાં ખોળતાં એક જણ ઓળખાઇ આવતાં, મહારાજે તેના શરીરે સ્પર્શ કરીને કાંઇક ઇશારત કરી. ઇશારત કરતાંવારને જ તે ઉભો થયો. ઘેરા કાળા રંગનો, વાંકડી મૂછ, અને સુંદર ચહેરાવાળો તે એક સુંદર યુવાન હતો. તેણે ભગવાં લુગડાં પહેર્યાં હતાં–આખા શરીરે ચંદનનો લેપ કર્યો હતો. બ્રહ્મચારીએ તેને પૂછયું:––"ભવાનન્દ! મહેન્દ્રસિંહના કાંઇ સમાચાર છે કે?"

ભવાનન્દે જવાબ દીધો:—"મહેન્દ્રસિંહ આજે સ્હવારે સ્ત્રી અને કન્યાને લઇ, વતન તજીને ચાલ્યો જતો હતો. ગામડામાં—"

બ્રહ્મચારી અધવધ બોલી ઉઠયા:—"ગામડામાં જે બનાવ બન્યો તે હું જાણું છું. એ કોનું

કારસ્તાન ?"

ભવાનન્દઃ—"ભરવાડ લોકોનું જ એ ધાંધલ હશે. અત્યારે બધાજ ગામમા ભરવાડ, ખેડૂત વગેરે લોકો ભૂખના દુઃખે લૂટારા ધાડપાડુ બન્યા છે. આજ કાલ તો જે લૂંટારો ન હોય તેની નવાઇ. અમે પણ આજે લૂંટ ઉપરજ શુકરાના કર્યા છે—કોટવાળ સાહેબના બે મણ ચોખા જતા હતા તે ઉપાડી લાવ્યા છીએ અને વૈષ્ણવોને તેની ઉજાણી કરાવી છે."

બ્રહ્મચારી હસીને કહેવા લાગ્યા:...."લૂંટારાના હાથમાંથી તો મે આજે એની સ્ત્રી તથા કન્યાને છોડાવ્યાં છે. હમણાંજ તેઓને મઠમાં મૂકીને આવ્યો છું. હવે તમારી ફરજ આટલી જ છે કે મહેન્દ્રને શોધી કાઢી, તેની સ્ત્રી-કન્યાને તેને હવાલે કરી દો. આ જગાએ જીવાનન્દ હશે, તો ગાડું ગબડશે."

ભવાનન્દે તેમ કરવાનું કબૂલ કર્યું બ્રહ્મચારી મહારાજ ત્યાં આગળથી ચાલ્યા ગયા.

———:○:———

પ્રકરણ ૭ મું.

મહેન્દ્ર ઝુંપડી જેવી ધર્મશાળામાં બેઠો હતો, ત્યાં આગળથી ઉઠીને ઉભો થયો. નકામા બેસી

રહી જીવ બાળ્યા કરવાથી શો શુકકરવાર સુધરવાનો છે, એમ ધારી રાજ્યના અમલદારોની મદદ વડે સ્ત્રી-કન્યાની ભાળ કાઢવાના ઇરાદાથી શહેરના રસ્તા તરફ જવા માંડયું. થોડેક દૂર જઇને જુએ છે તો સંખ્યાબંધ ગાડાં ઘેરીને સિપાઇઓ ચાલી રહ્યા છે.

ચાલુ વાતના અરસામાં બંગાળા દેશ ઇંગ્રેજોને તાબે ન હતો. ઇંગ્રેજો તે વખતે બંગાળાનું મહેસુલ ઉઘરાવતા હતા. રાજ્યના કરવેરા વસુલ કરતા હતા; પરંતુ બંગાળીઓના જાનમાલનું રક્ષણ કરવાની જુમ્મેદારી તેમને શિર નહુતી. ઇંગ્રેજોનું કામ તે વખતે ફક્ત પૈસા ઉઘરાવવાનુંજ હતું; જાનમાલની દેખરેખ અને રક્ષણ કરવાની સઘળી જવાબદારી પાપિષ્ઠ, નરાધમ, નીચ, વિશ્વાસઘાતી મિરજાફરના હાથમાં હતી. મિરજાફર પોતાની જાતનુંજ રક્ષણ કરવાને અસમર્થ હતો, તો પછી આખા બંગાળા દેશનું રક્ષણ એ શી રીતે કરી શકે ? અફીણ ખાઇને મિરજાફર ઘોર્યા કરતો. ઇંગ્રેજો પૈસાની ઉથલપાથલ કરતા, અને ખરડા (ડીસ્પેચ) લખતા. બંગાળીઓ બિચારા રડતા અને પેટ કૂટતા.

એથી કર ઉઘરાવવાનું ઇંગ્રેજોના હાથમાં હતું. રાજ્યની લગામ નવાબના હાથમાં હતી. જ્યાંજ્યાં

ઇંગ્રેજો પોતે જાતે કરવેરો વસુલ કરતા, ત્યાં ત્યાં તેમણે પોતાનો એકેકો કલેક્ટર નીમી દીધો હતો; ઉઘરાવેલી મહેસુલ તો બધી કલકત્તા જતી. લોકો ભલે ભૂખે મરે, પણ મહેસુલ ઉઘરાવવાનું કામ તેથી જરાય અટકતું નહિ. તો કંઇ જોઇએ તેટલુ વસુલ થતું નહોતું. પૃથ્વીમાતા ધન સર્જન કરે નહિ, તો પછી ઓછુજ કોઈ પોતાની મેળે ઉપજાવી શકે તેમ છે ? તે ગમે તેમ હોય, જે થોડું ઘણું પણ વસુલ કરવામાં આવ્યું હતું, તે ગાડામાં લાવીને સિપાઇના પહેરા હેઠળ કંપનીની તિજોરીને સારૂ કલકત્તા લઇ જવાનું હતું. તે વખતે ધાડપાડુઓનો ભો કાંઇ જેવો તેવો ન હતો; તેથી ભરેલી બંદૂક સાથે ગાડાંની આગળ ૫૦ સિપાઇઓ ચાલતા હતા. તેઓનો સરદાર એક અંગ્રેજ હતો. તે, બધાની પાછળ ઘોડા ઉપર સવાર થઇને આવતો હતો. તાપ ઘણો સખત હોવાને લીધે, સિપાઇઓ દિવસના મુસાફરી કરતા નહિ, રાત્રેજ નીકળતા. ચાલતાં ચાલતાં આ રસાલા સાથે ઠચુક ઠચુક ચાલતાં ગાડાને લીધે મહેન્દ્રની ગતિ કાંઈક મંદ થઇ. જોતજોતામાં સિપાઇઓ સઘળા તેનો માર્ગ રોકીને આસપાસ વીંટળાઇ વળ્યા. મહેન્દ્ર પણ ખચકાઇને ઉભો રહ્યો. તે છતાં સિપાઇઓ તો એને ધક્કા મારવા લાગ્યા. તકરાર કર

વાનો! આ સમય નથી, એમ સમજીને જંગલની એક કોરે જઇને મહેન્દ્ર ઉભો રહ્યો.

તે ઉપરથી એક સિપાઇ હિન્દુસ્તાનીમાં કહેવા લાગ્યોઃ–" એહિ એકઠો ડાકૂ ભાગતા હૈ." મહેન્દ્રના હાથમાં બંદૂક જોઈ, બીજા બધાને એ વાતની ખાતરી થઇ. પછી પેલા સિપાઇએ એકદમ મહેન્દ્રની પાસે જઇને તેને ગળચીમાંથી પકડ્યો, અને "સાલા–ચોર" કહીને તેને એક મુક્કો માર્યો અને હાથમાંહેની બન્દૂક ઝુંટાવી લીધી. મહેન્દ્રે ખાલી હાથવતીજ સામો જવાબ વાળ્યો. મહેન્દ્ર હદ ઉપરાંત ખીજવાઇ ગયો હતો, એ કહેવાની જરૂર નથી. એનો સામો મુક્કો પડતાં વારને સિપાઇ મહાશય તમ્મર ખાઇને જમીન પર પછડાયા. એ વખતે ત્રણ ચાર સિપાઈઓએ આવીને મહેન્દ્રને જોરથી ઝાલી રાખ્યો. આખરે તેઓ ગોરા સાહેબની પાસે એને ઘસડી ગયા. સાહેબની પાસે જઇને તેઓ કહેવા લાગ્યાઃ–"આણે એક સિપાઇનું ખૂન કર્યું છે." સાહેબ સીગારેટ પીતા હતા, અને નિશામાં ચકચૂર બનેલા હોવાથી માત્ર આટલુંજ બોલ્યાઃ–"સાલાકો પકડકે સાદી કરો." બન્દૂકધારી લૂંટારાને પરણી શકાય કેમ કરીને તે વાતની સિપાઇઓને ગતાગમ પડી નહિ. પરંતુ નિશો ઉતરતાં સાહેબનો વિચાર બદલાશે અને

પરણવાની ફરજ પાડશે નહિ, એમ ધારી ત્રણ ચાર સિપાઈઓએ બળદના અછોડાવતી તેના હાથ પગ બાંધીને તેને ગાડામાં ઝીકયો. મહેન્દ્ર ચેતી ગયો કે આટલા બધાંની સામે બળ અજમાવવું અશકય છે. કદાચ બળથી નાસી છૂટયા તોયે શું વળશે? સ્ત્રી તથા કન્યાના વિયોગના દુઃખથી તે એટલો બધો નિરાશ ગઈ ગયો કે, એને જીદગીની સહજ પણ દરકાર નહતી. સિપાઇઓએ તેને ગાડાના પૈડા સાથે ખૂબ જોરથી બાંધી દીધો. ત્યાર બાદ તેઓ ખજાનો લઇને જેમ જતા હતા, તેવાજ ધીમા પગલે ચાલવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૮ મું.

બ્રહ્મચારીની આજ્ઞા મળતાવારને ભવાનન્દ, મંદ મંદ હરિ નામનો ઉચ્ચાર કરતો, જે ઝુંપડી જેવી ધર્મશાળામાં મહેન્દ્રે પડાવ નાંખ્યો હતો, તે દિશા તરફ ચાલવા લાગ્યો. મહેન્દ્ર સંબંધી સર્વ હકીકત એ જગોએથીજ મળી શકશે, એવી એની ધારણા હતી.

એ વખતે ઇંગ્રેજોએ બાંધેલી હાલના જેવી

પાકી સડકો ન હતી. ગામડામાંથી કલકત્તા આવવાને મોગલ શહેનશાહોએ અદ્દભુત રસ્તાઓ કર્યા હતા. પદચિન્હથી કલકત્તા જવા સારૂ દક્ષિણથી ઉત્તર તરફ જવું પડતું હતું. તેથીજ માર્ગમાં મહેન્દ્રને સિપાઇઓનો ભેટો થયો હતો. તાલપહાડથી ધર્મશાળા તરફ જવાને ભવાનન્દને પણ દક્ષિણથી ઉત્તરનો માર્ગ લેવો પડયો હતો. તેથી સ્વાભાવિક રીતેજ એને પણ રસાલાવાળા પહેરેગીર સિપાઈઓનો ભેટો થઈ ગયો. મહેન્દ્રની માફક એ પણ તેમને પસાર થવા દેવાને ખંચકાઇને ઉભો રહ્યો. સિપાઇઓએ લુટારાઓનું આમ ખંચકાઈને ઉભા રહેવું કુદરતીજ ધાર્યું હતું. રસાલાનો માલ ઘણો કીંમતી હતો. તેથીજ તેમણે મહેન્દ્રને ધાડપાડું સમજીને ગિરફતાર કર્યો હતો. એથી કરીને ભવાનન્દને પણ જ્યારે તેમણે રાતના વખતે ખચકાઇને ઉભો થઇ રહેલો જોયો, ત્યારે તેઓને લાગ્યું કે આ પણ બીજો લૂંટારો હોવો જોઇએ. તેથી તરતજ સિપાઇઓએ એને ઝાલ્યો.

ધીમું ધીમું હસતાં ભવાનન્દ બોલ્યોઃ—"કેમ બાપુ?"

સિપાઈએ કહ્યું:—"તુમ સાલા ડાકુ હો."

ભવાનન્દઃ—"તમે જોઇ શકો છો કે મેં ભગવાં વસ્ત્ર પહેર્યાં છે, હું બ્રહ્મચારી છું. હું ડાકુ

શી રીતે થઇ ગયો ?”

સિપાઇ:—“ અનેક બ્રહ્મચારી સંન્યાસીઓ લૂટફાટ કરે છે,” એમ કહી સિપાઇ ભવાનન્દને ધક્કા મારીને ઘસડવા લાગ્યો. ભવાનન્દની આંખો ખુન્નસ ભરાવાથી અંધારામાં ચળકવા લાગી. પરંતુ તે ખામોશ રાખીને નરમાશથી બોલ્યો:—“ પ્રભુ ! શી આજ્ઞા છે ? ફરમાવો.”

ભવાનન્દની નમ્રતાથી સિપાઇને કાંઇક સંતોષ થયો, અને તે બોલી ઉઠયો:—“ લે ” પછી માથા પર એક પોટલું મૂકયું: ત્યારે બીજો સિપાઈ તેને કહેવા લાગ્યો:—“ ના, ના એમ તો ભાગી જશે. પેલા બદમાશને જ્યાં બાંધી રાખ્યો છે, તેજ જગોએ આને પણ બાંધી રાખ.” કોને બાંધ્યો હશે, તે જાણવાનું ભવાનન્દને પણ મન થયું. માથા પરની પોટલી તરતજ ફેંકી દીધી, અને જે સિપાઇએ તે માથા પર મૂકી હતી, તેને એક તમાચો ચોઢી કાઢયો. પછી તો પૂછવું જ શું ? જોતજોતામાં સિપાઇઓ ભવાનન્દને ઘેરી વળ્યા, તેને મુશ્કેટાટ બાંધ્યો અને ઉચકીને મહેન્દ્રની પાસે ગાડામાં નાંખ્યો. ભવાનન્દે મહેન્દ્રને તરતજ ઓળખી કાઢયો.

સિપાઇઓ પાછા પહેલાંની માફક ઘોંઘાટ કરતા ધીરે ધીરે ચાલવા લાગ્યા; ગાડાંનાં પૈડાનો કચર કચર અવાજ થવા લાગ્યો. તે જોઇ ભવાનન્દે

હળવે રહીને ફક્ત મહેન્દ્રજ સાંભળી શકે એવા અવાજે કહ્યું:—"મહેન્દ્રસિંહ! હું તમને ઓળખું છું. તમને મદદ કરવાનેજ હું અહિં આવ્યો છું. હું કોણ છું તે હમણાં તમારે જાણવાની જરૂર નથી. હું જે કહું તે પ્રમાણેજ બરાબર કાળજી રાખીને વર્તજો. તમારે હાથે બાંધેલા દોરડાને પૈંડા પર મૂકો."

મહેન્દ્ર અજાયબી પામ્યો. પરંતુ કાંઈપણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર ભવાનન્દે કહ્યા મુજબ કર્યું. અંધારામાં ગાડાંનાં પૈંડાં તરફ ફરીને, હાથે બાંધેલું દોરડું પૈડાંને અડકે એવી રીતે રાખ્યું. રફતે રફતે તે દોરડું પૈડાંનાં ઘસરકાથી કપાઇ ગયું. ત્યારપછી પગનું દોરડું પણ એણે એજ પ્રમાણે કાપી નાંખ્યું. આમ બંધનમાંથી છૂટા થયા બાદ, ભવાનંદની સૂચના મુજબ તે હાલ્યા ચાલ્યા વગર ગાડાં ઉપર પડી રહ્યો. ભવાનન્દે પણ એવીજ રીતે પોતાનું બંધન છેદી નાંખ્યું. બન્ને ચુપાચુપ પડી રહ્યા.

જે જંગલ પાસેના મેદાનમાં ઉભા રહીને બ્રહ્મચારી મહારાજ ચોતરફ નિરીક્ષણ કરતા હતા, તે રસ્તા ઉપર થઇનેજ આ લોકોને જવાનું હતું. પહાડની પાસે આવતાં વારને સિપાઇઓના જોવામાં આવ્યું કે તે પહાડની નીચેજ પત્થર ઉપર એક માણસ ઉભો છે. ચન્દ્રના અજવાળામાં તેની શિક-

લની ઝાંખી થતાંવારને, હવાલદાર બોલી ઉઠયો:—

"અહિં પણ વળી એક બીજો બદમાશ જણાય છે. પકડી લાવો એને. પોટલું ઉચકવા ખપ લાગશે" તે ઉપરથી એક સિપાઇ તેને પકડવા જવા લાગ્યો. તેને પોતાની પાસે આવતો જોવા છતાંય માણસ તો જડ ભરતની માફક ઉભો થઇ રહ્યો. સિપાઇએ તેને પકડયો. તે કશુંય બોલ્યો નહિ. પકડીને હવાલદારની પાસે ઘસડી લાવ્યા, તો પણ તે કાંઈજ બોલ્યો નહિ. હવાલદારે તેના માથાપર પોટલું મૂકવા ફરમાવ્યું. સિપાઇએ તેના માથા ઉપર પોટલું મૂકયુ. તેણે તેમ કરવા દીધુ. ત્યારબાદ હવાલદાર પાછો ફરીને ગાડાંની પાછળ ચાલવા લાગ્યો. એ વખતે ઓચીંતો પિસ્તોલનો અવાજ સંભળાયો. હવાલદાર માથામાં ઘવાઇને જમીન પર પડયો અને મરણ પામ્યો. "એઇ શાલા હવાલદારકો મારા," એમ કહી, એક સિપાઇએ આવીને તે પોટલું ઉંચકનારનું કાંડુ ઝાલ્યું. પોટલું ઉંચકનારના હાથમાં તે વખતે પણ પિસ્તોલ હતી. માથા ઉપરનુ પોટલુ ઝટ કરતું કે ફેંકી દઇને, તેણે પિસ્તોલ ઉંધી કરીને સિપાઇના લમણામાં જોરથી મારી; તરતજ તે તમ્મર ખાઇને ભોંય પર પડયો. એટલામાં હરિ હરિની ગર્જના કરતા ૨૦૦ શસ્ત્રધારી માણસો સિપાઇ-

ઓને ઘેરી વળ્યા. સિપાઈઓ તે વખતે સાહેબના આવવાની રાહ જોતા હતા. ધાડ પડી છે, એમ સમજી સાહેબ પણ ઝટ ગાડા પાસે આવી પહોચ્યા અને ચાર ખૂણામા વહેંચાઈ જવાનો ઓર્ડર આપી દીધો. આપૂત આવી જાણી અંગ્રેજનો નિશો ઉતરી જાય છે. સિપાઇઓ તેજ ક્ષણે ચાર ખૂણા પડતી બાજુમાં સામસામા ઉભા રહ્યા બીજો હુકમ મળતાં વાર સૌએ પોતપોતાની બંદુક ઉંચી કરી. આવા અણીના વખતે કોઈએ ઓચીંતા આવીને સાહેબના કમ્મર પટામાંથી તરવાર ખેંચી લીધી, અને એકજ ઘાથી સાહેબના માથાને ધડથી જૂદું કરી નાંખ્યુ. શિરચ્છેદ થવાથી સાહેબ ઘોડા પરથી ગબડી પડયા અને ગોળીબારનો હુકમ આપી શકાયો નહિ. ઉંચે નજર કરતાં સર્વના જોવામાં આવ્યું કે, એક માણસ હાથમાં તરવાર લઇ, ગાડાં પર ઉભો ઉભો "હરિ હરિ" ની ગર્જના કરી રહ્યા છે અને "સિપઇઓને મારો," "સિપાઇઓને મારો" એવી આજ્ઞા આપી રહ્યા છે. એ વ્યક્તિ તે ભવાનન્દ પોતે.

સરદારનો આમ એકાએક શિરચ્છેદ થઈ ગએલો જોઇને તેમજ બચાવમાં બીજો કાંઇપણ હુકમ નહિ મળેલો હોવાથી, થોડીકવાર લગી સિપાઈઓ ભયથી થરથરતા પૂતળાંની પેઠે ઉભા થઇ

રહ્યા. એ તકનો લાભ લઇને, તેજસ્વી લૂંટારાઓએ તેમનામાંના અનેકને મારી નાંખ્યા તથા ઘાયલ કર્યા. ત્યાર બાદ ગાડાં પાસે જઇને, તે માંહેનો સઘળો ખજાનો સર કર્યો. સિપાઇઓનો ઉત્સાહ ભાંગી ગયો, અને તેઓ ઉભી પૂછડીએ ત્યાં આગળથી નાસી ગયા. પછી જે માણસ પત્થર ઉપર ઉભો થઇ રહ્યો હતો, અને જે પાછળથી લડાઇનો આગેવાન બન્યો હતો, તે ભવાનન્દની પાસે આવી પહોંચ્યો. બન્ને એક બીજાને ભેટયા. પછી ભવાનન્દ કહેવા લાગ્યો:- -" ભાઇ જીવાનન્દ ! તેં સાચું વ્રત લીધું છે."

જીવાનન્દે જવાબ દીધો:—" સાર્થક થાઓ તમારી ઇચ્છા." લૂંટેલા દ્રવ્યને યોગ્ય સ્થાનમાં મૂકી દેવાની વ્યવસ્થા કરવાનુ કામ જીવાનન્દને સોંપવામાં આવ્યું. તે પણ તરતજ ત્યાં આગળથી પોતાના નોકર વગેરેની સાથે ચાલ્યો ગયો. ભવાનન્દ એકલોજ ત્યાં આગળ ઉભો થઇ રહ્યો.

પ્રકરણ ૯ મું.

મહેન્દ્રે ગાડાંમાંથી નીચે ઉતરી એકાદ સિપાઇના હાથમાંથી હથિયાર ઝુંટવી લઇ, લડાઇમાં ઝપલાવવાની તૈયારી કરી હતી. પરંતુ એ વખતે

એની ચોકકસ ખાતરી થઇ ગઈ હતી કે આ બધાજ માણસો લૂંટારા છે; ખજાનાનું દ્રવ્ય લૂંટી લેવાને ખાતરજ તેમણે સિપાઈઓના ઉપર હુમલો કર્યો હતો. આ વિચાર એકાએક સ્ફુરવાથી તે લડાઇની જગ્યાએથી આઘો જઇને ઉભો હતો. એમ કરે, તેમાં શી નવાઈ? લૂંટારાઓને મદદ કરવી એ તેમના દુરાચારને ઉત્તેજન આપ્યા બરાબર જ છે. ત્યારપછી તરવાર ફેંકી દઇ, એ ત્યાં આગળથી ચાલ્યા જવાની તૈયારીમાં હતો, એટલામાં ભવાનન્દ તેની પાસે આવીને ઉભો રહ્યો. મહેન્દ્ર પૂછવા લાગ્યોઃ—"મહાશય! આપ કોણ છો?" ભવાનન્દ બોલ્યોઃ—"તમારે તેનું શુ કામ છે?" મહેન્દ્ર—"મારે કાંઇક કામ છે. આજે તમે મારા ઉપર ખાસ ઉપકાર કર્યો છે."

ભવાનન્દઃ—"એવું ભાન તમને હશે, એમ મેં ધાર્યું ન હતું. તમારા હાથમાં હથિયાર હોવા છતાં, તમે બાયલાની માફક આઘા ખસી ગયા. જમીનદાર લોકો ઘી દૂધનુ માથું ભાંગવામાં શૂરા; પણ કામના મહા કાયર, હાડકાંના આખા ને હૈયા ફુટા" ભવાનન્દનો ધૂજારો ખલાસ થતા પહેલાંજ મહેન્દ્રે કમકમાટભર્યા તિરસ્કાર સહિત જવાબ આપ્યોઃ—"આ બહુ પુણ્યનું કામ, ખરૂ ને? લૂટ-ધાડ!"

ભવાનન્દ બોલ્યો:–"લૂંટ હોય કે ગમે તે હોય પણ અમે તો તમારૂં ભલુજ કર્યું છે. અને હજીયે વિશેષ ભલું કરવાની ઇચ્છા ધરાવીએ છીએ."

મહેન્દ્ર:—"તમે મારૂં ભલુ કર્યું છે, એ વાત સાચી છે. પણ હવે બીજું શું ભલું કરવા માગો છો? ધાડપાડુનો ઉપકાર જેટલો ઓછો લેવાય તેટલું વધારે સારૂ."

ભવાનન્ડ:—"ઉપકારનો લાભ લેવો યા નહિ લેવો, એ તમારી મુનસફીની વાત છે. પણ જો તમારી ઇચ્છા હોય, તો મારી સાથે ચાલો. તમારાં સ્ત્રી કન્યાનો મેળાપ કરાવુ."

મહેન્દ્ર પાછો ફરીને ઉભો રહ્યા, અને બોલી ઉઠયો:–"એ વળી કેવી રીતે?"

ભવાનન્દે એ વાતનો કશોય ઉત્તર દીધા વગર આગળ ચાલવા માંડયું. મહેન્દ્રને પણ નિરૂપાય થઇ તેની સાથે ચાલવું પડયું. મનમાં ને મનમાં તે મુંઝાવા લાગ્યો:–"આ તે વળી કેવાક લૂટારા હશે?"

પ્રકરણ ૧૦ મું.

ખીલેલી ચાંદનીમાં બન્ને જણા ગુપચુપ મેદાન ઓળંગીને આગળ આવ્યા. મહેન્દ્ર શાન્ત, ગંભીર, ગર્વભર્યો તથા આશ્ચર્યચકિત જણાતો હતો.

ભવાનન્દે એકાએક ભિન્ન સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. તે હવે શાન્ત પ્રકૃતિવાળો સ્થિરમૂર્તિ સંન્યાસી રહ્યો નહતો, સિપાઇઓના સરદાર–અગ્રેજ સેનાપતિનો શિરચ્છેદ કરનાર રણનિપુણ વીર-મૂર્ત્તિ પણ તે હવે જણાતો નહતો. હમણાંજ જે ગર્વભરી મહેન્દ્રની ટકોર કરી હતી, તે વલણ પણ એનામાં દેખાતી નહતી. ચન્દ્રના દિવ્ય પ્રકાશથી હસી રહેલી શાન્તિ પ્રસારી રહેલી પૃથ્વીનાં મેદાન, જગલ, નદી નાળાં વગેરે સૃષ્ટિ સૌન્દર્ય નીરખીને તેનુ હૃદય જાણે આનદથી ઉભરાઇ જવા લાગ્યું. ચન્દ્રના ઉદયથી જાણે સમુદ્ર પ્રફુલ્લ થયો હોય તેમ ભવાનન્દ પ્રસન્નવદન, પ્રિયવાદી, કથાકાર થઇ ગયો. ભવાનન્દે વાર્ત્તાનો ઉપક્રમ કરવાનાં ઘણાંયે વલખાં માર્યાં, પણ મહેન્દ્ર કાંઇ કરતાં કાંઇ બોલ્યો નહિ. ત્યારે ભવાનન્દે નિરૂપાય થઇ, પોતાની મેળે ગાવા માંડયું:—

> " વન્દેમાતરમ્ ।
> સુજલાં સુફલાં મલયજ શીતલાં
> શસ્યશ્યામલાં માતરમ્ । "

ગાયન સાંભળીને મહેન્દ્ર કાંઇક વિસ્મય પામ્યો—કશુ સમજી શક્યો નહિ—સુજલા, સુફલા, મલયજ શીતલા, શસ્ય શ્યામલા માતા તે વળી કઇ? તેણે પૂછયુ:-"એ કઇ માતા?"

કશોય જવાબ દીધા વગર ભવાનન્દ ગાવા લાગ્યો:—

" શુભ્ર-જ્યોત્સ્ના-પુલકિત-યામિનીમ્
પુલ્લકુસુમિતદ્રુમદલશોભિનીમ્
સુહાસિની સુમધુર ભાષિણીમ્
સુખદાં વરદાં માતરમ્ ॥ "

મહેન્દ્ર બોલ્યો:—"એ તો દેશ, એ કાંઇ મા ન કહેવાય."

ભવાનન્દે કહ્યું:—"અમે બીજી કોઇ માને માનતા નથી-" **जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसि।**" અમે તો એમજ કહીએ છીએ કે જન્મભૂમિ છે તેજ જનની છે, મા છે. અમારે નથી કોઈ મા, કે નથી કોઇ બાપ; નથી ભાઇ કે બ્હેન, નથી સ્ત્રી પુત્ર, નથી ઘર કે વાડી વજીફા એમાંનુ કાંઇજ અમારે નથી. અમારે તો છે ફક્ત એજ સુજલા, સુફલા, મલયજ-સમીરણ-શીતલા, શસ્ય શ્યામલા—" ત્યારે મહેન્દ્ર :તેનો ભાવાર્થ બરાબર સમજીને કહેવા લાગ્યો:—"ત્યારે હવે ગાઓ." ભવાનન્દે ગાવા માંડયું:—

વન્દેમાતરમ્ ।

સુજલાં સુફલાં મલયજ શીતલામ્
શસ્ય શ્યામલા માતરમ્ ।
શુભ્ર-જ્યોત્સના-પુલકિત-યામિનીમ્,
પુલ્લકુસુમિત દ્રુમદલશોભિનીમ્,
સુહાસિની સુમધુર ભાષિણીમ્,
સુખદાં વરદાં માતરમ્ ॥
સપ્ત કોટિ કંઠ-કલકલ-નિનાદ કરાલે,
દ્વિ સપ્ત કોટિ ભુજૈ ધૃત ખર કરબાલે,
અબલા કેન મા એત બલે ।
બહુબલ ધારિણીં નમામિ તારિણીમ્
રિપુદલબારિણીં માતરમ્ ॥
તુમિ વિદ્યા તુમિ ધર્મ,
તુમિ હૃદિ તુમિ મર્મ,
ત્વંહિ પ્રાણાઃ શરીરે ।
બાહુ તે તુમિ મા શકિત,
હૃદયે તુમિ મા ભક્તિ,
તોમારઇ પ્રતિમા ગડિ મન્દિરે મન્દિરે.
ત્વંહિ દુર્ગા દશપ્રહરણ ધારિણીમ્
કમલા કમલ-દલ-વિહારિણી
વાણી, બિદ્યાદાયિની નમામિ ત્વામ્
નમામિ કમલાં અમલાં અતુલામ્
સુજલાં સુફલાં માતરમ્.

વન્દેમાતરમ.

શ્યામલાં સરલાં સુસ્મિતાં ભૂષિતામ્
ધરણીં ભરણીં માતરમ્ ॥"

મહેન્દ્રે જોયું કે તે લૂંટારો (ભવાનન્દ) ગાતાં ગાતાં રૂદન કરી રહ્યો હતો. તેણે તેથી કાંઈક અજાયબ થઇ પૂછયું:—"તમે કોણ છો?"

ભવાનન્દ બોલ્યા:—"અમે સંતાન છીએ."

મહેન્દ્ર—"સંતાન શું? કોનાં સંતાન?"

ભવાનન્દ:—"માનાં સંતાન."

મહેન્દ્ર:—"વારૂ, સંતાનો શું લૂંટફાટ ચોરી વગેરે વડે માતાની પૂજા કરતા હશે કે? એ તે વળી કેવી માતૃ-ભક્તિ?"

ભવાનન્દ:—"અમે ચોરી લૂંટફાટ કરતા નથી"

મહેન્દ્ર:—"કેમ, હમણાંજ ખજાનો લૂટયોને?"

ભવાનંદ:—"એ કાંઇ લૂંટફાટ કહેવાય? કોના રૂપીયા લૂંટયા?"

મહેન્દ્ર:—"એમ કેમ? રાજાના."

ભવાનંદ:—"રાજાના? એવો શો હક એને છે કે તે એ રૂપીયા લે?"

મહેન્દ્ર:—"દેશની દોલત ઉપર રાજાનો સઘળો હક છે."

ભવાનન્દ:—"જે રાજા રાજ્યનું રક્ષણ કરી શકતો ન હોય, તે રાજા શા કામનો?"

મહેન્દ્ર:—"તમે લોકો એક દહાડો સિપાઈ-
ાની તોપને મોંઢે ઉડી જવાના છો, એમ
ણાય છે."

ભવાનન્દ:—"બહુબહુ સિપાઇઓ જોઇ નાંખ્યા
,—આજે પણ દીઠા હતા."

મહેન્દ્ર:—"બરાબર દીઠા નહિ હોય–પણ
ાક દિવસ જોશો તો ખરા."

ભવાનન્દ:—"વારૂ, જોઇશું ત્યારે; મરવું છે
ા એકજ વારને ?"

મહેન્દ્ર:—"પણ જાણી જોઇને મરવાની કાંઇ
તલબ ?"

ભવાનન્દ:—"હું એમ સમજતો હતો કે તમે
મારા નામનો મહિમા રાખનારા મરદ હશો,
રંતુ હવે જોઇ શકું છું કે તમે પણ આજકાલ
ાપડેને ટોપલે ઉભરાય છે, તે માહેનાજ એક
ા–કેવળ ઘી દૂધના કાળ ! ખ્યાલ કરો, સાપ
'મીન ઉપર પેટે ચાલે છે અને એના જેવો
ાજો કોઇ નીચ જીવ જાણ્યામાં નથી; પરંતુ એ
ાપ પણ પોતાની ગરદન ઉપર પગ પડતાં વારને
ણ ઉંચી કરી ફુંફાટો કરશે. તમને શું કોઈ
ાતની અરે નથી થતી ? જુઓની, જેટલા દેશ
,—મગધ, મિથિલા, કાશી, કાંચી, દિલ્હી,
ાશ્મીર એમાંના કયા દેશની એવી દુર્દશા છે કે

ખાવાના સાંસાં પડતાં લોકોને ઘાસ ખાઈને ચલાવી લેવું પડે છે? કયા દેશના લોકો અન્નને દાંતની સાથે વેર થતાં કાંટા ખાય છે? મટોડુ ખાય છે? કયા દેશના લોકો શિયાળ કૂતરાં ખાય છે? મુડદાં ખાય છે? જંગલનાં પાંદડાં ખાય છે? કયા દેશના લોકોને તીજોરીમાં નાણાં રાખવાની સોઈ નહિ હોવાથી થરથરતા રહેવું પડે છે? કયા લોકોને સિંહાસન ઉપર દેવતા મૂકવાની સગવડ નથી? ઘર, બૈરા, વહુવારૂઓને નિર્ભય રાખવા પૂરતી જોગવાઇ નથી? બૈરાના પેટમાં છોકરા રાખવાની સગવડ નથી? અરે, અહિં તો પેટ ચીરીને છોકરાં બહાર કાઢવામા આવે છે. સઘળાજ દેશોમાં રાજાની સાથે રક્ષણ કરનાર અને રક્ષણ કરવા યોગ્યનોજ સંબંધ હોય છે; પણ આપણા મુસલમાન રાજા આપણું રક્ષણ કરવાની કાંઈ કાળજી રાખે છે ખરા કે? આપણો ધર્મ ડૂબાડ્યો, ન્યાતજાત બોળી, માન ભંગ કર્યું. અને હવે તો આપણી જીદગીની પણ એજ દશા થવા બેઠી છે. જ્યાં સુધી એ દાઢીવાળા દારૂડીયાઓને હાંકી કાઢીશું નહિ, ત્યા સુધી આપણા હિન્દુઓનું હિન્દુપણું જળવાઇ રહેશે કે?"

મહેન્દ્રઃ—"હાંકી કાઢશો કેમ કરીને?"

ભવાનન્દઃ—"મારીને."

મહેન્દ્રઃ—"તમે એકલાજ હાંકી કાઢશો કેમ? એકજ લપડાકથી, ખરૂંને?"

ભવાનન્દ ગાવા લાગ્યોઃ—

"સપ્ત કોટિ કંઠ કલકલ નિનાદ કરાલે
દ્વિસપ્ત કોટિ ભુજૈ ધૃત ખર કરવાલે
અબલા કેન મા એત બલે?"

મહેન્દ્રઃ—"પણ તમે જણાઓ છો તો એકલાજ."

ભવાનન્દઃ—"એમ કેમ? હમણાંજ બસો માણસો તમે જોયાને?"

મહેન્દ્રઃ—એ સઘળા પણ સંતાન થયા છે?"

ભવાનન્દઃ—"સઘળાજ સંતાન થયા છે."

મહેન્દ્રઃ—"એ ઉપરાંત બીજા કેટલા છે?"

ભવાનન્દ—"એવા હજારો છે, અને ધીરેધીરે એમાં હજીયે ભરતી થયાં કરશે."

મહેન્દ્રઃ—"ધારો કે દશવીશ હજાર થયા, પણ એટલી સંખ્યાથી શું મુસલમાનના હાથમાંથી રાજ્યગાદી લઇ શકશો?"

ભવાનન્દઃ—"પ્લાસીના યુદ્ધમાં અંગ્રેજોની પાસે કેટલું સૈન્ય હતું?"

મહેન્દ્રઃ—"અંગ્રેજને બંગાળી સાથે સરખા ી શકાય ખરા?"

ભવાનન્દઃ—"શા માટે નહિ? શરીરના જો-

રને શું કરવું છે? જોર ઓછું હોવાથી ગોળો ઓછોજ કાંઇ વધારે આઘો જઇ શકે છે?"

મહેન્દ્રઃ—"ત્યારે અંગ્રેજ અને મુસલમાનની વચ્ચે આટલો બધો તફાવત કેમ છે?"

ભવાનન્દઃ—"ધ્યાનમાં રાખો, પ્રાણ જવા વારો આવ્યો હશે, તો પણ અંગ્રેજ કદી ઉભી પૂંછડીએ નાસશે નહિ, અને મુસલમાન તો પરસેવો છૂટતાં-વારને શરબતની શોધમા દોડાદોડ કરી મૂકશે. એ ઉપરાંત બીજી આ વાત પણ લક્ષમાં રાખવાની છે કે, અંગ્રેજ સત્યાગ્રહી છે; જે કામ હાથ પર લીધું તે પાર પાડવાના. મુસલમાનનાં નવાબી કારખાનાં છે-સુસ્ત, બેદરકાર, બેઠા ત્યાંથી ઉઠે નહિ તેવા—. પૈસાને ખાતર તે બીચારો પ્રાણ આપે છે-છતા સિપાઇઓને પૂરા પગાર પણ મળતા નથી. ત્યાર પછી છેલ્લી વાત રહી સાહસની-તોપનો ગોળો કાંઇ પાંચપચીશ જગો પર પડવાનો નથી, તે તો એકજ જગોએ પડે છે. તેથી એક ગોળો છૂટતાં વારને દશ માણસોએ દોડાદોડ કરી મૂકવાની જરૂર નથી રહેતી. પરંતુ એક ગોળો છૂટતાં વારને મુસલમાનની આખી ટુકડી નાસભાગ કરી મૂકે છે-અને સખ્યાબંધ ગોળા છુટતા જોવા છતાંય અંગ્રેજ એકલવાયો હશે, તો પણ પીઠ બતાવશે નહિ"

મહેન્દ્રઃ—"તમારામાં શું આ બધાજ ગુણ છે ?"

ભવાનન્દઃ—"ના પણ ગુણ કાંઇ ઝાડ પરથી પડતા નથી. અભ્યાસ કરીને મેળવાય છે."

મહેન્દ્રઃ—"ત્હમે શો અભ્યાસ કરો છો ?"

ભવાનન્દઃ—"ત્હમે જોઇ શકો છો કે, હમે સંન્યાસી છીએ. અમારો સંન્યાસ એવા અભ્યાસ પૂરતોજ છે. હમારૂ કામ પાર પડશે, અભ્યાસ સંપૂર્ણ થશે, એટલે હમે પાછા ગૃહસ્થાશ્રમી થઇ જઇશું. હમારે પણ બૈરાં છોકરાં છે."

મહેન્દ્રઃ—"એ બધાંયનો ત્યાગ કરીને તમે શું વિક્ષેપકારક માયાનાં આવરણને દૂર કરી શક્યા છો ?"

ભવાનન્દઃ—"માતાનાં સંતાનોથી કદી મિથ્યા વાત કહેવાયજ નહિ–તમારી આગળ નાહક મિથ્યા આપવડાઇ નહિ કરૂં–માયાને કોણ દૂર કરી શકયું છે ? જે કોઇ એમ કહે કે, હું દૂર કરી શકયો છું, તો એમજ સમજવું કે એને કદી માયા ઉત્પન્ન થઇજ ન્હોતી, અથવા તો તે ખોટી બડાઇ હાંકે છે. હમે માયાને જીતી શકયા નથી—હમે હમારા વ્રતનું રક્ષણ કરીએ છીએ. તમે સંતાન થઇ શકશો ?

મહેન્દ્રઃ—"મારી સ્ત્રી તથા કન્યાનાં સમાચાર

મળે નહિ ત્યાં સુધી મારાથી કાંઇ કહી શકાય નહિ.”

ભવાનન્દઃ—“ચાલો તમારાં સ્ત્રી–કન્યાને શોધી કાઢીએ.”

એમ કહી બન્ને જણા ચાલ્યા; ભવાનન્દ આ વખત “વન્દેમાતરમ્” ગાવા લાગ્યો. મહેન્દ્રની ગળી સારી હતી, સંગીતનો શોખ અને અભ્યાસ પણ હતો, તેથી એ પણ ત્હેની સાથે ગાવા લાગ્યો. એણે જોયું કે ગાતાં ગાતાં આંખમાં આસું ભરાઇ આવે છે. તે ઉપરથી મહેન્દ્ર કહેવા લાગ્યોઃ—“સ્ત્રી– કન્યાનો ત્યાગ કર્યા વગર ચાલે તેમ હોય, તો મને આ વ્રત લેવડાવો.”

ભવાનન્દઃ—“આ વ્રત જે લે છે. તેને સ્ત્રી કન્યા તજવાં પડે છે. તમે જો આ વ્રતની દીક્ષા લેતા હો, તો તમારાથી સ્ત્રી કન્યાને મળી શકાશે નહિ. તેમનાં રક્ષણને સારૂ યોગ્ય બંદોબસ્ત કરી શકાશે; પરંતુ વ્રતની સફલતા સાધી શકાય નહિ, ત્યાંસુધી એ લોકોનું મ્હોં સરખું જોવાની મનાઈ છે.”

મહેન્દ્રઃ—“હું એ વ્રત લઇશ નહિ.”

પ્રકરણ ૧૧ મું.

પ્રાતઃકાળ થયો હતો. તે નિર્જન વન, જે અત્યાર લગી અંધારૂં ઘોર અને શાન્તિપૂર્ણ હતું, તે હવે પ્રકાશમય, પક્ષીઓના મધુર કલરવથી આનંદમય થઇ ગયું. તે આનંદમય પ્રભાતે, આનદમય વનમાં, આનંદમઠની અંદર સત્યાનંદ ઠાકુર મૃગચર્મ પર બેઠા બેઠા સંધ્યા કરતા હતા. જીવાનન્દ પાસે બેઠો હતો, એવા સમયે ભવાનન્દ મહેન્દ્રસિંહને સાથે લઇને, ત્યાં આગળ આવીને ઉભા રહ્યા. બ્રહ્મચારી મહારાજ મ્હોંમાંથી શબ્દ સરખો કાઢયા વગર સન્ધ્યાન્હિક કરવા લાગ્યા, કોઇએ કાંઇ પણ બોલવાનું સાહસ કર્યું નહિ. સન્ધ્યા કર્મ સમાપ્ત થઈ રહ્યા બાદ, ભવાનન્દ તથા જીવાનન્દ એ બન્નેયે તેમને પ્રણામ કર્યા; તેમના પગની આસ્કા લઇને નમ્રતાભેર પોતાની જગ્યાએ બેઠા. પછી સત્યાનન્દ ભવાનન્દને ઇશારત કરી બહાર લઇ ગયા. તેઓએ શી વાતચિત કરી તે હમે જાણતા નથી. ત્યાર બાદ બન્ને પાછા મંદિરમાં આવ્યા. બ્રહ્મચારી મહારાજે કૃપાભર્યા હસતા મુખે મહેન્દ્રને કહ્યું:–"બેટા! તારા દુઃખે હું ઘણો દીલગીર થયો છું; કેવળ તે દીનબન્ધુ પરમાત્માની કૃપાથીજ કાલે રાતે તારાં સ્રી–કન્યાનું રક્ષણ કરી શકયો છું." એમ કહી

બ્રહ્મચારીએ કલ્યાણીને કેવી રીતે ઉગારી. તે સર્વ હકીકત કહી. ત્યાર બાદ કહેવા લાગ્યા:—"ચાલો, તેઓ જ્યાં છે, ત્યાં હું તને લઇ જાંઉં."

એમ કહી બ્રહ્મચારી મહારાજ આગળ, અને મહેન્દ્ર પાછળ એવી રીતે ચાલતાં ચાલતાં બન્ને જણા દેવાલયની અંદર દાખલ થયા. ત્યાં એક વિશાળ ઉંચો ખંડ મહેન્દ્રના જોવામાં આવ્યો. અરૂણના ઉદયથી પ્રસન્ન થઈ રહેલા એ પ્રાતઃકાળે જ્યારે પડોશમા આવી રહેલું સઘળું વન સૂર્યના કિરણો પથરાઇ રહેતાં હીરે મઢી લીધું હોય તેમ પ્રસન્નતાથી પ્રકાશી રહ્યું હતું, તે વખતે પણ એ વિશાળ ખડમાં લગભગ અંધકાર છવાઇ રહ્યો હતો. ખડના અદરના ભાગમાં શું છે, તે પહેલા મહેન્દ્ર-ના જોવામાં આવ્યું નહિ. ધારી ધારીને નીહાળતાં શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ ધારણ કરનારી કૌસ્તુભ મણિથી શોભાયમાન થઇ રહેલા હૃદયવાળી ચાર હાથવાળી ભગવાનની એક મહાન મૂર્તિ તેના જોવામાં આવી. સુદર્શન ચક્ર દેખીતી રીતેજ સામે ચકરચકર ફરી રહ્યું હતું. જાણે પોતાનાં રક્તમાંજ સ્નાન કરી રહી હોય એવી મધુ અને કૈટભની માથા વગરની બે મોટી મૂર્તિઓ તેની સામેજ ચીતરેલી જણાતી હતી. ડાબી બાજુએ છુટા કેશવાળી ને કમળની માળાથી શણગારેલી લક્ષ્મીની મૂર્તિ ભયથી ચોંકી

ઉઠી હોય તેમ ઉભી હતી. જમણી બાજુએ પુસ્તકો, વાજીંત્રો, રાગ–રાગિણીઓની મૂર્તિઓ વગેરેની વચ્ચે સરસ્વતી દેવી ઉભાં હતાં. વિષ્ણુને ખોળે ઉપર લક્ષ્મી અને સરસ્વતી કરતાંયે વધારે સુન્દર અને વધારે ઐશ્વર્યસંપન્ન એક મોહિની મૂર્તિ બેઠી હતી. ગન્ધર્વ, કિન્નર, દેવ, યક્ષ, અને રાક્ષસ સુધ્ધાં તેનું પૂજન કરી રહ્યા હતા, બ્રહ્મચારીએ ગભીર અને દબદબા ભર્યા અવાજે મહેન્દ્રને પૂછ્યું–"બધું જોઇ શકાય છે કે તારાથી ?"

મહેન્દ્ર બોલ્યોઃ—" હા, જોઇ શકાય છે. "

બ્રહ્મચારીઃ—"વિષ્ણુના ખોળામાં શું છે, તે જોયું ?"

મહેન્દ્રઃ—' હા, જોયું, એ કોણ છે ? "

બ્રહ્મચારી.—"મા"

મહેન્દ્ર.—"કઇ મા? "

બ્રહ્મચારીએ કહ્યુંઃ—" જેના આપણે બધાં બાળકો છીએ તે. "

મહેન્દ્રઃ—"તે કોણ વળી ? "

બ્રહ્મચારીઃ—"યોગ્ય સમયે ઓળખાશે. બોલ વન્દેમાતરમ્. ચાલો હવે બીજાં દર્શન કરીએ."

પછી બ્રહ્મચારી મહેન્દ્રને બીજા ખંડમાં લઇ ગયા. તે જગાએ મહેન્દ્રે સઘળા અલંકારથી વિભૂષિત થઇ રહેલી, સર્વ અવયવ વડે સુશોભિત

એવી જગદ્ધાત્રીની અદ્દ્ભુત મૂર્તિનાં દર્શન કીધાં.

મહેન્દ્ર પૂછવા લાગ્યો:—"આ કોણ વારૂ ?"

બ્રહ્મચારી:—"મા—જે હતી તે."

મહેન્દ્ર—"તે કોણ ?"

બ્રહ્મચારી:—"હાથી, સિંહ વગેરે વનનાં સઘળાં પશુઓને પગ તળે કચરીને, જંગલી જનાવરોનાં રહેઠાણમાં એણે પોતાનું પદ્માસન સ્થાપ્યું છે. સઘળા અલંકારથી શોભી રહેલી એ હસમુખી સુંદરી હતી. અરૂણોદય વખતના સૂર્યના જેવીજ તેજસ્વી કાન્તિવાળી અને સર્વ પ્રકારના ઐશ્વર્યવાળી એ છે. એને પ્રણામ કરો."

મહેન્દ્રે ભક્તિભાવથી જગદ્ધાત્રી રૂપિણી માતૃભૂમિને પ્રણામ કર્યાં. ત્યાર પછી બ્રહ્મચારી મહારાજે એને અંધારી સુરંગ દેખાડીને કહ્યું:— "આ રસ્તે ચાલ્યો આવ".–બ્રહ્મચારી પોતે આગળ ચાલવા લાગ્યા. મહેન્દ્ર ભયનો માર્યો પાછળ પાછળ ચાલતો હતો. ભોંયરાના અંધારા ખંડમાં કોઇ ઠેકાણેથી સાધારણ અજવાળું આવતું હતું. તે મન્દ પ્રકાશમાં એક કાળી મૂર્તિ તેના જોવામાં આવી.

બ્રહ્મચારી બોલી ઉઠ્યા:—"દર્શન કરો. મા જેવાં હમણાં થયાં છે, તેવા સ્વરૂપનાં દર્શન કરો."

મહેન્દ્ર ભયભીત સ્વરે કહેવા લાગ્યો:—"એ તો

કાલી !" બ્રહ્મચારી:—"હા, અંધકારથી આચ્છાદિત થએલી કાલિમામયી (કાળાશવાળી) એ કાલી માતા છે. એનું સર્વસ્વ હરાઇ ગએલું હોવાથી, એ નગ્ન છે. આજે દેશમાં બધે સ્મશાન જેવું શૂન્ય થઇ ગયું છે, તેથીજ માતાએ મુંડમાળ પધારી છે. પોતાનુ શ્રેય પણ એ પગ તળે કચરી રહી છે—હાય માતા !" બ્રહ્મચારીની આંખમાંથી દડદડ આંસુની ધારા પડવા લાગી.

મહેન્દ્રે પૂછ્યું:-"હાથમાં ત્રિશૂળ ખોપરી કેમ છે ?"

બ્રહ્મચારી:—"હમે સંતાન છીએ; એટલાંજ અસ્ત્ર માતાના હાથમાં આપ્યાં છે. બોલો એક વાર-વન્દેમાતરમ્"

"વન્દેમાતરમ્" કહી, મહેન્દ્રે કાલીને પ્રણામ કર્યા. એટલે બ્રહ્મચારીએ કહ્યું—"ચાલો આ રસ્તે થઇને." એમ કહી તે બીજા ભોયરામાં ઉતરવા લાગ્યા. પ્રાતઃસૂર્યના કિરણો તેઓની આંખોની સામે ઝળકી રહ્યાં હતાં. બુલંદ અવાજવાળાં પક્ષીઓ ચોમેર કુજી રહ્યાં હતાં. ભવ્ય વિશાળ આરસપહાણના મંદિરમાં સુવર્ણની બનાવેલી દશ હાથવાળી દેવીની મૂર્ત્તિ સૂર્યનાં અરૂણાં કિરણોમાં ઝળહળી રહી છે. બ્રહ્મચારી પ્રણામ કરીને બોલ્યા:—"આ ભવિષ્યમાં થનારી મા છે. એના દશ હાથ દશે દિશામાં એણે

પ્રસાર્યા છે—એ હાથોને વિષે ધારણ કરેલાં વિવિધ આયુધોમાં વિવિધ પ્રકારની શક્તિ શોભી રહી છે. પગ તળે શત્રુઓને દબાવી દીધા છે, એમના પગનો આશ્રય લેનારો વીર-કેસરી (સિંહ) શત્રુઓનો સંહાર કરી રહ્યા છે. દિશાઓ રૂપી એના હાથો છે" —એટલું બોલતાં બોલતાં સત્યાનંદ ગળગળો થઇ રૂદન કરવા લાગ્યો. "દિશાઓ રૂપી હાથવાળી, નાના પ્રકારનાં આયુધ ધારણ કરનારી, શત્રુનો સંહાર કરનારી સિંહની પીઠ ઉપર વિરાજમાન થઇ રહેલી જમણી બાજુએ સૌભાગ્યની મૂર્ત્તિ લક્ષ્મી દેવી છે; ડાબી બાજુએ વાણી, વિદ્યા અને વિજ્ઞાનને આપવાવાળી સરસ્વતી દેવી છે; પાસેજ બલ મૂર્ત્તિ કાર્ત્તિકેય તથા કાર્યસિદ્ધિના દેવ ગણપતિ આવી રહ્યા છે. આવો આપણે બન્નેય માતાને પ્રણામ કરીએ." પછી બન્ને જણા હાથ જોડી એક સાથે લલકારવા લાગ્યાઃ—

"सर्वमंगलमांगल्ये शिवे सर्वार्थदायिके
शरण्ये त्र्यम्बके गौरि नारायणि नमोस्तुते ॥"

બન્ને દંડવત્ પ્રણામ કરી ઉભા થતાં મહેન્દ્રે ગળગળા સાદે પૂછ્યુંઃ—"માતાની એ મૂર્તિનાં દર્શન ક્યારે થઇ શકશે ?"

બ્રહ્મચારી કહેવા લાગ્યાઃ–"જ્યારે માનાં સઘળાં સંતાન માને મા કહીને બોલાવશે, તેજ ઘડીયે

તે પ્રસન્ન થશે."

મહેન્દ્રે ઓચિંતો પ્રશ્ન કર્યો:—"મારાં સ્ત્રી-કન્યા ક્યાં છે ?"

બ્રહ્મચારી:—"ચાલો, તેમને જોઇએ."

મહેન્દ્ર:—"તેઓને એક વાર મળ્યા બાદ વિદાયગીરી લઇશ"

બ્રહ્મચારી:—"કેમ વિદાયગીરી લેશો ?"

મહેન્દ્ર:—"હું આ મહામન્ત્ર ગ્રહણ કરીશ"

બ્રહ્મચારી:—સ્ત્રી-કન્યાને વિદાય ક્યાં કરશો?

થોડીકવાર વિચાર કરીને મહેન્દ્ર બોલ્યો:—"મ્હારા ઘરમાં કોઇ નથી, મારે બીજુ કોઈ સ્થાન પણ નથી. આવા દુકાળના બારીક સમયમાં સ્થાન પણ ક્યાંથી મળી આવે ?"

બ્રહ્મચારી:—"જે રસ્તે થઇને અહિં આવ્યા હતા તેજ રસ્તે મન્દિરની બહાર જાઓ. મંદિરના દરવાજા આગળજ તમારાં સ્ત્રી કન્યાને જોઇ શકશો. કલ્યાણી હજી સુધી ભૂખી છે; જે જગાએ તે બેઠી છે, ત્યાં આગળજ ખાવાની વસ્તુઓ તમને મળી શકશે. એને ભોજન કરાવ્યા બાદ તમને જેમ રૂચે તેમ કરજો હમારામાંથી કોઇને પણ તમે હમણાં પાછા મળી શકશો નહિ. તમારૂં મન જો આવુંજ રહેશે, તો યોગ્ય સમયે હું તમારી સમક્ષ હાજર થઇશ." તે વખતે કોણ જાણે કયે રસ્તે

બ્રહ્મચારી મહારાજ ઓચિંતા અલોપ થઈ ગયા. ઉપર કહેલા રસ્તે જતાં વારજ મહેન્દ્રે કલ્યાણી તથા કન્યાને નાટ્ય મન્દિરમાં બેઠેલાં જોયાં.

× × ×

આણી તરફ સત્યાનન્દ બીજી સુરંગને રસ્તે એક છુપા ભોંયરામાં ઉતર્યા. તે જગ્યાએ જીવાનન્દ અને ભવાનન્દ બેઠા બેઠા રૂપીયા ગણુતા હતા અને ઢગલીબંધ ગોઠવતા હતા. તે ઓરડામાં સોના, ચાંદી, હીરા, પ્રવાળ, મોતી વગેરેના ઢગ ખડકવામાં આવ્યા હતાં. ગઈ રાતની લૂંટમાં મળેલા રૂપીયા એ લોકો ગણુતા હતા. સત્યાનન્દે તે ઓરડામાં દાખલ થઇને કહ્યું:—"જીવાનન્દ! મહેન્દ્ર આવશે. એના આવવાથી સંતાનોને સંગીન લાભ થશે. એનું વંશ પરંપરાથી ભેગું થએલું સઘળું ધન માતાની સેવામાં અર્પણ થશે. પરતુ જ્યાંસુધી મન વચન અને કર્મથી એ માતૃભક્ત ન થાય ત્યાંસુધી એને દાખલ કરશો નહિ. તમારા હાથ પરનુ કામ ખલાસ થાય, ત્યારે અવારનવાર એની પાસે જતા રહેજો; યોગ્ય સમયે શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનના મન્દિરમાં એને લઇ આવજો. હરહંમેશ એનું રક્ષણ કરતા રહેજો; કેમકે, દુષ્ટને સજા કરવી એ જેમ સતાનોનો ધર્મ છે, તેમજ શિષ્ટ પુરૂષોની રક્ષા કરવાનો પણ ધર્મ છે

———:○:———

<u>પ્રકરણ ૧૨ મુ.</u>

અનેક દુઃખો વેઠયા પછી મહેન્દ્ર અને કલ્યાણીનો મેળાપ થયો હતો. કલ્યાણી છાતીફાટ રૂદન કરવા લાગી. તે જોઇ મહેન્દ્ર વળી એના કરતાંયે વિશેષ રડવા લાગ્યો. રડવા કકળવાનું પુરૂ થતાં, આખ લુછવાની ધમાલ થઇ રહી કેમકે, જેટલીવાર આંખ લુછવામાં આવ્યાં કરતી, તેટલીજ વાર પાછાં આંસુ પડયાં કરતા. આસુ પડતાં અટકાવવાના હેતુથી, કલ્યાણીએ ખાવાની વાત ઉપાડી. બ્રહ્મચારીના સેવકો જે ખાવાનુ મૂકી ગયા હતા, તે ખાવાનુ મહેન્દ્રને કલ્યાણીએ કહ્યું. દુકાળના વખતમાં વિવિધ પ્રકારનાં શાકભાજી અને બીજા ખાવાનાં પદાર્થોની અછતજ હોય, એ દેખીતું છે; પરતુ દેશમાં જે કાંઇ પાકતું હતું તે સઘળુ સંતાનોને મેળવવું મુશ્કેલ નહતું. સાધારણ મનુષ્યો તે જંગલમાં જઇ શકતાં નહિ. જે જગ્યાએ ઝાડ પર ફળફળાદિક જોવામાં આવતાં, તે ભૂખ્યા દુકાળીઆઓ તોડી પાડતા અને ખાઇ જતા. પરંતુ માતાનાં સંતાનો સિવાય બીજા કોઇથી એ વનમાં પેસી શકાતું નહિ, અને તેથી કરીને એ વનનાં ફળો તેમના સિવાય બીજા કોઈથી લઇ શકાતાં ન્હોતાં. બ્રહ્મચારીના સેવકોએ કલ્યાણીને સારૂ થોડાક ફળ તથા દૂધ રાખી મૂકાંચ

હતાં. બ્રહ્મચારી મહારાજને ત્યાં ગાયો ઘણી હતી. કલ્યાણીના આગ્રહને લીધે મહેન્દ્રે પ્રથમ ખાવા માંડયું. ત્યાર બાદ કલ્યાણીએ જરાક ખાધું. કન્યાને થોડુંક દૂધ પીવાડયું, અને ફરી પીવડાવવા માટે થોડુંક રહેવા દીધું. પછી તેઓ ઉંઘથી પીડાતા હોવાથી જરાક આરામ લીધો. ઉંઘમાંથી ઉઠયા બાદ, તેઓ કયાં જવું તેની મસલત કરવા લાગ્યા. કલ્યાણી કહેવા લાગીઃ—"ઘેર આપદા પડે છે એમ જાણી, આપણે ઘર છોડી ચાલ્યાં; પણ હવેજ સમજાય છે કે ઘરનાં કરતાંયે બહાર વધારે મુશીબત છે. માટે ચાલો પાછા ઘેર જઇએ." મહેન્દ્ર પણ એ અભિપ્રાયને મળતો થયો. મહેન્દ્રની ઇચ્છા એવી હતી કે, કલ્યાણીને ઘેર મૂકી, એકાદ કોઈ સંભાળ લેનાર રક્ષકની વ્યવસ્થા કરી દઇને આ પરમ રમણીય દૈવી પવિત્રતાસંપન્ન માતૃ–સેવાનું વ્રત લેવું. તે ઉપરથી બન્ને જણાં કન્યાને લઈ પદચિહ્ન ગામ તરફ જવાને નીકળી પડયાં.

પરંતુ તે ઘાડાં વીચોવીચ જંગલમાંથી કયે રસ્તે થઈને પદચિહ્ન જવાતું હતું તે કાંઈ એ લોકોને સૂઝતુ નહોતુ, તેમણે ધાર્યું હતું કે જંગલમાંથી એક વાર બહાર નીકળીશું એટલે રસ્તો આપોઆપ જડી આવશે. પણ વનમાંથી કેમે કર્યા

બહારજ નીકળાતું ન હતું ઝાડીઓની ભૂલભૂલા મણીમાં અથડાઈ કુટાઇને તેઓ પાછા મઠ આગળજ આવ્યા કરતાં હતાં. બહાર નીકળવાનો કોઈ રસ્તો જણાતો ન હતો. એવામાં પોશાક ઉપરથી વૈષ્ણવ જેવો જણાતો કોઇ અપરિચિત બ્રહ્મચારી તેઓની સામે હસતો હોય એમ ઉભેલો જણાયો તેને જોઈને મહેન્દ્રે ચીડાઇને કહ્યુ:—" ગોંસાઇ, હસો છો કેમ ? "

ગોંસાઇ બોલ્યા:—"તમે આ વનમાં પ્રવેશ કર્યો શા રીતે ? "

મહેન્દ્ર:—"કોઇ પણ પ્રકારે પ્રવેશ કર્યો છે."

ગોંસાઇ:—"પ્રવેશ કર્યો છે, તો પછી બહાર કેમ નીકળાતું નથી ? " એમ કહી તે વૈષ્ણવ પાછો હસવા લાગ્યો. મહેન્દ્ર ખીજવાઇને બોલી ઉઠયો:— "તમે હસો છો, તે બહાર નીકળી શકો છો ખરા?"

વૈષ્ણવ બોલ્યો:—"ચાલો મ્હારી સાથે; હું તમને રસ્તો દેખાડુ. અલબત્ત, તમે કોઈ સંન્યાસી બ્રહ્મચારીની સહાયથી અહિં પ્રવેશ કર્યો હોવો જોઇએ, નહિતર આ મઠમાં પેસવાનો અગર બહાર નીકળવાનો રસ્તો બીજુ કોઇ જાણતુ નથી." તે સાંભળીને મહેન્દ્રે પૂછયું:—"આપ પણ સંતાન છો ?" વૈષ્ણવ બોલ્યો:—"હા, હું પણ સંતાન છું, મારી સાથે ચાલ્યા આવો, તમને રસ્તો દેખાડી

આપવા સારૂ તો હું અહિં ઉભો થઇ રહ્યો હતો."

મહેન્દ્રે જીજ્ઞાસા કરીઃ—આપનું નામ શું ?"

વૈષ્ણવે કહ્યું:—"મારૂં નામ ધીરાનંદ સ્વામી." એમ કહી ધીરાનંદ આગળ ચાલવા લાગ્યો; મહેન્દ્ર તથા કલ્યાણી પાછળ પાછળ આવવા લાગ્યાં. ધીરાનંદે અત્યંત વિકટ રસ્તે થઈને તેઓને બહાર કાઢી દીધા, અને ફરી પાછાં તેમણે એક બીજા વનમાં પ્રવેશ કર્યો.

આનંદારણ્યમાંથી બહાર આવતાં થોડેક દૂર વૃક્ષવાળો પ્રદેશ શરુ થતો હતો એ પ્રદેશ એક બાજુ પર આવી રહ્યો હતો. વનની અધવચ એક જગ્યા ઉપર એક નાનકડી નદી ખળખળ વહી રહી હતી. તેનું જળ ઘણુ સ્વચ્છ, પરંતુ ઘનઘોર વાદળાં જેવું કાળું હતું. બન્ને બાજુએ નાના પ્રકારનાં સુશોભિત શામળાં વૃક્ષો નદીને છાયા કરી રહ્યા હતા, જૂદી જૂદી જાતનાં પક્ષીઓ તે વૃક્ષની ઉપર બેસીને અનેક પ્રકારે કલરવ કરતા હતા. એ મધુર કલરવ પણ નદીના ખળખળ શબ્દની સાથે ભળી જતો હતો તેજ પ્રમાણે વૃક્ષની છાયા અને પાણીનો રંગ પણ એક બીજા સાથે મિશ્રિત થઈ જતા હતા. કલ્યાણીનું મન પણ એ છાયાની સાથે તલ્લીન થઈ ગયું હોય એમ ભાસતું હતું. નદીના કિનારા ઉપર એક ઝાડ નીચે

પતિની પાસે બેસીને તે કહેવા લાગી:—"આજે તમને હું ઉંડા વિચારમાં ગરક થઇ ગએલા જોઉ છું. જે આફત હતી તેમાંથી તો આપણે ઉગર્યા છીએ–હવે આવડો સંતાપ શાસારૂ કરવો જોઇએ?"

મહેન્દ્ર ઉંડો નિસાસો નાંખીને બોલ્યો:—"હું હવે તારો રહ્યો નથી–મારે શું કરવુ–કાંઇજ સમજાતું નથી."

કલ્યાણી:—"એમ કેમ ? "

મહેન્દ્ર:—"તારાથી વિખુટા પડયા બાદ જે ઘટના બની તે સાંભળ" એમ કહી જે બનાવ બન્યો હતો, તે મહેન્દ્રે વિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યો

કલ્યાણી કહેવા લાગી:—"મેં પણ ઘણીય આફત મુશીબત વેઠી છે. તમે તે બધું સાંભળી ને શું કરશો ? આટલું આટલુ દુઃખ પડવા છતાંય મને કેમે કરી ઉંઘ આવતી ન્હોતી; પણ કાલે પાછલી રાતના હું સખત ઉંઘી ગઇ. ઉંઘમાં મને સ્વપ્ન આવ્યું. મેં જોયું–કયા પુણ્યના પ્રભાવે તે કહી શકાતું નથી–કે હું એક અપૂર્વ સ્થાનમાં ગઇ છું. તે જગ્યાએ જમીન નથી. કેવળ પ્રકાશ છે. ત્યાં મનુષ્યોને બદલે કેવળ પ્રકાશમય મૂર્ત્તિઓ છે. તે જગોએ શબ્દ નથી માત્ર ઘણે દૂર કાંઇક મધુર ગીત વાદ્ય થઇ રહ્યાનોજ શબ્દ સંભળાય છે. અસંખ્ય પુષ્પો જાણે તરતનાંજ નવાં ખીલી

રહ્યાં હોય એમ જાઈ, જુઇ, મલ્લિકા, માલતી વગેરે મ્હેક મ્હેક થઈ રહ્યા છે ત્યાં સહુથી ઉંચે બધાથી દેખી શકાય એવા સ્થાન ઉપર કોઈક બેઠુ છે. અગ્નિસમો તેજસ્વી થઇ જાણે અંદરથી મંદમંદ સળગી રહ્યા હોય નહિ? આસમાની પર્વત! મોટો અગ્નિમય મુગટ તેના માથા ઉપર આવી રહ્યો હતો. તેને ચાર હાથ જણાતા હતા તેની બન્ને બાજુએ શુ હતુ તે હું બરાબર સમજી શકી નહિ. ધારૂં છું કે કદાચ સ્ત્રી મૂર્ત્તિજ હશે પણ અહા કેવું મનોહર હતું તેમનુ રૂપ! કેવી અપૂર્વ હતી તેમની તેજસ્વી કાન્તિ? અને કેવી અદ્દ્ભુત સુગંધ પ્રસરી રહી હતી તેમની આસ-પાસ? જેટલી વખત એ દિશા તરફ મારી નજર ગઇ, તેટલીવારમાં હું વિહ્વલ થઇને તાકી રહી હતી. છતાંએ કોણ હશે, તે હું સમજી શકી નહિ એ ચતુર્ભુજ મૂર્તિની સામે એક સ્ત્રીની મૂર્તિ ઉભેલી જણાતી હતી. તે પણ કાન્તિમાન હતી, પરંતુ ચોમેર વાદળાંથી ઢંકાઇ ગએલી હોવાથી, અજવાળું બરાબર આવતું ન્હોતું માત્ર આટલુંજ સમજાતું હતું કે કોઇ એક રૂપવતી અત્યંત દુખિયારી સ્ત્રી રૂદન કરી રહી છે. મને એમ લાગ્યું કે પુષ્પોની સુગંધથી મંદમંદ મ્હેકી રહેલા પવનની લહરીઓમાં તણાતી તણાતી હું

એકાએક આવીને પડી એ ચતુર્ભુજ મૂર્ત્તિના સિંહાસન તળે. એ સૂકીસડાક અને વાદળાંથી ઢંકાએલી સ્ત્રી જાણે મારા તરફ આંગળી કરીને કહેવા લાગી:—"આ પેલી સ્ત્રી-જેને ખાતર મહેન્દ્ર આપણી સેવામાં નથી આવી શકતો." પછી વાંસળીના જેવો મધુર અવાજ સ્પષ્ટ સંભળાવા લાગ્યો. એ ચતુર્ભુજ મૂર્ત્તિજ જાતે મને કહેવા લાગી:— "તારા સ્વામીને તજીને આવતી રહે અમારી પાસે. આ રહી તાહરી મા; તારો પતિ એની સેવા કરશે. તું તારા પતિની પાસે હઈશ, તો એની સેવા થઈ શકશે નહિ; માટે ચાલી આવ" હું જાણે રડતી રડતી કહેવા લાગી:—"મારા પતિને છોડીને કેમ કરીને આવું ?" ત્યારે વાંસળીના નાદમાં આ પ્રમાણે શબ્દ સંભળાયા:—"હુંજ પતિ છું, પિતા છું; હુંજ પુત્ર છું અને હુંજ કન્યા છું; આવતી રહે મારી પાસે." હું શું બોલી તે સાંભરતું નથી. મારી ઉંઘ ઉડી ગઈ." આટલું કહી કલ્યાણી પાછી શાન્ત થઇ ગઇ.

મહેન્દ્ર પણ ભય, વિસ્મય વગેરેથી આભો બની ગયો. ઉંચે પપૈયા પોતાના અવાજથી આકાશને ભરી દેવા લાગ્યા: બધી દિશાઓમાં કોયલના અવાજનો પડઘો પડી રહ્યો. ભૃંગરાજ પોતાના મધુર કંઠથી આખા વનને ગજાવી રહ્યા. તેમનાં

પગ તળે નદીનો ખળખળ અવાજ થઇ રહ્યો હતો. વાયુ વનનાં પુષ્પોની મંદમંદ સુગંધ ફેલાવી રહ્યો હતો. ઠેકાણે ઠેકાણે સૂર્યનાં કિરણો નદીનાં મોજાઓમાં ચળકી રહ્યાં હતાં. કોઇ કોઈ સ્થાનમાં તાડનાં પાંદડાંઓનો મંદમંદ પવનમાં મર્મર શબ્દ થઇ રહ્યો હતો. આઘે ભૂરા પર્વતની હાર દેખાતી હતી. બન્ને જણાં કેટલીયે વાર મુગ્ધ થઇ ચુપચુપ બેસી રહ્યાં. થોડી વાર રહીને કલ્યાણી ફરીથી પૂછવા લાગી:–"શું વિચાર કરી રહ્યા છો ?"

મહેન્દ્ર:–"શું કરવુ તેનોજ વિચાર કરૂ છું– સ્વપ્ન એ તો કેવળ મિથ્યા ભયભરી ભ્રમણા છે: આપોઆપ મનમા ઉત્પન્ન થાય છે અને પોતાની મેળેજ નાશ પામે છે; જાગ્રત જીવનના પરપોટારૂપ આળપંપાળજ છે–ચાલો ઘેર જઇએ."

કલ્યાણી:–" જે જગોએ દેવે તમને જવાનું કહ્યું છે, ત્યાંજ જાઓ"—એમ કહી કલ્યાણીએ કન્યાને સ્વામીના હાથમાં આપી.

મહેન્દ્ર કન્યાને પોતાના હાથમાં લઇને પૂછવા લાગ્યો:—"અને , તુ—કયાં જઇશ ?" કલ્યાણી પોતાની બન્ને આંખ પોતાના હાથ વતી ઢાંકી દઇ માથુ નીચું નમાવીને બોલી ઉઠી:—"મને પણ દેવે જે જગોએ જવાનું કહ્યું છે, ત્યાં હું જઈશ."

મહેન્દ્ર ચોંકી ઉઠયો, તે બોલ્યો:— "તે વળી

ક્યા ? શી રીતે જઇશ ? ”

કલ્યાણીએ ઝેરની શીશી દેખાડી. મહેન્દ્ર સડક થઇ જઇને બોલી ઉઠયો:—“એ શુ ? ઝેર ખાઇશ ?”

કલ્યાણી:—“ખાવાનો વિચાર કર્યો હતો, પણ—” એમ કહી કલ્યાણી અધવચ અટકી જઇ વિચારમા ગરક થઇ ગઈ. મહેન્દ્ર તેના મ્હોં સામું તાકી રહ્યો. દરેક પળ એને વરસ જેવી જણાવા લાગી. કલ્યાણીએ પોતાની વાત પૂરેપૂરી કહી નહિ, એવું જાણી મહેન્દ્ર પૂછવા લાગ્યો:—“પણ—કહીને શુ કહેવા જતી હતી ?”

કલ્યાણી:—“ખાવાનો વિચાર કર્યો હતો–પણ તમને મૂકીને, સુકુમારીને મૂકીને, વૈકુંઠમાં જવાને પણ મારૂં મન નથી માનતું. જ્યાં પતિ ત્યાં મોક્ષ ! સ્વર્ગમાં પણ પતિ ના હોય, તો એ સ્વર્ગ શા કામનું ? આર્યાઓ ગાય છે:—વ્રજ વહાલું રે, વૈકુંઠે નથી જાવું ! ત્યાં મુજ નંદકુંવર ક્યાંથી લાવું ? મારે નથી મરવું .”

એમ કહી કલ્યાણીએ તે ઝેરની શીશી જમીન ઉપર મૂકી દીધી. ત્યાર બાદ બન્ને જણા ગઇ ગુજરી અને હવે થનારી બાબતોની વાત કરવા મંડયાં. એ વાતમાં તેઓ એવાં મશગુલ

હતાં કે તેઓને બીજી કશી વાતનું ભાન રહ્યું નહિ. સુકુમારી પાસેજ રમતી હતી. માતા પિતાની ગફલતીનો લાભ લઈને, તેણે ઓચિંતી ઝેરની શીશી ઉપાડી લીધી. એ બેમાથી કોઈએ તે દીઠું નહિ.

સુકુમારીએ ધાર્યું કે આ રમવા લાયક વસ્તુ છે. શીશીને ડાબા હાથમાં ઝાલીને, જમણા હાથ વતી ઠોકવા લાગી. પછી બન્ને હાથ વતી ખેંચવા મંડી. એમ એમ કરતાં શીશો એકાએક ઉઘડી ગઇ અને તે માંહેની ગોળીઓ નીચે પડી ગઈ.

સુકુમારીએ ધાર્યું કે આ પણ એક રમવા લાયકજ વસ્તુ હશે. એમ સમજીને તેણે શીશી મૂકી દઇ એકાદ ગોળી ઉંચકી લીધી. નાનાં છોકરાં ને જે હોય તે મ્હોંમાંજ નાંખવાની વાત ! "**प्राप्ति मात्रेण भोक्तव्यम्**" એજ સિદ્ધાંત ! ઝટ કરતી કે ગોળી મ્હોંમાં મૂકી દીધી ! !

"શું ખાધું ! શું ખાધું ! હાય, હાય રે મા !" કલ્યાણીએ આ પ્રમાણે ઘાંટાઘાંટ કરીને છોકરીના ગળામાં આંગળી ઘાલી. છોકરી દાંત બીડી દઇને ગોળીને ચાવતી ચાવતી હસવા લાગી પણ એટલામાં મ્હોં કડવું કડવું થઇ જતાં તેણે પોતાની મેળેજ મ્હોં પહોળું કર્યું, એટલે કલ્યાણીએ તેના મ્હોંડામાંથી ગોળી કાઢી લીધી અને દૂર ફેંકી

દીધી. છોકરી રડવા લાગી.

કલ્યાણીએ હાંફળા ફાંફળા નદીમાં વસ્ત્ર ભીજવી તેમાંથી પાણી નીચોવીને કન્યાનું મ્હોં લુછી નાંખ્યું. ગભરાટથી મહેન્દ્રને પૂછવા લાગી:–"ગોળી પેટમાં ગઇ તો નથી ને?"

માબાપના મનમાં આવે વખતે હંમેશાં અમંગલ શંકાઓજ થયા કરવાની. જે ઠેકાણે પ્રેમ ઘણો હોય છે, ત્યાં ભયનું જોર પણ ભારેજ રહે છે. "अति स्नेह पापशंकी" મહેન્દ્રે ગોળી પહેલાં કદી જોઇ નહતી. ગોળી કેટલી મોટી યા નાની છે, તેની તેને ખબર ન્હોતી. ગોળી હાથમાં લઇ, ઘણીવાર સુધી તેના તરફ ધારીધારીને જોયાં કીધું. ત્યાર બાદ બોલી ઉઠયો:—'મને લાગે છે કે ઘણો ભાગ ખાઇ ગઇ છે."

કલ્યાણીને પણ એ વાત ખરી લાગી. તે પણ ઘણી વાર લગી ગોળી હાથમાં લઇને ધારીધારીને જોવા લાગી. આણી તરફ છોકરીએ ધમપછાડ કરવા માંડી. થોડી વાર સુધી રડયાં કીધું. ત્યાર બાદ બેહોશ જેવી થઇને પડી રહી. ત્યારે કલ્યાણી પતિને કહેવા લાગી:—"શું જોઇ રહ્યા છો? જે રસ્તે દેવતાઓએ બોલાવી, તે રસ્તે સુકુમારી ચાલી ગઇ—મારે પણ હવે જવું પડશે."

એમ કહી કલ્યાણીએ ઝેરની ગોળી હાથમાં

લઈ મોંમાં મૂકી દીધી અને ક્ષણવારમાં ગળે ઉતારી દીધી.

મહેન્દ્રે રડતા રડતાં કહ્યુઃ–"શું કર્યુ ? કલ્યાણી, આ શું કર્યુ ?"

કલ્યાણીએ કશોય જવાબ ન દેતાં પતિના પગની ધુળ માથા ઉપર ચઢાવતાં કહ્યું:—"પ્રભુ ! વાત કહેતાં વતેસર થઈ જશે. હું જાઉં છું."

"કલ્યાણી ! આ શું કર્યું ?" એમ કહી મહેન્દ્ર છાટીફાટ રડવા કકળવા લાગ્યો. ઘણા ધીરા અવાજે કલ્યાણી કહેવા લાગી:—"મે ઠીકજ કર્યું છે. સ્ત્રીની માયામાં ફસાઈને દેવના કામમાં તમે ઢીલ કરતા હતા. જુઓની, હું પણ દેવ વાકયનું ઉલ્લંઘન કરતી હતી તેથીજ મારી કન્યા ચાલી ગઈ. હવે પ્રમાદ કરૂ તો તમે પણ ચાલ્યા જાઓ."

મહેન્દ્રે રૂદન કરતાં કરતા કહ્યુ:—"અરે, તને ગમે ત્યાં મૂકી આવત. મારૂં કાર્ય સિદ્ધ થતા તારી સાથે પાછો સુખેથી રહેત. તું મારૂ સર્વસ્વ છે, કલ્યાણી ! તેં આવું શું કામ કર્યુ ? જે હાથના જોર વડે હું તરવાર પકડતો હતો, તેજ હાથ તેં કાપી નાંખ્યો! તારા વગર મારી શી સ્થિતિ થશે ?"

કલ્યાણી —"મને કયા લઈ જાત ?—સ્થાનજ કયાં છે ? આ વિપત્તિના વસમા વખતમાં માબાપ,

ભાંઇભાંડુ વગેરે સઘળાંજ મરી પરવાર્યા છે. કોના ઘરમાં સ્થાન મળત? કયાં જવાનો રસ્તો રહ્યો છે! મને કયાં લઇ જાત? હું તો મોટી ઉપાધિ રૂપ હતી. હું મરી જાઉં છું, તેજ સારૂં થાય છે. મને એવો આશીર્વાદ આપો કે જેથી હું તેજ પ્રકાશમય લોકમાં જઇ, તમને પાછા જોઇ શકું." એમ કહી કલ્યાણીએ પાછી પતિના પગની ધૂળ લઈ માથા પર ચઢાવી. કશોય જવાબ દેવાની શકિત નહિ રહેલી હોવાથી મહેન્દ્ર રડવા લાગ્યો. કલ્યાણી ફરી બોલી ઉઠી-ઘણુંજ મૃદુ, મધુર, સ્નેહમય અવાજે આ વખતે બોલવા લાગીઃ—"જુઓ, દેવતાની ઇચ્છાનુ ઉલ્લઘન કોનાથી થઈ શકે તેમ છે? મને જવાની આજ્ઞા કરી હતી, મેં ધાર્યું હતું કે મારાથી રહી શકાશે—મારી મેળે મરી નહત, તો નકકી બીજું કોઇ મને મારી નાંખત. હું મરીને તમારૂં ભલુંજ કરી જાઉં છું. તમે વ્રત લીધું છે, તે મન, વચન અને કર્મથી સિદ્ધ કરો. ઘણું પુણ્ય લાગશે. મને પણ તેથી સ્વર્ગનો લાભ થશે. આપણે બન્ને અનંતકાળ સુધી સાથે રહી સ્વર્ગના દિવ્ય ભોગો ભોગવીશું."

આણી તરફ પેલી કન્યા પાછી સાવધ થવા લાગી. ઝેર ઘણુંજ થોડા પ્રમાણમાં તેના પેટમાં

ગયું હતું અને તેની અસર ભયંકર ન્હોતી નીવડી. પરંતુ એ તરફ મહેન્દ્રનું ધ્યાન ખેંચાયું નહતું. તેણે કન્યાને કલ્યાણીની છાતી સાથે વળગાડી અને બન્નેને ગાઢ આલિંગન કરી ડૂસકાંભેર રડવા લાગ્યો. તેજ વખતે વનમાં ધીમો પરંતુ મેઘના જેવો ગંભીર શબ્દ સંભળાવા લાગ્યોઃ—

"હરે મુરારે મધુકૈટભારે
ગોપાલ ગોવિન્દ મુકુન્દ શૌરે."

કલ્યાણીને તે વખતે ઝેર શરીરમા વ્યાપી ગયું હતું; ચેતન પણ કાંઇક અંશે ઓછું થઇ ગયું હતું—તે દિવસે વૈકુંઠમા સભળાએલો અદ્ભુત બંસીનાદ પાછો તેને ઉંડાણમાં સભળાવા લાગ્યોઃ-

"હરે મુરારે મધુકૈટભારે !
ગોપાલ ગોવિન્દ મુકુન્દ શૌરે !"

ત્યારે અપ્સરાને લજવે એવા અવાજે કલ્યાણી મોહભરી ગાવા લાગીઃ—

"હરે મુરારે મધુકૈટભારે !"

મહેન્દ્રને કહ્યું "બોલોઃ—

હરે મુરારે મધુકૈટભારે !"

વનમાંથી નીકળતા મધુર સ્વર અને કલ્યાણીના મધુર સ્વરથી મોહિત થઇ ધ્રૂજતા કંપતાં ઇશ્વરની સહાયની પ્રાર્થના કરતાં કરતાં મહેન્દ્રે

પણ લલકાર્યું;—

"હરે મુરારે મધુકૈટભારે !"

ત્યારે ચારે દિશામાંથી અવાજ થવા લાગ્યો

"હરે મુરારે મધુકૈટભારે !"

તે વખતે જાણે વૃક્ષ પરના પક્ષીઓ પણ પોકારવા લાગ્યાં:—

"હરે મુરારે મધુકૈટભારે !"

પાછો પડઘો સંભળાઇ રહ્યો:—

"હરે મુરારે મધુકૈટભારે !"

તે વખતે મહેન્દ્ર શોક સંતાપ ભૂલી જઈ ઉન્મત્ત થઇ કલ્યાણીની સાથે આવેશમાં આવીને લલકારવા લાગ્યો:—

"હરે મુરારે મધુકૈટભારે !"

વનમાંથી તેમની સાથે સાથેજ પડઘો પડી રહ્યો:—

"હરે મુરારે મધુકૈટભારે !"

કલ્યાણીનો અવાજ તે વખતે ગળામાં ઉતરી જવા લાગ્યો હતો. છતાં તેણે પોકારવા માંડયું:—

"હરે મુરારે મધુકૈટભારે !"

ત્યાર પછી ધીમે ધીમે કલ્યાણીનો કંઠ રૂંધાઇ જવા લાગ્યો. કલ્યાણીના મ્હોંડામાંથી શબ્દ નીકળતો ન હતો; આંખો મીંચાઇ ગઇ હતી. મહેન્દ્ર સમજી ગયો કે, કલ્યાણી "હરે મુરારે" પોકારતી પોકારતી

વૈકુંઠ ધામને વિષે ચાલી ગઈ છે. ત્યારે ગાંડા માણસની પેઠે મોટા અવાજે આખા વનને કંપાવી નાંખી, પશુ પક્ષી વગેરેને ચોંકાવી નાખીને મહેન્દ્ર બરાડવા લાગ્યો:—

"હરે મુરારે મધુકૈટભારે!"

તે વખતે કોઈ એકાએક ત્યાં આવીને તેને ગાઢ આલિંગન કરીને તેની સાથે એવાજ મોટા અવાજે પોકારવા લાગ્યું:—

"હરે મુરારે મધુકૈટભારે!"

ત્યાર પછી, તે અનન્તના મહિમાને લઇને, તે અનંત અરણ્યને વિષે અનન્ત માર્ગે ગમન કરનારીના શરીરની સામે બેસીને તે બન્ને જણા અનન્તના નામનો જયઘોષ કરવા લાગ્યા. પશુ પક્ષી શાન્ત હતાં, પૃથ્વી અપૂર્વ શોભા ભરી ભાસતી હતી—ન હોય જાણે આ અંતિમ ગીતનું ઉપયુક્ત મંદિર! સત્યાનંદ મહેન્દ્રને હૃદયસરસો ચાંપીને બેસી રહ્યા.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

આણી તરફ કલકત્તા તરફના ધોરી રસ્તા ઉપર ભારે કોલાહલ મચી રહ્યો. સઘળે ખબર ફેલાઈ ગઇ કે, જેટલો ખજાનો કલકત્તા જતો

હતો, તે બધોજ સંન્યાસીઓએ લૂંટી લીધો છે. એટલે બાદશાહના ફરમાનથી સન્યાસીઓને પકડવા સિપાઇઓ અને ભાલાવાળા સ્વારો ચોમેર છૂટયા. આવા ભયંકર દુકાળના વખતમાં તે વખતે એ પ્રદેશમાં ખરા સન્યાસીઓ ઝાઝા નહતા. લોકો બીચારાને પેટેજ ખાવાનુ મળતું ન્હોતું, તો પછી સન્યાસીને તેઓ શું આપવાના હતા? તેથી ઘણા ખરા સંન્યાસીઓ પેટની આગ હોલવવાને કાશી, પ્રયાગ વગેરે સ્થળોએ નાસી છૂટયા હતા—માત્ર સંતાનોજ જ્યારે ઇચ્છા હોય ત્યારે સન્યાસી વેશ ધારણ કરતા, અને કામ પડતાં તેનો ત્યાગ પણ કરતા! દેશપર આવેલી આફત જોઈ ઘણાઓએ સન્યાસી વેશ તજી દીધો હતો. રાજાના ભૂખ્યા વરૂ જેવા સિપાઇ સપરાંઓ કોઈ ઠેકાણે સંન્યાસીઓનો પત્તો ન ખાધો ત્યારે ગૃહસ્થોનાં ઘરનાં હાંલ્લાં ઠોબલાં ભાંગી પોતાનાં ખાલી પેટ અડધા ભરીને પાછા ફર્યા. એકલા સત્યાનંદેજ પોતાનાં ભગવાં વસ્ત્ર તજ્યાં નહિ.

તેજ નાનકડી નદીના કિનારાઉપર તેજ રસ્તા ઉપર ઝાડ નીચે કલ્યાણીનું શબ પડી રહ્યું હતું. મહેન્દ્ર અને સત્યાનન્દ એક બીજાને વળગીને આંખમાં આંસુ લાવીને ઇશ્વરને પોકારી રહ્યા હતા, એવામાં જમાદાર નજીરૂદ્દીન તથા તેના

સિપાઇઓ તે જગોએ આવી પહોંચ્યા. સત્યાનંદને એકાએક ગળચીમાંથી પકડીને જમાદાર બોલી ઉઠયો:—"એઇ હય સન્યાસી."

બીજા એક માણસે મહેન્દ્રને પકડયો—શા માટે ન પકડે? સંન્યાસીનો સંગી પણ અવશ્ય સંન્યાસીજ હોવો જોઇએ. ત્રીજો એક બહાદુરખાં લીલા ઘાસ ઉપર પડી રહેલાં કલ્યાણીનાં શબને સુદ્ધાં પકડવા જવાની તૈયારી કરતો હતો, પરંતુ એટલામાં તેના જોવામાં આવ્યું કે આ તો કોઇ સ્ત્રીનું શબ છે, અને એ કાંઇ સંન્યાસી હોઇ શકે નહિ. એમ ધારીને તેને પકડવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો. કન્યાને પણ એવી જ સમજથી પડતી મૂકી. ત્યાર બાદ તેઓ કાંઇ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર પેલા બન્નેને બાંધીને લઇ ગયા. કલ્યાણીનું શબ તથા તેની બાળક કન્યા પણ કોઇ રક્ષકના અભાવે ત્યાં આગળજ ઝાડ નીચે પડી રહ્યાં.

શરૂઆતમાં શોકાતુર તેમજ ઈશ્વરપ્રેમને વિષે ઉન્મત્ત થઇ ગએલો હોવાથી, મહેન્દ્ર લગભગ ચેતનહીન જેવોજ થઇ ગયો હતો. શો બનાવ બની રહ્યા હતો, શી રીતે બનવા પામ્યો હતો તેનુ એને કશું ભાન ન્હોતુ. હાથ કડી નંખાતાં એણે કાંઇપણ ધમપછાડ કરી નહિ, પરંતુ બેચાર કદમ દૂર ગયા પછી એને ભાન થયું કે મને

બાંધીને લઈ જવામાં આવે છે. કલ્યાણીનું શબ સંસ્કાર પામ્યા વગરનું એમનું એમ પડી રહ્યું હતું હવે તેને વનનાં ક્રૂર પશુઓ ચુંથી નાંખશે, એવો વિચાર મનમાં સ્ફુરતાં વારને તેણે ખુબ જોરથી બન્ને હાથને પહોળા કર્યા. એકજ ઝટકાની અંદર હાથ કડી તૂટી ગઈ. ક્ષણવારમાં તેણે જમાદાર સાહેબને પગની લાત વતી ભોંય સરસા કરી દીધા અને એક સિપાઈને મજબુત ઠોકર્યો. એટલામાં ત્રણ બાજુએથી ત્રણ સિપાઇઓએ મહેન્દ્રના ઉપર ઓચીતો હુમલો કરીને તેને હંફાવી નાંખ્યો અને પાછો પરહેજ કર્યો, ત્યારે દુઃખથી નિરાશ થઈ મહેન્દ્ર સત્યાનન્દને કહેવા લાગ્યો—“ તમે જો મને જરાક મદદ કરી હોત, તો હું આ પાચેને પૂરો પડત.” સત્યાનંદ બોલ્યા—“મારા આ ઘરડા શરીરમાં એટલુ બળ કયાથી હોય ?—હું જેને પોકારી રહ્યો હતો, તેને પોકારવા સિવાય મારામાં વિશેષ બળ નથી—આવિને તાબે થાઓ, વિરૂધ્ધ આચરણ ના કરો. આપણે આ પાચ જણાને કદીયે પૂરા પડી શકત નહિ. ચાલો, આપણને કયાં લઇ જાય છે, તે જોઇએ જગદીશ્વર સર્વ ઠેકાણે આપણું રક્ષણ કરશેજ કરશે. ”

પછી બન્ને જણા છુટવાના ફાંફાં માર્યા વગર સિપાઈઓની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા. થોડેક

દૂર ગયા બાદ સત્યાનદે સિપાઇઓને પૂછયું:—
"બાપુ! મને હરિ નામનું સ્મરણ કરવાની આદત છે—હરિનામનો ઉચ્ચાર કરવામા કાંઇ હરકત છે?" તે વખતે સત્યાનદ જમાદારને ભલા માણસ જેવો લાગ્યો. તે જમાદાર બોલ્યો:—"ભલે હરિનામ બોલો, અમે અટકાવ કરીશું નહિ. તમે ઘરડા બ્રહ્મચારી જણાઓ છો. તમારા છુટકારાનો હુકમ મળી જશે, પણ આ બદમાશ ફાંસીએ જશે." ત્યારે બ્રહ્મચારી મૃદુ સ્વરે ગાવા લાગ્યા.—

"धीर समीरे तहिनी तीरे वसति वने वरनारी
माकुरु धनुर्द्धर गमन विलंबनमति विधुरा
सुकुमारी ॥
ઇત્યાદિ."

શહેરમાં પહોંચ્યા બાદ તેઓને કોટવાલની પાસે લઇ જવામાં આવ્યા. કોટવાલે પોતાના ઉપરી અધિકારીપર ચીઠ્ઠી મોકલી આપી બ્રહ્મચારી તથા મહેન્દ્રને જેલમાં મોકલી આપ્યા. તે કારાગાર ઘણું ભયંકર હતું, જે જતું તે ભાગ્યેજ ત્યાંથી પાછું ફરી શકતું. શેના ફરી શકે? ઈન્સાફને વાળી ઝાડીને સાફ કરી નાંખવામા આવ્યો હતો. નહતી તે વખતે ઇંગ્રેજ સરકારની જેલો કે ન હતી ઇંગ્રેજી અદલ ઇન્સાફી પદ્ધતિ આજે નિયમ અને વ્યવસ્થાના દિવસો છે—તે વખત અવ્યવસ્થાના

અને અંધાધુંધીનો દિવસો હતા. ખરો સર ખામણી વ્યવસ્થા અને અવ્યવસ્થાના દિવસોની.

———:○———

પ્રકરણ ૧૪ મું.

રાત પડી હતી. કેદખાનામાં સત્યાનન્દ મહેન્દ્રને કહેવા લાગ્યા—"આજે ઘણા આનંદનો અવસર છે; કેમકે આપણે જેલમહેલમાં સહેલ કરીએ છીએ. બોલો, હરે મુરારે!" મહેન્દ્ર ધીમા અવાજે બોલ્યો:—"હરે મુરારે!"

સત્યાનંદ:—"આમ ઢીલા પોચા કેમ થઈ ગયા છો? તમે આ મહાવ્રત લેત, ત્યારે સ્ત્રી તથા કન્યાને તો તજવાંજ પડત. કોઈ પ્રકારનો સબંધ તમારાથી તેઓની સંગાથે રાખી શકાત નહિ."

મહેન્દ્ર:—"ત્યાગ જૂદી વસ્તુ છે, અને જે શક્તિ વડે હું એ વ્રત ગ્રહણ કરી શકત, તે શક્તિ પણ મારાં સ્ત્રી કન્યાની સાથે ચાલી ગઇ છે."

સત્યાનંદ:—"શક્તિ આવશે હુ શક્તિ પૂરી પાડીશ. મહામન્ત્ર વડે દીક્ષિત થાઓ; મહા વ્રતની દીક્ષા લ્યો."

મહેન્દ્ર નાસીપાસ થઇ બોલ્યો:—"મારાં

સ્ત્રી કન્યાને શિયાળ કૂતરાં ખાતા હશે—કોઇ વ્રતની મારી આગળ વાત કરશો નહિ."

સત્યાનંદઃ—"એ બાબતમાં બેફીકર રહેજો. સંતાનોએ તમારી સ્ત્રીને અગ્નિ સંસ્કાર કર્યો છે. કન્યાને યોગ્ય સ્થાનમાં લઇ જઇને રાખી છે."

મહેન્દ્ર વિસ્મય પામ્યો. બરાબર વિશ્વાસ બેઠો નહિ હોવાથી તે બોલી ઉઠ્યો:—"તમે તે કેમ કરીને જાણ્યું ? તમે તો અહિં મારી સાથેજ છે.

સત્યાનંદઃ—"મહાવ્રતને વિષે હું દીક્ષિત છું થયો દેવદેવતાઓની માર ઉપર દયા છે. આજે રાત્રેજ તમને એ સમાચાર મળી જશે; આજે રાતનાજ તમે આ કેદખાનામાંથી છુટા થઇ જશો."

મહેન્દ્ર કાંઇ પણ બોલ્યો નહિ. સત્યાનંદને લાગ્યું કે મહેન્દ્રને વિશ્વાસ બેસતો નથી. ત્યારે સત્યાનન્દ બોલ્યો—"વિશ્વાસ કરતા નથી ? કસોટી કરી જોજો." એમ કહી સત્યાનંદ કેદખાનાનાં દરવાજા લગી આવ્યા. ત્યાં જઇ શું કર્યું તે મહેન્દ્રે અંધારામાં દીઠું નહિ. પાછા આવ્યા એટલે મહેન્દ્રે પ્રશ્ન કર્યો—"કેવી કસોટી ?"

સત્યાનંદઃ—"તમે આજેજ આ કારાગારમાંથી મુક્તિ મેળવશો."

એટલું બોલતાંમાં તો કારાગારના દરવાજા એકાએક ઉઘડી ગયા; એક વ્યક્તિ ઓરડાની

અંદર આવીને કહેવા લાગીઃ—"મહેન્દ્રસિંહ કોનું નામ ?"

મહેન્દ્ર બોલ્યોઃ—"મારૂં નામ."

આવનાર માણસ બોલ્યોઃ—"તમને છુટા કરવાનો હુકમ મળ્યો છે–તમે જઈ શકો છો." મહેન્દ્રને પહેલાં આશ્ચર્ય ઉપજ્યું, ત્યાર બાદ તેને એ વાત અસત્ય ભાસી. પણ પરીક્ષા કરી જોવાને તે બહાર નીકળ્યો. કોઈએ તેને જતા રોક્યો નહિ. મહેન્દ્ર રાજમાર્ગ સુધી ચાલ્યો ગયો.

એ વખતે આગન્તુક સત્યાનંદને કહેવા લાગ્યોઃ—"મહારાજ ! આપ પણ જાણતા નથી ? હું આપને માટેજ આવ્યો છું."

સત્યાનંદ—"તમે કોણ છો? ધીરાનંદ ગોંસાઇ કે ?"

ધીરાનંદઃ—"હા, મહારાજ !"

સત્યાનંદઃ—"પહેરેગીર બન્યા કેમ કરીને ?"

ધીરાનંદઃ—"ભવાનંદે મને મોકલ્યો હતો. શહેરમાં આવ્યા બાદ, મારા સંભળવામાં આવ્યું કે આપને કારગારમાં પૂર્યા છે, તેથી ધંતૂરા વગેરે વનસ્પતિની જડીબુટ્ટીઓ લઈને હું અહિં આવી પહોંચ્યો. જે ખાનસાહેબ પહેરો ભરતા હતા, તેના પર ફેંકતાં વારને મૂર્છા ખાઇને તે ખાઈ-સાહેબ જમીન પર પટકાઈ પડયા. આ સઘળો

પોશાક મેં પહેર્યો છે તે એનોજ છે."

સત્યાનંદઃ—"તમે આ પોશાકમાંજ શહેરની બહાર ચાલ્યાં જાઓ. હું આમ જઇ શકીશ નહિ."

ધીરાનંદઃ—"આજે સંતાનની પરીક્ષા છે." મહેન્દ્ર પાછો આવ્યો. સત્યાનંદે પ્રશ્ન કર્યો:—

"કેમ પાછા આવતા રહ્યા ?"

મહેન્દ્રઃ—"આપ નિઃસંદેહ સિદ્ધ પુરૂષ છો. પરંતુ હું આપનો સંગ છોડીને જઈ શકીશ નહિ."

સત્યાનંદઃ—"વારૂ, એમ કરો ત્યારે; આપણે બન્ને આજે રાત્રે બીજી રીતે છૂટા થઇ શકીશું."

ધીરાનંદ બહાર ચાલ્યો ગયો. સત્યાનંદ અને મહેન્દ્ર કેદખાનામાંજ ગોંધાઇ રહ્યા.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

બ્રહ્મચારી મહારાજનું ગાયન ઘણાના સાંભળવામાં આવ્યું હતું. જીવાનંદ પણ તે માંહેનો એક હતો. મહેન્દ્રની વહારે ધાઇ વળવાને એને ફરમાવવામાં આવ્યું હતું એ વાંચક વર્ગના લક્ષ બહાર નહિજ હોય. રસ્તા ઉપર કોઇ એક સ્ત્રીની સાથે તેની મુલાકાત થઇ. તે સ્ત્રી સાત દિવસ થયાં ખાધા વગર રસ્તા પર પડી રહી હતી. તેને ઉગાર-

વાને જીવાનંદને લગભગ એક કલાક ત્યાં ખોટી થવું પડયું હતું. આમ ભીખારણને બચાવી (પોતાને ખોટી કરવા ખાતર) તેને ગાળો ભાંડતો ભાંડતો તે હવે આવતો હતો. જુએ છે તો પ્રભુને મુસલમાન સિપાઈઓ ગિરફતાર કરીને લઇ જાય છે—પ્રભુ ગાયન ગાતા ગાતા ચાલ્યા જાય છે.

જીવાનંદ મહાપ્રભુ સત્યાનંદનો સંકેત સઘળો સમજી ગયો.

નદી કિનારા ઉપર કોઇ ભીખારણ આ વખત પણ ખાધા વગરની પડી રહી હશે કે શું? એમ વિચાર કરતો કરતો જીવાનંદ નદીને કિનારે કિનારે ચાલવા લાગ્યો. બ્રહ્મચારી મહારાજને પોતાનેજ સિપાઇઓ લઇ જતા હતા, તે જીવાનંદના જોવામાં આવ્યું હતું. તો એ સ્થળે જઇને બ્રહ્મચારીનો ઉદ્ધાર કરવાની એની પ્રથમ ફરજ હતી. પરંતુ જીવાનંદ વિચારવા લાગ્યો:—"એ સંકેતનો એવો અર્થ ન હોઈ શકે. એમની જીંદગીનાં રક્ષણ કરતાંયે એમની આજ્ઞાનું પાલન કરવાનું કામ વધારે મહત્વનું છે એજ વાત હું એમની પાસેથી સૌથી પહેલી શીખ્યો છું. એટલા માટે એમની આજ્ઞાનુંજ મારે પાલન કરવું જોઇએ."

જીવાનન્દ નદીને કિનારે કિનારે ચાલવા લાગ્યો. ચાલતાં નદી કિનારા ઉપર એક ઝાડની

નીચે કોઈ એક બાયડીનું શબ તથા જીવતી હાલતમાં એક બાળક કન્યા પડી રહ્યાં છે, એવું તેના જોવામાં આવ્યું. વાચકોના સ્મરણમાંજ હશે કે મહેન્દ્રનાં સ્ત્રી કન્યાને જીવાનંદે અગાઉ કદિ પણ દીઠાં ન્હોતાં. તે પોતાના મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો:—"મને લાગે છે કે આજ મહેન્દ્રનાં સ્ત્રી કન્યા હોવાં જોઈએ. કેમકે, પ્રભુની પાસે મહેન્દ્રને બેઠેલો જોયો હતો. તે ગમે તેમ હોય, માતા મરણ પામી છે, કન્યા જીવે છે. સૌથી પહેલાં એમનાં રક્ષણનો ઉપાય કરવો જોઈએ. નહિ તો વાઘ વરૂ એમને ખાઈ જશે. ભવાનંદ ઠાકુર આટલામાંજ કોઈ ઠેકાણે છે, તે આ સ્ત્રીને અગ્નિ સંસ્કાર કરશે." એમ વિચાર કરીને જીવાનંદ કન્યાને ઉંચકી લઇને ચાલવા લાગ્યો.

છોકરીને ઉંચકીને જીવાનંદ ગોંસાઇએ તે ઘાડા જંગલની અંદર પ્રવેશ કર્યો. જંગલ વટાવીને એક નાનકડા ગામડામાં તે દાખલ થયો. ગામનું નામ હતું ભૈરવીપુર. લોકો કહેતા ભરૂઈપુર. ભરૂઈપુરમાં થોડાક સાધારણ સ્થિતિના માણસો વસતા હતા. પડોશમાં કોઈ મોટું ગામ ન્હોતું. ગામ બહાર નીકળ્યા એટલેજ જંગલ આવતું. ચોમેર જંગલ આવી રહ્યું હતું. જંગલની અધવચજ એ નાનું સરખું ગામડું હતું; પણ તે

ગામડું હતુ ઘણુ સુંદર જમીન પણ ગાયને ચરવા લાયક કુમળાં ઘાસથી ઢંકાઇ ગઇ હતી. સુંદર, કુમળાં આંબાઓ, જાંબુડીઓ, જમરૂખ તથા તાડ વગેરેનાં ઝાડ વડે એ પ્રદેશ બગીચા જેવો રળિયામણો લાગતો હતો. તેની વચ્ચે ભૂરાં પાણીથી ભરપૂર સ્વચ્છ વાવ આવી રહી હતી. એ જળને વિષે બગલાં; હંસ, કોયલ, ચક્રવાક વગેરે પક્ષીઓ ક્રીડા કરી રહ્યાં હતાં; થોડેક દૂર મોર ઉંચે સાદે કેકાધ્વનિ કરી રહ્યો હતો. ઘેરઘેર ગાય ભેંસ વગેરે ઢોર હતાં, અને ઘરની અંદર અનાજ ભરવાની મોટી કોઠીઓ જણાતી હતી; પરંતુ હમણાં સખ્ત દુકાળ હોવાથી અનાજનાં સાંસા હતા. કોઇના છાપરા પર એકાદ મેનાનું પાંજરૂં હતું, કોઇની દિવાલ ઉપર ચિત્રામણ કાઢેલાં હતા.—કોઇનાં ખેતરમાં બકાલુ વાવ્યું હતું પરંતુ બધાજ માણસો દુકાળમાં શરીરે દુબળા, દુખીયારા દીનહીન થઇ થઇ ગયા હતા. તેમ છતાં આ ગામના લોકોનું એટલું સદ્‌ભાગ્ય હતું કે તેમનાં ખેતરોમાં અનેક ફળફળાદિક વગેરે થતાં હતાં તેથી ગામના લોકો એ ફળફળાદિક ખાઇને પોતાનુ ગુજરાન ચલાવી શકતા હતા.

એક મોટા આંબાના વનમાં એક નાની સરખી

વાડી આવી રહી હતી. ચોતરફ તેને કાંટાની વાડ કરી લેવામાં આવી રહી હતી ચારે બાજુએ ચાર ઘર આવી રહ્યાં હતાં. તેમાં ગાય બકરા વગેરે ઢોર હતાં, એક મોર હતો, એક મેના હતી, એક ઢેલ હતી; એક વાંદરો હતો, પરંતુ તેને ખાવાનું આપવાનું પરવડતું નહિ હોવાથી છોડી મૂકવામાં આવ્યો હતો. બગીચામાં જાતજાતના વૃક્ષ જોવામાં આવતાં હતાં. પરંતુ કોઇ કરતા કોઇના ઉપર પણ પુષ્પ દીસતાં ન્હોતાં. દરેક ઘરના ઓરડામાં એકેકો ચરખો હતો. પરંતુ ઘરમાં કોઇ મરદ જણાતા નહતા. જીવાનંદ તે છોકરીને હાથમાં લઈને એ વાડીમાં ઘુસ્યો.

વાડીમાં પ્રવેશ કરતાં વારને જીવાનંદે એક ઓરડામાં ચરખાનો અવાજ સાંભળ્યો. તે છોકરીએ અગાઉ કદી ચરખાનો અવાજ સાભળ્યો. નહતો. ખાસ કરીને માથી વિખુટી પડી ત્યારની તે રડ્યાં કરતી હતી, તે ચરખાનો અવાજ સાંભળીને ચમકી ઉઠી અને મોટો અવાજ કાઢીને રડવા લાગી. તે વખતે ઓરડાની અંદરથી એક સત્તર અરાઢ વરસની બાયડી બહાર આવી. તે સ્ત્રી બહાર આવીને જમણા ગાલપર જમણા હાથની આંગળી મૂકીને વાંકી ડોક રાખીને ઉભી રહી. એકાએક બોલી ઉઠીઃ—"આ શું કહેવાય ? ઓહ તમારી,

રેંટીયો વળી કોઇને બચકાં ભરતો હશે ખરો? છોકરી તમારી ક્યાં નાસી ગઇ, દાદા? દાદા, તમને વળી છોકરી થઈ છે કે શું?—પણ લગન બગન કર્યાં છે ખરાં કે વાંઢાજ છો?"

જીવાનંદે તે છોકરીને લઇ આવીને પેલી બાઇના હાથમાં આપી અને તેને મુક્કી મારીને કહેવા લાગ્યોઃ—"વાંદરી! સમજતી નથી? એ મારી કન્યા છે. મને રેંજીપેંજી જેવો સમજે છે? ઘરમાં દૂધ હશે કે?"

ત્યારે તે યુવતિ બોલીઃ—"દૂધ છે તો ખરૂં, પીશો?" જીવાનંદે કહ્યુંઃ—"હા, પીશ."

તે ઉપરથી તે યુવતિ હાંફળી ફાંફળી દૂધ ગરમ કરવાને ઘરમાં ગઇ. જીવાનંદ તેટલો વખત ઘમ્મર ઘમ્મર રેંટીયો ફેરવવા લાગ્યો. છોકરી પેલી બાઇના હાથમાં ગયા બાદ રડતી એકાએક બંધ થઇ ગઇ. તેણે શું ધાર્યું હશે તે તો કેમ કહી શકાય. તેણે યુવતિને ખીલેલા કુસુમ જેવી સુંદર જોઇને પોતાની માજ ધારી હશે. સગડીની આંચ લાગવાથી છોકરી પાછી રડી ઉઠી. તેનાં રડવાનો અવાજ સાંભળતાં વારને જીવાનંદ બખાળી ઉઠયોઃ—"ઓ નિમિ! ઓ મ્હોંબળી, ઓ હર-માની! તારૂં દૂધ હજી ગરમ થયું કે નહિ?" નિમિ બોલીઃ—"થાય છે." એમ કહી પત્થરના

વાડકામાં દૂધ રેડીને જીવાનદની પાસે લાવીને તે વાડકો હાજર કર્યો. જીવાનંદ ગુસ્સાનો ડોળ કરીને બોલ્યોઃ—"મન તો એવું થાય છે કે આ ઉકળતા દૂધનો વાડકોજ તારા ડીલ પર ઢોળી દઉં—તારૂં હૈયું આમ કેમ ઉજ્જડ થઇ ગયુ છે? હું આવડો મોટો દૂધ પીશ એમજ સમજી હતી કેમ?" નિમિ પૂછવા લાગીઃ—"ત્યારે કોણ પીશે?"

જીવાનંદઃ—"આ છોકરી પીશે, દેખતી નથી? આ છોકરીને દૂધ પીવડાવ."

ત્યારે નિમિ પાટલા ઉપર બેસી ગઇ. છોકરીને ખોળામાં સૂવાડી અને ઝારી વતી દૂધ પીવડાવવા લાગી. તેની આંખોમાંથી એકાએક આંસુની ધારા વહેવા લાગી. તેને એક છોકરો થઇને મરી ગયો હતો. તેનીજ એ ઝારી હતી. નિમિએ તેજ ક્ષણે હાથવતી આંખમાંના આંસુ લુછી નાંખી હસતાં હસતાં જીવાનંદને પૂછયુંઃ—"હે, દાદા! આ તારી છોકરી?"

જીવાનંદ બોલ્યોઃ—"તો મોંબળી! શું તમારી છોકરી છે એ?"

નિમિ બોલી ઉઠીઃ—"મને એ છોકરી સોંપશો?"

જીવાનંદે કહ્યુંઃ—"તું એને લઇને શું કરીશ?"

નિમિઃ—"હુ છોકરીને દૂધ પીવડાવીશ, ખોળામાં સૂવાડીશ—એને ઉછેરીશ" એટલું બોલતાં

માં તો એની આંખમાં ઝળઝળીયાં ભરાઇ આવ્યાં વારંવાર હાથવતી લુછતી જાય અને હસતી જાય.

જીવાનંદ બોલ્યો:—"તું લઇને શું કરીશ? તને કેટલાંય છોકરાછોકરી થશે તેનો કાંઇ ખ્યાલ છે?"

નિમિઃ—"છોને થાય—થવાનાં હશે તો થશે પણ હમણાં તો એ છોકરીને આપો, ન હોય તો પછી પાછી લઇ જજો"

જીવાનંદઃ—'લે ત્યારે, એને લેતી મર હું વારવાર આવીને એની ખબર કાઢી જઈશ. એ કાયસ્થની કન્યા છે. હવે હું જાઉં છું"—

નિમિઃ—"એમ કેમ, દાદા! ખાશો ખરાને? વખત થઇ ગઇ છે, મારૂં માથું કાં ખાઓ છો? રોટલી ખાઇને જાઓ."

જીવાનંદઃ—"તારૂં માથું પણ ખાઉં અને અને રોટલી પણ ખાઉં? બને વનાં નહિ ખવાય હોં! માથાને બદલે રોટલી ને ભાત આપ."

ત્યાર પછી નિમિ છોકરીને હાથમાં લઇને ભાતનું અધરણ મૂકવાને ઘરમા ગઈ.

નિમિએ જોતજોતામા સુદર સ્વાદિષ્ટ રસોઇ બનાવી દીધી—મલ્લિકા પુલસમો ઉજળો ફટક ભાત, પીળી ઘમ્મક દાળ, પુલકા પુરી, તળાવનાં માછલાંનો સેરવો અને દૂધ વગેરે ચીજો જીવાનંદ-

ના ઠામમાં પીરસી. જીવાનંદ જમવા બેસતાં બેસ-
તાં કહેવા લાગ્યોઃ—"બ્હેન નિમાઇ! મન્વન્તર
થાય છે એમ કોણ કહે છે? તારા શરીરનો તો
મન્વન્તર થયો નથી. જીવ કાંઇ ઘરડો થાય છે
ખરો ?"

નિમિ બોલીઃ—"મન્વન્તર આવશેસ્તો, કેમ
નહિ આવે? મોટો મન્વન્તર આવવાનો છે.
અમે બે જણાં છીએ અલો ને અલી; ઘરમાં જે
કાંઇ હોય છે, તે લોકોને ખવડાવીએ છીએ અને
અમે જાતે ખાઇએ છીએ. અમારા ગામમાં વરસાદ
થયો હતો, તે શું તમારા ધ્યાનમાં નથી? અમારા
ખેતરે થોડુંક અનાજ પાકયું હતું–બીજા બધાજ
લોકો શહેરમાં વેચી આવ્યા હતા–અમે વેચ્યું
નથી."

જીવાનંદ પૂછવા લાગ્યોઃ—"બનેવી કયાં છે?"
નિમિ માથું નમાવી ચૂપ બેસી રહી. ત્યાર બાદ
કહેવા લાગીઃ—"કોઇ ઠેકાણે બશેર ત્રણશેર ડાંગર
વાવી છે. તેની ધમાલમાં પડયા છે."

આણી તરફ જીવાનંદને આવા ઉત્તમ ખોરાક
ના ઘણે દહાડે દર્શન થયાં હતાં. તેથી વાતચીતમાં
વધારે ન રોકાતાં ગપગપ કોળીયા ભરવા લાગ્યો,
અને થોડીજ વારમાં બધું ભરેલું ભાણું ખલાસ
કરી નાંખ્યું! શ્રીમતિ નિમાઈમણિએ હવે ફકત

પોતાના જેટલું અને પતિને ખાવા જેટલુંજ રહેવા દીધું હતું, પોતાને માટે જે ભાત રહેવા દીધો હતો તે બધો દાદાને પીરસી દીધો હતો. દાદાનું (જીવાનંદનું) ભાણું ફરી પાછું સફાચટ થઇ ગએલું જોઇને, ધણીને માટે જે રહેવા દીધું હતું તે બધું લઇ આવીને તેના ભાણામાં ભડાક કરતું ઠાલવી દીધું. જીવાનંદે આખના પલકારામાં તે બધુય પેટ નામના મોટા ખાડામાં ઠાલવી દીધું. ત્યારે નિમાઇમણિ કહેવા લાગીઃ—"દાદા, હવે કાંઇ જોઇએ છે ?"

જીવાનન્દ બોલ્યોઃ—"હવે બીજું કાંઇ છે ?"

નિમાઇમણિ બોલીઃ—"એક પાકુ ફણસ છે." નિમાઇ તે પાકું ફણસ લઇ આવી. જીવાનન્દ ગોસ્વામીએ ઝાઝી ગરબડ સરબડ કર્યા વગર તેને પણ પેલા સઘળું સ્વાહા કરી જનારા સર્વભક્ષી હુતાશન–પેટ નામના ધ્વંસપુરને સ્વાધીન કરી દીધું ! ત્યારે નિમાઇ હસતી હસતી કહેવા લાગીઃ—"દાદા ! હવે કાંઇ રહ્યું નથી."

દાદા બોલ્યાઃ—"ત્યારે જા, વળી કોઇ દિવસ આવીને ખાઇશું."

નિમાઇએ તેને હાથ મ્હોં ધોવાને પાણી આપ્યું. પાણી આપતાં આપતાં નિમાઇ બોલીઃ—"દાદા ! મારી એક વાત માનશો ?"

જીવાનંદઃ--"શું છે ?"

નિમાઇઃ—"મારી વિનંતિ સ્વીકારો."

જીવાનંદઃ—"પણ મ્હોંબળી ! બોલની શું છે તે."

નિમાઇઃ--"વાત માનશો ?"

જીવાનંદઃ—"શું છે તે કહે એકવાર."

નિમાઇઃ—મારી વિનંતિ સ્વીકારો-હું આપને પગે લાગું છું."

જીવાનંદઃ—તારી વિનંતિ પણ સ્વીકારૂં-તું પગે પણ પડજે—પરંતુ છે શું તે તો બોલ."

નિમાઇ તે વખતે બે હાથનાં આંગળા એક બીજા સાથે ભેરવી નીચી નજરે તેના તરફ નીરખી રહી. વળી પાછી જીવાનંદના તરફ તીરછી નજરે જોવા લાગી. ત્યાર બાદ શરમાતી શરમાતી બોલી ઉઠીઃ--"એકવાર વહુને તેડાવશો ?"

જીવાનંદ હાથ ધોવાનો લોટો ઉંચકીને નિમિના માથામાં મારવાને ઉભો થયો. પણ એકાએક તે વિચાર માંડી વાળીને કહેવા લાગ્યોઃ—"મારી વહુની તારે શી માંડવી છે? પડી રહેવા દેને જ્યાં પડી છે ત્યાં. તારાં દાળ ચોખા ખૂટાડયાં તે વળી એક દિવસ તને પાછાં આપી જઇશ. હૈયાફુટી ! વાંદરી ! શું બોલવું તેનું કશી વાતનું ભાનજ નથી ! મગ અડદ સાથ ભરડી જાય છે."

નિમાઇ બોલી:– "ભલે, એમ રાખો ત્યારે. હું વાંદરી હું હૈયાફુટી. બધુંય હુ છું, પણ એકવાર વહુને બોલાવશો ખરા ?"

જીવાનંદ:—"હું તો આ ચાલ્યો," એમ કહી જીવાનંદ ધમધમ કરતો કે ઓરડાની બહાર જવા લાગ્યો, એટલે નિમાઇ જઇને બારણા આગળ ઉભી રહી; બારણાંની સાંકળ વાસી દઇ, તે બોલી:—"પહેલાં મને મારી નાંખો, પછી તમે તમારે જાઓ. આજ તો વહુને મળ્યા વગર તમારાથી અહિંથી જઇ શકાશે નહિ."

જીવાનંદ બોલ્યો: —" મેં કેટલાય માણુસોને મારી નાંખ્યા છે, તે તું જાણુતી નથી ?"

આ વખતે નિમિ એકદમ છછણી પડી:— "બહુ ધાડ મારી મોટી !--સ્ત્રીને તજી દે, લોકોનાં ખૂન કરે તે બહાદૂર માણુસ ! મને બ્હીવડાવો છો શેના ? તમે જે બાપનાં સંતાન છો, તેજ બાપની હુ પણુ સંતાન છું–લોકોને મારવાથી જો તમારૂ ગૌરવ વધતું હોય તો ભલે મને મારી નાખો અને એ ગૌરવ વધારે દીપાવો."

જીવાનંદ હસતો હસતો કહેવા લાગ્યો:— "જા બાપા જા, બોલાવી લાવ, તારે જે ડાકણુને લઇ આવવી હોય, તેને લઇ આવ. તુ કાંઇ એમ જંપવાની છે ? પણુ આટલી વાતની શરત સાચવજે.

હવે પછીથી આ બાબત કદી પણ મારી આગળ છેડીશ નહિ તને તો કાંઇ ઝાઝું કહેતો નથી—પણ જે કોઇ—ચમ્મરબંધનો સાળો પછી કયાં નહિ હોય?—આ વાતની વરાળ સરખી કાઢશે, તેનું માથું બોડું ટકોરૂ બનાવી દઇ, અવળે ગધેડે બેસાડીને દેશપાર કરી દઇશ."

"એમ થશે, તો હું તો મારે બચી જઇશ" એમ મનમાં ને મનમાં ગણગણતી અને હસતી હસતી નિમિ ત્યાં આગળથી બહાર ચાલી ગઇ. પડોશમાં આવેલી એક ઝુંપડીમાં જઇને ઉભી રહી. તે ઝુંપડીમાં સો ઠીંગડાંવાળું વસ્ત્ર પહેરી છુટા કેશ રાખીને એક બાઇ બેઠી બેઠી રેંટીયો કાંતતી હતી. નિમાઇ તેની પાસે જઇને કહેવા લાગી:-"વહુ, જલદી!" વહુ બોલી:—"કેમ, જલદી શું છે? અમારા જમાઇરાજે તારાં હાડકાં ખોખરાં કરીને પૂજા કરી છે કે શું? ઘા બા પર તેલ બેલ ચોપડાવવું છે?"

નિમિ:—"તેની તૈયારીજ થાય છે. તેલબેલ હશે કે ઘરમાં?"

તે બાઇ બીચારી ઉતાવળી ઉતાવળી અંદરના ખંડમાંથી તેલની બરણી લઇ આવી. નિમાઇએ ઝટઝટ તેમાંથી હાથના ખોબામાં તેલ લઇ તે વહુ રાણીના માથામાં ઘાલી દીધું. ઝટઝટ માથાની લટ

ગુંથી દીધી. ત્યાર બાદ તેને એક લપડાક મારીને કહેવા લાગી:—"તારી પેલી ઢાકાની સાડી ક્યાં મૂકી છે ? બોલ." તે બાઇ કાંઇક ગચ્ચબો પામીને છણકો કરતી બોલી:—"કેમ, કાંઇ ખસ્યું છે કે શું?"

નિમાઇએ તેના વાંસા પર ધબ કરતો ઢીકો ચોઢી કાઢીને કહ્યું:—"સાડી કાઢવી છે કે નહિ ? બોલ ?"

રંગ જમાવવા ખાતર તે બાઇએ સાડી બહાર કાઢી. આટલા દુઃખમાં પણ 'જાતિ સ્વભાવ ન જાયરે જીવડા' એ કહેવત મુજબ તેની ટીખળ કરવાની ટેવ ભૂસાઇ ગઇ ન્હોતી. ખીલેલાં કમળસમું નવીન યૌવનનું સૌન્દર્ય તેનાં પ્રત્યેક અંગને વિષે મ્હેંકી રહ્યું હતું. માથે તેલ ધુપેલ નહિ મળે, કપડાં પણ ફાટાં તૂટાં ને સુગ ચઢે તેવાં, પેટપૂર ખાવાનાંયે સાસાં—તેમ છતાંય એ લખલખતું અનુપમ લાવણ્ય તેનાં સેંકડો ઠીંગડાં-વાળા કપડામાંથી પૂર બ્હારમાં પ્રકાશી રહ્યું હતું. "Beauty unadorned is adorned the best."

કાલિદાસે ઠીકજ કહ્યું છે કે:—

"કમળ સર ઉગેલું રમ્ય શેવાળથીય,
મલિન હરણવાળો ચન્દ્ર શોભે ઘણુંય;
મનહર શી ! કૃશાંગી પ્હેરતાં વલ્કલોય !
મધુર રૂપ ભર્યાને શોભતું શું ન થાય?"

તેજસ્વી પદાર્થના ઓળાની પેઠે ચમકારા મારતી શરીરની દિવ્ય કાંતિ, નયનને વિષે કાતીલ કટાક્ષ, અધરમાં કામણગારૂં હાસ્ય. ખોરાક જૂજ અને ભાગ્યેજ લેતી છતાં નૈસર્ગિક સૌન્દર્ય અડગ રહ્યું હતુ. વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કર્યા ન્હોતા, તેમ છતાં એ સૌન્દર્ય પૂર ભપકાથી ખીલી રહ્યું હતું. વાદળામાં જેમ વીજળી ઢંકાઇ રહેલી હોય છે, મનને વિષે જેમ પ્રતિભા રહેલી છે, જગતના શબ્દમાં જેમ સંગીત સમાયુ છે, મરણની અંદર પણ જેમ સુખ છુપાએલું હોય છે, તેજ પ્રમાણે એ રૂપરાશિને વિષે પણ શબ્દમાં ન વર્ણવી શકાય એવાં અજબ અનિર્વચનીય તત્વ રહ્યાં હતાં; અનિર્વચનીય માધુર્ય, અનિર્વચનીય ઉન્નતભાવ, અનિર્વચનીય પ્રેમ, અનિર્વચનીય ભક્તિ. તેણે હસતાં હસતાં (એ હાસ્ય કોઇએ દીઠું નહિ) પેલી ઢાકાની સાડી બહાર કાઢી. અને કહેવા લાગી:—"લે બોલ, નિમિ! હવે શું કરવું છે? નિમિએ કહ્યું:—"તું પહેરી દે હવે, બીજું શું?" તે બોલી:—"હુ પહેરીશ, એટલે શું થશે?" એટલે નિમાઇએ તેનાં સુંદર નાજુક ગળાની આસપાસ પોતાના તેવાજ નાજુક હાથ નાંખી દઈને કહ્યું:—"દાદા આવ્યા છે, તને બોલાવે છે." તે બોલી:—"મને બોલાવે છે તો આ ઢાકાની

સાડીનું શું કામ છે? ચાલની, આમજ આવુ છું." નિમાઇએ તેના ગાલમાં લપડાક મારી–તેણે નિમાઇને ખાંધે હડસેલો મારીને ઝુંપડીની બહાર કાઢી. અને બોલી ઉઠી:—"ચાલ ચાલ, આ ચીંથરૂં પહેરીનેજ એમને મળવાને આવું છું." આમ જીદ કરીને પહેરેલું લુગડું બદલ્યું નહિ. નિમાઇનો ઠપકો ઠેકાણે આવ્યો. નિમાઇ તેને પોતાની સાથે લઇને, પોતાનાં મકાનનાં બારણા સુધી ગઇ. તેને અંદરના ખંડમાં પ્રવેશ કરાવી બહારથી બારણું બંધ કરી પોતે ત્યાં આગળજ ઉભી થઇ રહી.

પ્રકરણ ૧૬ મું

તે બાઇનું વય આશરે પચીશેક વર્ષનું હશે, પરંતુ દેખાવપરથી નિમાઇના કરતાં વધારે આધેડ ઉમ્મરની લાગતી ન હતી. ફાટાં તૂટાં મેલાં કપડાં પહેરીને તેણે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે એકાએક જાણે આખા ઓરડામાં બધે અજવાળું અજવાળું થઇ રહ્યું. પાંદડાથી ઢંકાએલા કોઇ ઝાડપર ફુલનો ઝુમખો જાણે એકાએક ખીલી ઉઠયો ના હોય એવો ભાસ થયો. બૂચ વડે સજ્જડ દીધેલો ગુલાબજળનો શીશો જાણે ઓચીંતો ભાગી જઇ મીઠી

મોહક સુગંધ ફેલાવી રહ્યો ન હોય, એવું ભાન થવા લાગ્યું. લગભગ હોલવાઇ ગએલા અગ્નિમાં જાણે કોઇએ ઓચીંતો ધુમાતો સુગંધીદાર ગુગળ ફેંકી દીધો ન હોય, એવું તેના આગમનથી પ્રતીત થવા લાગ્યું. તે રૂપવતીએ ઘરમાં પ્રવેશ કરતાં વારને પોતાના સ્વામીને શોધવાને આમતેમ ફાંફાં મારવા માંડયા. પહેલા તો પત્તોજ લાગ્યો નહિ. ત્યાર બાદ તેના જોવામાં આવ્યુ કે ઘરના ચોગાનમાં એક નાનકડો આંબો છે તે આંબાના થડ ઉપર માથું ટેકવીને જીવાનંદ રૂદન કરી રહ્યા છે તે રૂપરૂપના અંબાર જેવીએ હળવે હળવે તેની સોડમાં ભરાઇને તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇ લીધો. મોંઢેથી અક્ષર સરખો તેણે ઉચાર્યો નહિ. તેની આંખમાં ઝળઝળીયાં ભરાઇ આવ્યાં હતાં. પતિને જોતાં વારને તેનુ હૈયું ભરાઇ આવ્યું હતું, પરતુ ધીમે ધીમે આપોઆપ આંસુ ઉભરાવા લાગ્યાં. એ આંસુની ધારાને જો તેણે વહેવા દીધી હત, તો તેણે જીવાનંદને પલાળી દીધો હોત; પરંતુ તેમ તેણે કર્યું નહિ. જીવાનંદનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇને પ્રેમપૂર્વક છાતીસરસો ચાંપીને તે મૃદુ સ્વરે કહેવા લાગીઃ—"જાઓ જાઓ, આમ શુ કરતા હશો? આમ કાંઇ રોવાય કે? હુ જાણું છુ કે તમે મારે ખાતર રડો છો. હું અભાગણી

તમારા દુઃખ સંતાપનું કારણ થઈ પડી છું-મારા દુઃખે દુઃખી થશો નહિ; તમે જે પ્રકારે મને રહેવાની વ્યવસ્થા કરી આપી છે, તેમાં હું સુખી છું."

જીવાનંદ માથું ઉંચું કરીને આંખ લુછી નાંખી થોડીકવાર સુધી પત્નીની સામું એકી ટસે જોઇ રહ્યા પછી તે એકાએક બોલી ઉઠયોઃ—"શાન્તિ! તારૂં આવું ફાટુતૂટું મેલું વસ્ત્ર? તને અન્ન વસ્ત્ર વગેરેનો તો કાંઈ તોટો નથી!"

શાન્તિ બોલીઃ—"તમારૂં ધન તમારાજ ઉપયોગને વાસ્તે છે. નાણાં મારી પાસે રાખીને મારે શું કરવું છે? જ્યારે તમે આવશો, જ્યારે તમે મારો સ્વીકાર કરશો–"

જીનાનંદઃ—"સ્વીકાર કરીશ–શાન્તિ! એમ કેમ કહે છે? મેં કયાં તારો ત્યાગ કર્યો છે?"

શાન્તિઃ—"ત્યાગની વાત નથી કરતી.–જ્યારે તમારૂં વ્રત પૂરૂં થશે, જ્યારે પાછા તમે મને ચાહતા થશો–"

જીવાનન્દે શાન્તિના બોલ પૂરા થતા પહેલાંજ તેને ગાઢ આલિંગન કર્યું. તેના ખભાપર પોતાનું માથું ટેકવીને કયાં સુધી ગુપચુપ ઉભો થઇ રહ્યો. આખરે ઉંડો નિસાસો નાખીને તે બોલ્યોઃ—"કેમ આપણે મળતાં રહીશું ને!"

શાન્તિઃ—"કેમ કરીને મળાશે?—તમારૂં

વ્રત તો હજી અધુરૂં છે-વ્રતનો ભંગ થાયને ?"

જીવાનંદઃ—"ભલે વ્રતનો ભંગ થાય-તેને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત પણ છે; પણ તને એકવાર દીઠા પછી તો હું પાછો જઈ શકતો નથી. એટલા માટે મેં નિમાઇને કહ્યું હતું કે મળવાની જરૂર નથી, એને એકવાર દીઠા પછી મારાથી પાછા ફરાશે નહિ. એક તરફ છે ધર્મ, અર્થ, કામ મોક્ષ વ્રત, હોમ, યાગ, યજ્ઞ વગેરે. આખો સંસાર બીજી તરફ છે. મને જરાએ નથી સમજાતું કે એથી કોનુ ખેંચાણ વધારે બળવાન નીવડે છે? દેશ તો શાન્ત છે, દેશનું મારે શું કામ છે? એજ દેશની જમીનનો નાનકડો ટુકડો મળતાં હું તને સાથે રાખીને મૃત્યુલોકમાંજ સ્વર્ગ ખડું કરી શકું છું. મારે દેશનો શો ખપ છે? દેશનાં લોકોને દુઃખ છે—પણ તારા જેવું સ્ત્રીરત્ન મેળવવા છતાં જે તેને તજી દે છે-તેના કરતાં દેશમાં વધારે દુઃખી બીજો કોણ છે? તારા શરીરપર સો ઠીંગડાવાળું વસ્ત્ર જે જોઇ રહ્યો તેના કરતાં વધારે કંગાલ દેશમાં બીજો કોણ હોઈ શકે? મારા સર્વ ધર્મમાં મૂળ કારણરૂપ સહાયરુપ તુજ છે. 'क्रियाणां खलु धर्म्याणां सत्पत्न्यो मूल कारणम्।' એ સહાયને જે લાત મારે છે, તેની પાસે સનાતન ધર્મ ક્યાંથી રહી શકે? ક્યા ધર્મને કાજે મારે દેશદેશ અને

વનવન હાથમાં બન્દૂક લઈ ભટકતાં ફરવું અને અનેક જીવોની હિંસા કરીને પાપનાં પોટલાં બાંધવા? પૃથ્વી સંતાનોને તાબે થઇ શકશે કે કેમ તેની ખબર નથી; પરંતુ તું તો મારે તાબેજ છે, તું પૃથ્વી કરતાંયે વધારે મોટી છે, તુંજ મારૂં સ્વર્ગ છે. ચાલો ઘેર જઇએ–હવે મારે પાછા જવું નથી."

થોડી વાર સુધી શાન્તિ કાંઇ કરતાં કાંઇ જ બોલી શકી નહિ. ત્યાર બાદ તે કહેવા લાગીઃ– "આમ શું કહો છો? તમે વીર છો. આ દુનિયામાં મારૂં મોટામાં મોટું સુખ–સદ્ભાગ્ય એ છે કે હું એક વીરપુરૂષની પત્ની છું. તમે શું એક અધમ સ્ત્રીને ખાતર તમારો વીરધર્મ તજી દેશો? ભલે, તમે મને ના ચાહતા–નથી જોઇતુ મારે એ સુખ. પરંતુ તમારા વીરધર્મનો તમે કદાપિ ત્યાગ કરશો નહિ. હવે જુઓ, મને એક વાત કહેતા જાઓ– આ વ્રતભંગનું પ્રાયશ્ચિત શું?"

જીવાનંદ બોલ્યોઃ—"પ્રાયશ્ચિત? દાન–ઉપવાસ–૧૨ ગોદાન." શાન્તિ સહજ હસી. ત્યાર બાદ તે બોલી ઉઠીઃ—"પ્રાયશ્ચિત્ત શું છે, તે હું સમજું છું. પણ એક અપરાધનું પ્રાયશ્ચિત અને સેંકડો અપરાધનું પ્રાયશ્ચિત એ બન્નેય એકત્ર હોઈ શકે ખરાં?"

જીવાનંદે વિસ્મય અને ખેદની લાગણીભેર

પૂછ્યું:—"આ બધી વાત શું કરવા જોઇએ ? "

શાન્તિઃ—"એક ભિક્ષા યાચવાની છે. મારી સાથે પાછો ફરી મેળાપ થયા વગર પ્રાયશ્ચિત કરશો નહિ."

જીવાનંદ તે વખતે હસીને કહેવા લાગ્યોઃ— "એ વિષયમાં નિશ્ચિન્ત રહેજે. તને મળ્યા વગર હું મરવા માંગતો નથી. મરવાની એટલી ઉતાવળ નથી. હવે હું અહિં વધુ વખત રોકાઇ શકતો નથી, પણ આંખ ધરાય ત્યાં લગી હું તને જોઇ શકયો નથી, તેથી અવશ્ય એક દિવસ એ પ્રમાણે તને નીરખવા આવીશ; એક દિવસ અવશ્ય મારી એ મનકામના સફળ થશે. હુ હવે જાઉં છું— પણ છેલ્લી મારે તને એક વિનંતી કરવાની છે. મારા એ આગ્રહનો તું સ્વીકાર કરજે—આવો ચીંથરેહાલ જેવો પોશાક તું તજી દે અને મારા વડીલોપાર્જીત મકાનમાં જઇને નિવાસ કર."

શાન્તિએ જીજ્ઞાસા જણાવીઃ—" હવે તમે કયાં જશો ? "

જીવાનંદઃ—"હવે બ્રહ્મચારી મહારાજની શોધમાં મઠ તરફ જઇશ. એ જે હાલતમાં શહેર ગયા છે, તેથી કાંઇક ચટપટી થાય છે, દેવળમાં એમનો પત્તો નહિ ખાય તો પછી શહેરમાં (કલકત્તા) જઇશ."

<u>પ્રકરણ ૧૭ મું.</u>

ભવાનંદ મઠની અંદર બેઠો બેઠો હરિ નામની ધુન લગાવી રહ્યો હતો એવામાં જ્ઞાનાનંદ નામનો એક તેજસ્વી સંતાન શોકાતુર ચહેરે ત્યાં આગળ આવીને ઉભો રહ્યો ભવાનંદ કહેવા લાગ્યોઃ—"ગોંસાઇ! કેમ આજે આવું ઉદાસ મુખ જણાય છે?"

જ્ઞાનાનંદ બોલ્યો.—"કાંઇક ગરબડ ઘોટાળો જણાય છે. કાલીમાતાના પડદાને માટેજ ફકત આજે ભકતો ભગવાં વસ્ત્ર જુએ છે અને ઝાલી રહ્યા છે. બીજા બધા સંતાનોએ આજે ભગવાં વસ્ત્ર તજ્યાં છે. ફકત સત્યાનંદ પ્રભુજ એકલા ભગવાં વસ્ત્ર પહેરીને શહેર તરફ સીધાવ્યા છે. ભોગજોગે મુસલમાનોને હાથ પડી જશે, તો શુ થશે, તે સમજાતું નથી."

ભવાનંદ બોલ્યોઃ—"એમને ગિરફતાર કરે, એવો કોઈ મુસલમાન બંગાળામાં નથી. ધીરાનંદ એમની પાછળ પાછળ શોધ કરવાને ગયા છે, તે હું જાણું છુ. તેમ છતાં હું પણ એક વાર નગર જઇ આવું છુ, ત્યાં સુધી તમે અહિં મઠની દેખરેખ રાખજો."

એમ કહી ભવાનંદે એક ખાનગી ઓરડામાં જઇ એકાદ મોટી પેટીમાંથી કેટલાંક કપડાં બહાર કાઢયાં. ભવાનદે એકાએક પોતાનો વેશ બદલી

નાંખ્યો. ભગવાં વસ્ત્રને ઠેકાણે સફેદ કડકડતો પાચ જામો, શરબતી મલમલનું પહેરણ અને ઉપર સુંદર ડગલો, માથા ઉપર સુશોભિત ફેંટો વગેરે ચઢાવી દીધાં. કપાળ માહેના ત્રિપુંડ વગેરે ચિહ્ન ભૂસી નાંખ્યા. દાઢીમૂછને રૂવાબભેર આંકડા દીધા. દેખાવ એવો કરી દીધો કે એને જોતાં વારને તરત સમજાય કે કોઇ ફાંકડો મોગલવંશી જવાંમર્દ આવ્યો છે. આવા મોગલ પોશાકમાં સજ્જ થઇ, હથિયાર ધારણ કરીને ભવાનંદ મઠની બહાર નીકળી પડયો. તે જગ્યાએથી આઠેક માઇલ ઉપર બે નાનકડા પહાડ આવી રહ્યા હતા. તે પહાડની ઉપર જંગલ હતું. એ બન્ને પહાડની વચ્ચે એક નિર્જન એકાન્ત સ્થળ હતું; તેમાં સંખ્યાબંધ ઘોડાઓને ઉછેરવામાં આવતા હતા. મઠવાસીઓની અશ્વશાળા પણ ત્યાંજ હતી. ભવાનંદે તે માંહેથી એક ઘોડો કાઢી લીધો અને પોતે તેની પીઠપર સ્વાર થઇ શહેરના રસ્તા તરફ પૂર વેગે જવા લાગ્યો.

જતાં જતાં રસ્તામાંજ તેને રોકાવું પડયું. રસ્તાની એક બાજુએ ખળખળ વહેતી નદીના કિનારા આગળ આકાશમાંથી ભૂલા પડેલા નક્ષત્ર સમી, વાદળાંની હારમાંથી વિખૂટી પડેલી વીજળી જેવી તેજસ્વી સ્ત્રીની આકૃતિ પડી રહેલી તેના

જોવામાં આવી. જુએ છે, તો ચેતનનાં લક્ષણો જરા પણ તેનામાં જણાતાં નથી—ઝેરની શીશી ખાલી પડી રહી છે. ભવાનંદ ભય, ગભરાટ અને વિસ્મયથી વિહ્વલ થઇ ગયો. જીવાનંદે પણ મહેન્દ્રનાં સ્ત્રી કન્યાને અગાઉ કદી દીઠાં ન્હોતાં. મહેન્દ્રને સ્ત્રી કન્યા હોવાનો જીવાનંદને જે સંદેહ ઉપજ્યો, તેવો સંદેહ ભવાનંદને ઉપજવાનાં કારણો તેની પાસે નહતાં. તેણે બ્રહ્મચારી મહારાજ અને મહેન્દ્રને હાથકડી નાંખીને લઈ જતા દીઠા ન્હોતા-બાળક કન્યા પણ ત્યા આગળ નહતી. શીશી જોઇને તેણે અટકળ બાંધી કે કોઇ સ્ત્રી ઝેર ખાઇને મરી ગઇ હોય એમ જણાય છે. ભવાનંદ તે શબની પાસે બેઠો; કપાળ ઉપર હાથ મૂકી વિચાર કરવા લાગ્યો. માથા ઉપર, બગલમાં, હાથ ઉપર, પાંસળા ઉપર એ પ્રમાણે શરીરના બધા ભાગો ઉપર હાથ મૂકી જોઇ, અનેક પ્રકારે પરીક્ષા કરવા લાગ્યો. ત્યાર બાદ મનમાં ને મનમાં ગણગણ્યોઃ––"હજી પણ સમય છે; પરંતુ એને બચાવવાને મારે શું કરવું ?" એ પ્રમાણે ભવાનંદે ક્યાં સુધી વિચાર કર્યાં કીધો. ત્યાર બાદ વનમાં જઇ, એકાદ ઝાડનાં થોડાંક પાંદડાં તોડી લઇ આવ્યો. પાંદડાં હાથવતી મસળીને તેનો રસ કાઢી પેલા શબના હોઠ દાંત પહોળા કરી પોતાની

આંગળી વડે થોડોક રસ તેના મ્હોંમાં રેડયો. પછી નાકની અંદર થોડોક રસ નાંખ્યો—આખા શરીરે તે રસ માલીસ કરવા લાગ્યો. વારંવાર એ પ્રમાણે કર્યાં કીધું. થોડીથોડી વારે નાક આગળ આંગળાં મૂકી શ્વાસ નીકળે છે કે નહિ, તે તપાસવા લાગ્યો. આરંભમાં તો તેને લાગ્યુ કે પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય છે. એ પ્રમાણે લાંબા સમય લગી પરીક્ષા કરતાં કરતા ભવાનન્દનું મુખ કાંઇક પ્રસન્ન થયુ—થોડો અમથો શ્વાસોશ્વાસ નીકળતો હોય, એમ તેની આંગળીને અનુભવ થવા લાગ્યો. એટલે વધારે પાંદડાંનો રસ નીચોવી વિશેષ ખંતથી એનો એજ પ્રયોગ અજમાવવા મંડયો થોડીવારમાં શ્વાસોશ્વાસ વધારે વેગમાં નીકળવા લાગ્યો. હાથવતી નાડી તપાસી જોતાં, ભવાનંદને લાગ્યું કે નાડીને ગતિ થઇ છે. છેવટે ધીમે ધીમે પૂર્વ દિશાના પ્રથમ પ્રકાશની સુરખીના વિકાસની માફક, પ્રભાત પદ્મ જાણે પહેલવહેલી વારકુ ઉઘડતું હોય તે પ્રમાણે, પ્રથમ પ્રેમના અનુભવની પેઠે કલ્યાણી આંખ ખોલવા લાગી. તે જોઇ ભવાનંદે તે અડધા જીવતા થએલા દેહને ઘોડા ઉપર ગોઠવી પૂર વેગથી ઘોડો દોડાવી મૂકીને નગર તરફ પ્રયાણ કર્યું.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

સમીસાંજ પહેલાંજ સંતાનોનાં સઘળાં ટોળાંઓને એ વાતની જાણ થઈ ગઈ કે સત્યાનંદ બ્રહ્મચારી અને મહેન્દ્ર એ બન્ને જણાને કેદી બનાવીને કલકત્તાના કારાગારમાં પૂરવામા આવ્યા છે. તે ઉપરથી એકાએક, બબ્બે દશ દશ, સો સો સંતાનોનાં ધાડાંનાં ધાડાં દેવાલય પાસેના અરણ્યમાં ઉભરાવાં લાગ્યાં. તેમનાં નેત્રને વિષે ક્રોધાગ્નિ ભભુકી રહ્યા હતો. અધરને વિષે આમ-રણાન્ત યુદ્ધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા હતી. સઘળાજ શસ્ત્રાસ્ત્રથી સુસજ્જીત થયા હતા. આરંભમાં સો, પછી હજાર, ત્યાર બાદ બે હજારની ઉપર સંખ્યા વધી ગઇ. એ પ્રમાણે લોકોની મેદની તીડની પેઠે ઉભરાવા લાગી. તે વખતે દરવાજા આગળ ઉભા રહી, હાથમાં તલવાર લઈને જ્ઞાનાનન્દ મોટે અવાજે કહેવા લાગ્યાઃ—“આપણે ઘણા દિવસથી વિચાર કર્યાં કરીએ છીએ કે આ પરદેશીઓ યવનોને અહિંથી હાંકી કાઢી એમની યવનપુરીને બાળીને ભસ્મ કરી નાંખવી, અને તેની ભસ્મ નદીમા પધરાવી દેવી. એ પાપીઓનાં ઝુંડને અગ્નિમાં હોમી દઈને માતા વસુમતીને એકવાર પાછી પવિત્ર બનાવીશું. ભાઇ, એ દિવસ આજે આવી

પહોંચ્યો છે. આપણા ગુરૂના ગુરૂ, પરમ ગુરૂ, જે અનન્ત જ્ઞાનમય હોઇ હર હંમેશ વિશુદ્ધ આચરણ ધરાવી રહ્યા છે, જે લોકહિતૈષી તેમજ દેશ હિતૈષી છે, જેણે સનાતન ધર્મના પુનઃ પ્રચારને કાજે દેહ અર્પણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે–જે આપાણી મુક્તિના એક માત્ર ઉપાય હોવાથી, આપણે જેમને વિષ્ણુ ભગવાનના અવતાર રૂપ સમજીએ છીએ, તે આજે મુસલમાનના કારાગૃહમાં કેદ થયા છે. આપણી તરવારને શું ધાર નથી ?” હાથ પ્રસારીને જ્ઞાનાનંદ બોલ્યો:—“આ બાહુને વિષે શું બળ નથી ?” છાતી ઠોકીને પાછો કહેવા લાગ્યો:—“આ હૃદયમાં શું સાહસ નથી ?—ભાઇ, બોલો. હરે મુરારે મધુકૈટભારે !—જેણે મધુ અને કૈટભનો વિનાશ કર્યો છે, જેણે હિરણ્યકશિપુ, કંસ, દંત બક, શિશુપાલ વગેરે અનેક દુર્જય અસુરોનો સંહાર કર્યો છે–જેના સુદર્શન ચક્રના ઘર્ઘર અવાજથી મૃત્યુંજય શંભુ પણ ભયભીત થયા હતા—જે સ્વયમ્ અજેય હોઇ યુદ્ધમાં જયને આપવાવાળા છે, તેના આપણે ઉપાસક છીએ. તેના બળના પ્રતાપે આપણા બાહુને વિષે અનંત બળ છે—તે ઇચ્છામય હોવાથી તેની ઇચ્છાથી–આશિષથી–અવશ્ય આપણો રણમાં જય થશે. ચાલો, આપણે તે યવનપુરીને જમીનદોસ્ત

કરી નાંખીયે, હરેમુરારે મધુકૈટભારે!"

તે વખતે તે જંગલમાંથી હજારો કંઠમાંથી "હરેમુરારે મધુકૈટભારે!" નો અત્યંત ભયાનક ગગનભેદી જયઘોષ થઈ રહ્યો. હજારો તલવારોનો એક સામટો ખણુખણાટ થઈ રહ્યો. હજારો ભાલા ઉંચા ઉછળ્યા. હજારો બાહુના આસ્ફોટનથી વજ્ર સમો અવાજ થઈ રહ્યો. યોદ્ધાઓની પીઠ પાછળ હજારો ઢાલ જોરથી ગગડવા લાગ્યાં. તે ભયંકર કોલાહલથી પશુ માત્ર ભયથી છળી મરી તે વનમાંથી ઉભી પૂંછડીએ નાસભાગ કરવા લાગ્યાં. તે વખતે સેંકડો જયદુંદુભિઓ ગાજી રહી—અને તેની સાથેજ "હરેમુરારે મધુકૈટભારે!" બોલીને વનમાથી સંતાનોનાં ટોળે ટોળાં નીકળવા લાગ્યાં. ધીર ગંભીર પગલાં દેતાં, અને ગગનભેદી અવાજે હરિ નામનો પોકાર કરતા કરતા તેઓ તે અંધારી રાત્રે શહેરના રસ્તા તરફ કૂચ કરવા લાગ્યા. વસ્ત્રનો મર્મર શબ્દ, હથિયારોનો ખડખડાટ, કંઠનો અસ્ફુટ અવાજ અને વચ્ચે વચ્ચે હરિ નામનો જયઘોષ થઇ રહ્યો. ધીરેધીરે પરંતુ ગંભીર પગલે તે સંતાનોનાં તેજસ્વી સૈન્યે દબદબાભેર શહેરમાં ઘુસી જઈ જોતજોતામાં તેને કંપાવી નાંખ્યું. અકસ્માત્ આવો ભયંકર વજ્રપાત જોઇને નગરવાસી લોકોએ ભયના માર્યા જીવ લઇને નાસી છુટવા

માંડયું. નગરનું રક્ષણ કરનારા હાંફળા ફાંફળા થઇ મ્હોંડા વકાસીને જોઈ રહ્યા.

આણી તરફ સંતાનોએ સૌથી પહેલાં રાજ-તુરંગમાં જઇ, હુલ્લડ મચાવી દીધું. તુરંગ ભાંગી નાખીને ત્યાંના પહેરેગીરોને ઠાર કરી દીધા. સત્યાનંદ તથા મહેન્દ્રને છૂટા કરી દઇને, તેમને માથા ઉપર બેસાડીને નાચવા લાગ્યા. તે વખતે "હરિ બોલ" ની ધૂમ મચી રહી. સત્યાનંદ અને મહેન્દ્રને મુક્ત કરીને, તેઓએ જેટલાં મુસલમાનોનાં મકાન દીઠાં, તેટલાને આગ લગાડી. ત્યારે સત્યાનંદ કહેવા લાગ્યા.

"ચાલો, પાછા વળો હવે; નિરર્થક આવુ નુકસાન કરવાની જરૂર નથી." સંતાનોની આવી દુષ્ટતાની ખબર થતાંવારને રાજ્યના અમલદારોએ તેમને સજા કરવાને મોટી ફોજ મોકલી આપી. તેમાં બન્દૂકો ઉપરાંત એક મોટી તોપ પણ હતી. મોગલ ફોજ આવી પહોંચ્યાની ખબર મળતાં વારને આનંદવનમાંથી સંતાનો તેમની સાથે યુદ્ધ કરવાને મેદાનમાં પડ્યા. પરતુ મોગલોની તોપની આગળ તેમની પાંચ પચીશ બન્દૂક, તરવાર વગેરેનુ શું ચાલે ?! સતાનોનુ ટોળુ હારી જઇ મુઠ્ઠી વાળીને નાસી ગયું.

આનંદમઠ.

ખંડ ૨ જો.

પ્રકરણ ૧ લું.

શાન્તિને ઘણી નાની વયમાંજ માતાનો વિયોગ થયો હતો. જે સર્વ કારણોને લઇને શાન્તિનું ચરિત્ર ગઠિત થયું હતું, તે બધામાં એ સહુથી મુખ્ય કારણ હતું. તેનો પિતા શિક્ષક હતો. તેના ઘરમાં બીજું કોઇ બાઇ માણુસ ન્હોતુ.

તેથી શાન્તિનો બાપ જ્યારે નિશાળમાં વિદ્યાર્થીઓને ભણાવતો, તે વખતે શાન્તિ પણ તેની પાસે જઇને બેસતી. નિશાળમાં કેટલાક છોકરાઓ રાત દિવસ પડી રહેતા; ફુરસદની વખતે શાન્તિ તેઓની સાથે બેસીને રમત કરતી, તેઓની ખાંધ પર ચઢી જતી. તેઓ પણ શાન્તિનું સારૂં માન રાખતા.

આ પ્રમાણે બાલ્યાવસ્થામાં પુરૂષ વર્ગના સમાગમમાં આવ્યાનું પ્રથમ ફળ એ ઉપજ્યું કે

શાન્તિ બૈરાંની પેઠે લુગડું પહેરતાં શીખી નહિ. અથવા તો આવડતું હોવા છતાં તેમ કરતાં કંટાળતી. છોકરાઓની માફક કછોટો મારીને તેણે લુગડું પહેરવા માંડ્યું. કોઇ તેને બૈરાશાઇ લુગડું પહેરાવી દેતું તો તે ગુસ્સાભેર પાછું ખોલી નાંખતી અને ફરીથી કછોટો મારીને પહેરતી. નિશાળના વિદ્યાર્થીઓ ચોટલી ગુંથતા નહિ, તેથી શાન્તિ પણ કોઇ દહાડો પોતાના વાળ ગુથતી નહિ કે અંબોડો વાળતી નહિ અને તેને અંબોડો ગુથી આપે એવું પણ કોણ હતું ? શાન્તિના વાળનાં ઝટોરાં તેની પીઠ પર, ખાંધપર તથા ગાલ પર ઝુલ્યાં કરતાં. છોકરાઓ ટીલા ટપકાં કરતાં, ચંદન લગાવતા. શાન્તિ પણ તેઓની પેઠે ટીલાં ટપકાં કરતી, ચંદન ચોપડતી; જનોઇ પહેરવા મળતું નહિ તે વાતનો શાન્તિને ભારે સતાપ હતો. તે જનોઇ પહેરવાને જીદ કરતી અને ખળીયાણુ મચાવી મૂકતી. વિદ્યાર્થીઓ જ્યારે સન્ધ્યા વગેરે ધર્મ ક્રિયા કરતા ત્યારે શાન્તિ તેમની પાસે બેસીને તેઓની નકલ કરવા ચૂકતી નહિ; શિક્ષકની ગેરહાજરીમાં વિદ્યાર્થીઓ બેચારેક અશ્લીલ શ્લોકોની ચર્ચા કરી ઠોલીયાબાજી કરતા—પોપટની પેઠે શાન્તિ પણ તે અશ્લીલ સંસ્કૃત શ્લોકો બરાબર બોલતી—પોપટની પેઠ બોલતી હોવાથી અલબત્ત

તેનો અર્થ શું થતો હશે, તેનું એને ભાન ન્હોતું.

બીજું ફળ એ નીપજ્યું કે શાન્તિ જરાક મોટી થઈ ત્યારે છોકરાઓ જે ભણતા, તે શાન્તિ પણ તેઓની સંગાથે બેસીને ભણવા લાગી. વ્યાકરણનો એક હરફ સરખો જાણતી ન્હોતી પરંતુ ભટ્ટી, રઘુકુમાર નૈષધાદિ મહાકાવ્યોના શ્લોકો તેણે વ્યાખ્યા સહિત મોઢે કરવા માંડ્યા હતા. તે જોઇ શાન્તિના પિતાએ "यद् भविष्यति तद् भविष्यति" અર્થાત થવાકાળ હોય છે તે થાય છે એમ ધારી શાન્તિને મુગ્ધબોધનો આરંભ કરાવ્યો. શાન્તિ કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળી હોવાથી ઝટઝટ શીખવા લાગી. શિક્ષક પિતા છક થઇ ગયો. વ્યાકરણની સાથે સાથે તેને સાહિત્યના પણ એકાદ બે ગ્રંથો શીખવ્યા. ત્યાર બાદ ગરબડગોટો થઇ ગયો; તેના પિતા એકાએક સ્વર્ગવાસી થયા.

શાન્તિ તે વખતે આશ્રય વગરની થઇ ગઇ. નિશાળ ઉઠી ગઇ. વિદ્યાર્થીઓ ચાલ્યા ગયા પણ શાન્તિને તેઓ ચાહતા—શાન્તિનો પરિત્યાગ કરીને ચાલ્યા જતાં તેમનું મન માનતું નહોતું. વિદ્યાર્થી વર્ગમાંથી એકે તેનો તોડ કાઢ્યો. શાન્તિની નિરાધાર સ્થિતિની દયા લાવી તે એને પોતાને ઘેર લઇ ગયો. એણેજ પાછળથી સંતાન-સંપ્રદાયમાં દાખલ થઇ, જીવાનન્દ નામ ધારણ કર્યું હતું.

આપણે તેને જીવાનંદ એ નામથીજ ઓળખીશું.

તે વખતે જીવાનંદનાં માતાપિતા હયાત હતાં. જીવાનંદે એ કન્યાનો તેઓને સવિશેષ પરિચય કરાવી દીધો. પિતા માતા કહેવા લાગ્યાઃ– "હવે એનાં વેવિશાળની ખટપટ કોણ કરશે ?" જીવાનંદ બોલ્યોઃ—"હું એને, લઇ આવ્યો છું અને હુંજ એ સઘળી જુમ્મેદારી માથે લેવા તૈયાર છું." તેનાં માબાપ બોલી ઉઠ્યાંઃ—"ઘણું સારૂં !" જીવાનંદ અવિવાહિત હતો—શાન્તિનો વિવાહકાળ પણ થઈ ગયો હતો. તેથી જીવાનંદે વધારે આઘે જવાની તસ્દી ન લેતાં 'હાથે તે સાથે' કરી દીધું. પોતેજ શાન્તિ સાથે ઠંઢે કરી નાંખ્યું !

લગ્ન થયા બાદ સઘળાંજ સંતાપ કરવા લાગ્યાં. બધાંજ સમજી ગયાં કે, "આ કામ કાંઇ સારૂં થયું નહિ."

શાન્તિ બૈરાંની માફક કદી પણ લુગડું પહેરતી નહિ. અંબોડો વાળતી નહિ. ઘર ખૂણે બેસી રહેવું તેને કદી ગમતું નહિ; પાડાપડોશીના છોકરાઓની સાથે રમ્યાં કરતી. જીવાનંદના મકાનની પાસેજ જંગલ આવેલું હતું. શાન્તિ જંગલમાં એકલીજ જઇને કોઇ ઠેકાણેથી મોર, તો કોઇ ઠેકાણેથી હરણ અને કોઇ કોઇ સ્થાનમાંથી

ફળફુલાદિક ભેગાં કરી આખો દિવસ એ કારભારમાંજ ગુમાવી નાંખતી. સાસુ સસરા આરંભમાં મના કરવા લાગ્યાં, ત્યાર બાદ મેણાં ટોણાંનો ઝડીમાર વરસાવતા અને પછી મારકૂટ સુદ્ધાં કરતાં. આખરે થાકીને તેઓએ ઘરમાં સાંકળ દઇને એને ગોંધી રાખવા માંડી. એ દડપશાહી જુલમ શાન્તિને અસહ્ય થઇ પડયો. એક દિવસ ઘરનું બારણું અકસ્માત્ ઉઘાડું જોઈ, કોઇને પણ કહ્યા કારવ્યા વગર, તે ઘરમાંથી ગુપચુપ સટકી ગઈ.

શાન્તિએ જંગલમાં જઈ, ત્યાંથી પુલો વીણી વીણીને ભેગાં કર્યાં. પછી તે પુલો વડે પોતાનાં કપડાં ભગવાં રંગનાં બનાવી દઈ, સંન્યાસીનો વેશ ધારણ કર્યો. તે વખતે સંન્યાસીઓનાં ટોળે ટોળાં બંગાળામા જ્યાં ત્યાં રખડતાં ફરતાં. શાન્તિ ભિક્ષાન્ન પર નિર્વાહ કરતી કરતી જગન્નાથ ક્ષેત્રના રસ્તા ઉપર આવીને ઉભી રહી. થોડા વખતમાંજ સંન્યાસીઓનું એક ટોળું ત્યાં આવી ચઢયું. શાન્તિ તેઓની સાથે ભળી ગઈ.

તે વખતના સંન્યાસીઓમાં હાલના સંન્યાસીઓના જેવા મત મતાંતર નહુતા. તેઓ હલબધ્ધ સુશિક્ષિત, બળવાન, યુદ્ધવિશારદ તેમજ બીજા અનેક સદ્ગુણોને લીધે શોભી રહ્યા હતા. તેઓ એક પ્રકારે કટ્ટા રાજદ્રોહી હતા—રાજાનું

રાજકીય દ્રવ્ય લૂંટીને તે ઉપરજ પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતા. બળવાન બાળક નજરે પડતાં, તેને સુશિક્ષિત બનાવી, પોતાના સંપ્રદાયમાં દાખલ કરી દેતા.

બાળક સન્યાસીના વેશમાં શાન્તિ આવાજ એક સંપ્રદાયની અંદર સામેલ થઇ પ્રથમ તો તેઓ એનુ સુકોમલ શરીર જોઇને તેને પોતાના સંપ્રદાયમાં લેવાને રાજી ન્હોતા. પરંતુ શાન્તિની બુદ્ધિની વિશાળતા, ચાતુર્ય તેમજ કર્મકુશળતા જોઇને, તેઓએ આખરે એને પોતાના સંપ્રદાયની દીક્ષા આપી. તેઓનાં મંડળમાં જોડાઇને શાન્તિ કસરત કરતી, અસ્ત્રવિદ્યા શીખતી. આથી તે શ્રમસહિષ્ણુ પણ થઇ શકી. તેઓના સહવાસમાં રહીને, તેણે અનેક દેશદેશાન્તરની મુસાફરી કરી હતી, અનેક લડાઇઓ જોઇ હતી, તથા અસ્ત્ર વિદ્યાનું સારૂ જ્ઞાન મેળવ્યું હતુ.

ધીરે ધીરે તેનામાં યૌવનનાં લક્ષણો જણાવા લાગ્યાં. અનેક સન્યાસીઓ એ વાતનો ભેદ પામી ગયા કે બનાવટી પુરૂષના પોશાકમા આ વાસ્તવિક સ્રીજ છે. પરંતુ સંન્યાસીઓ જીતેન્દ્રિય હતા, તેથી કોઇ કશું બોલ્યા નહિ.

એ સંન્યાસીઓમાં અનેક વિદ્વાન પંડિતો હતા. શાન્તિને સંસ્કૃત વ્યુત્પત્તિનુ સારૂં જ્ઞાન છે, એવું

જાણવામાં આવતાં એક વિદ્વાન સંન્યાસી તેને ભણાવવા લાગ્યો. સંન્યાસીઓ જીતેન્દ્રિય હતા એમ કહ્યું છે, પરંતુ બધાજ કાંઈ તેવા હોઇ શકતા નથી. આ પંડિત પણ "પ્રકટે કામ પંડિતાઈ પળમાં ચાલી જાય છે" એ સૂત્રનુંજ દૃષ્ટાન્ત પૂરૂં પાડતો હતો. નવીન યૌવનથી વિકસિત થઈ રહેલું શાન્તિનુ અનુપમ લાવણ્ય નીહાળીને તે પંડિત મોહિત થઈ જઈ દેહભાન ભૂલી જવા લાગ્યો. શિષ્યને શૃંગાર પ્રચુર રસભર્યાં કાવ્યો શીખવવા લાગ્યો, તેમજ તે કવિતાઓ ઉપર રચેલી નહિ સાંભળવા જોગ ટીકા સુદ્ધાં સંભળાવવા લાગ્યો. તેનાથી શાન્તિને કશોય અપકાર થવાને બદલે ઉલટો ઉપકારજ થયો. લજ્જા કોને કહે છે, તે શાન્તિ શીખી ન હતી, તે હવે સ્ત્રી સ્વભાવને ઉચિત તથા સુલભ એવી લજ્જા આપોઆપ ઉત્પન્ન થવા લાગી. પૌરૂષ ચરિત્રના ઉપર સ્ત્રીચરિત્રની અપૂર્વ પ્રભા પથરાઇ રહેતાં શાન્તિના સર્વ ઉમદા ગુણો ઉત્તમ રીતે ઝળહળી રહ્યા. શાન્તિએ ભણવાનું છોડી દીધું.

શિકારી જે પ્રમાણે હરણનો પીછો પકડે છે, તેજ પ્રમાણે શાન્તિનો શિક્ષક પણ તેને જોતાં વારને તેની પાછળ લટ્ટુ બનવા લાગ્યો. પણ શાન્તિ એ અંગકસરત વગેરે વડે પુરૂષને પણ દુર્લભ એવું શારીરિક બળ સંપાદન કર્યું હતું. અધ્યાપક

છેડછાડ કરવા પાસે આવતાં વારને ગદડાપાટુની પુષ્પાંજલિ વડે તે એની યથોચિત પૂજા કરતી. એક દિવસ તે સંન્યાસી પંડિતે શાન્તિને એકાન્તમાં બેઠેલી જોઇ ધસ્યાધસ્યા એની પાસે જઇ તેણે શાન્તિનો હાથ જોરથી પકડી લીધો. પરંતુ સંન્યાસીના કમનશીબે તે શાન્તિનો ડાબો હાથ હતો. જમણા હાથવતી શાન્તિએ એટલા જોરથી તેના કપાળમાં મુક્કો માર્યો કે સંન્યાસી મૂર્છા ખાઈને ભોંય પર પડયો. શાન્તિ તે સન્યાસી સંપ્રદાયનો ત્યાગ કરીને તે જગ્યાએથી અગીયારા ગણી ગઇ.

શાન્તિ નિડર હતી. પોતાને વતન જવાને તે એકલીજ નીકળી પડી. સાહસ તેમજ બાહુબળના જોરે તે નિર્વિઘ્ને મુસાફરી કરવા લાગી. ભિક્ષા માંગીને અથવા વનનાં ફળો ઉપર પોતાનું ભરણપોષણ કરતી કરતી તેમજ અનેક મારામારીમાં ફતેહમંદ નીવડીને તે આખરે પોતાને સાસરે આવી પહોંચી. ત્યાં આવીને જુએ છે તો સસરા સ્વર્ગવાસી થયા છે, પરંતુ સાસુજી મહા જાજરમાન હોવાથી તેને ઘરમાં રહેવા દેવા રાજી ન્હોતાં. તે કહેવા લાગ્યાં "આમ રખડી રઝળીને આવેલીને મારા ઘરમાં સંઘરૂં તો હું ન્યાતબહાર મૂકાઈ જાઉં" તે ઉપરથી શાન્તિ ફરી પાછી ઘરબહાર નીકળી પડી.

જીવાનંદ ઘરમાંજ હતો. તે ઝટ કરતો કે શાન્તિની પાછળ નીકળી પડયો. જોતજોતામાં તેને રસ્તા ઉપરજ પકડી પાડી, અને પૂછવા લાગ્યોઃ—"તું મારૂં ઘર તજીને કેમ ચાલી ગઇ હતી? આટલા દિવસ કયાં હતી?" શાન્તિએ સઘળી હકીકત સાચેસાચી કહી દીધી. જીવાનંદમાં ખરા ખોટાંની તુલના કરવાની શક્તિ હતી. શાન્તિનું કથન તેને સત્ય ભાસ્યું.

અપ્સરાઓનાં ભ્રૂવિલાસભર્યાં નેત્ર કટાક્ષનું કારસું તેજ લઇને મહા મહેનતે નિર્માણ કરેલાં પોતાનાં સંમોહનશરને પુષ્પધન્વા કામદેવે એ પર-ણેલાં દંપતી ઉપર સફળતાથી ફેંકયું. તે નિરર્થક નીવડયું નહિ. અંગ્રેજ લોકો પુનેમની રાતે ઘોરી રસ્તા ઉપર ગેસના દીવા બાળે છે; સહાયની જરૂર વગરનાને પણ બંગાળીઓ સહાય કરે છે મનુષ્યની વાત અલગ રાખીએ તો ચંદ્રદેવ સૂર્યદેવના પછી કોઈ કોઈ વાર આકાશમાં ઉદય પામે છે; ઇન્દ્ર સાગરને વિષે વૃષ્ટિ કરે છે. જે તીજોરીમાં નાણું ઉભરાતાં હોય છે, તેજ તીજોરીમાં કુબેર વારંવાર નાણું ઠાલવ્યો જાય છે. યમદેવે જેના લગભગ બધાજ સગાંઓના પ્રાણ હર્યા હોય છે, તે બાકી રહેલાનાં પણ જીવ લેવા ચૂકતો નથી. એક માત્ર રતિપતિ કામદેવનું કામ એવું મંદબુદ્ધિવાળું જણા

તુ નથી. જ્યાં કોકડુ ગુંચવાઇ ગયું હોય છે, તેવા સ્થાનમાં તે ઝાઝો પરિશ્રમ લેતોજ નથી. પ્રજાપતિને માથે સઘળો ભાર નાંખી દઇ, જેના હૃદયનુ લોહી ચૂસી શકાય તેમ હોય છે, તેવા સ્થાનનેજ તે પોતાના શરનું લક્ષ્યબિન્દુ બનાવે છે, પરંતુ આજે પુષ્પધન્વાનું કાંઇ કામ નહતું. વિનાકારણ તેણે પોતાનાં પુષ્પબાણોનો વ્યર્થ ઉપયોગ કર્યો ! એક બાણ ઓચીંતુ છૂટીને આવ્યું જીવાનદના પર, અને તેના હૃદયને ભેદી નાંખ્યું. એક બાણ આવીને પડયું શાન્તિની નાજુક છાતી પર. શાન્તિને પહેલવહેલી વારજ આ વાતનો અનુભવ થયો કે બૈરાંની છાતી એ ઘણી નરમ વસ્તુ છે. નવીન વાદળામાંથી ટપકેલા પાણીના પહેલા બિન્દુથી ભીંજાયલી પુલની કળીની પેઠે શાન્તિની કળી પણ એકાએક ખીલી અને તે એકીટસે જીવાનંદના મુખ સામું તાકી રહી.

જીવાનંદ:—"હું તને તજી દેવાનો નથી. જ્યાં સુધી હું પાછો ફરૂં નહિ, ત્યાં સુધી તું ઉભી રહેજે."

શાન્તિએ કહ્યું.—"તમે પાછા આવશો ખરાં ?"

જીવાનંદે કશોય જવાબ દીધા વગર, બીજી કોઇ દિશા તરફ નજર કર્યા વગર, રસ્તા પરની નાળીયેરીના શીતળ છાંયડામાં શાન્તિના અધર સાથે

પોતાનો અધર જોડી દઇ, પોતે સુધાપાન કર્યું છે, એમ માની લઇને ત્યાં આગળથી ચાલવા માંડયું.

માને સમજાવી જીવાનંદ માની પાસેથી વિદાય લઈ આવ્યો. ભૈરવીપુરમા હાલ તેની બ્હેન નિમાઈને પરણાવી હતી; બનેવીની સાથે જીવાનંદને સારી એખલાસ હતી. તેથી શાન્તિને લઈને જીવાનંદ તે જગોએ ગયો. બનેવીએ તેને થોડી સરખી જમીન આપી જીવાનંદે તેના પર એક પર્ણકુટી તૈયાર કરી દીધી; શાન્તિની સાથે પછી તે એ જગ્યાએ સુખ સ્હેનમાં રહેવા લાગ્યો. સ્વામીના સહવાસને લીધે શાન્તિના ચરિત્રમાં રહેલું પુરૂપપણું દિવસે દિવસે ભૂસાઇ જવા લાગ્યુ. રમણીના રમણીચરિત્રનો નિત્ય નવો નવો વિકાસ થવા લાગ્યો. સુખનાં સ્વપ્ન સમું તેઓનું જીવન પસાર થવા લાગ્યુ; પરતુ એટલામાં એકાએક તે સુખ-સ્વપ્ન ભાંગી પડયુ. જીવાનંદે સત્યાનંદના હાથમાં પડી જઈ સન્તાન ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો અને શાન્તિનો પરિત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો. એ પ્રમાણે શાન્તિને તજી જતા રહ્યા પછી, તેઓનો પહેલવહેલી વારનો મેળાપ નિમાઇના નૈપુણ્યે કરાવ્યો હતો. તેનું વર્ણન આગલા પ્રકરણમાં થએલુંજ છે.

પ્રકરણ ૨ જું.

જીવાનંદ જતો રહ્યા બાદ શાન્તિ નિમાઇને ઘેર જઇને બેઠી. નિમાઇ છોકરીને હાથવતી ઉંચકી ને તેની પાસે આવીને બેઠી. શાન્તિની આંખમાં હવે આંસુ ન્હોતાં જણાતાં. શાન્તિએ આંખો લુછી નાંખીને મોં પ્રફુલ્લિત કર્યું છે, કોઇ કોઇ વાર હસે છે પણ ખરી, તેમ છતાં ચિન્તાયુક્ત ગંભીરતાની છાયા તેના મુખ પરથી ખસતી ન્હોતી. નિમાઇ તે સમજી જઇને પૂછવા લાગી—" કેમ ત્યારે મેળાપ તો થયો ને ? "

શાન્તિ કશોય જવાબ દીધા વગર ચૂપચાપ બેસી રહી. નિમાઇએ જોયું કે શાન્તિ પોતાના મનનો ગલ આપતી નથી. શાન્તિને હૃદયનો ઉભરો કાઢવાનું પસંદ નહોતું એ વાત નિમાઇને કાંઇ અજાણી ન હતી. તેથી નિમાઇએ જાણી જોઇને બીજી વાત છેડી:—તે બોલી ઉઠી:–"જુઓ, જુઓ વહુ! આ છોકરી કેવી સરસ છે ! "

શાન્તિ બોલી:—"છોકરી ક્યાંથી મળી આવી ? તને ક્યારની છોકરી સાંપડી છે ? "

નિમાઇ:—"મોતના સોદા બીજું શું ? મુઆં તમે એટલુયે જાણતા નથી ? એ તો દાદાની છોકરી છે."

નિમાઈએ શાન્તિને ચીડવવાને એ વાત કહી ન્હોતી. 'દાદાની છોકરી' એટલે દાદાની પાસેથી જે છોકરી મળી છે તે. શાન્તિ તે અર્થ સમજી નહિ, તેને લાગ્યું કે નિમાઇ ટીખળ કરે છે તેથી શાન્તિએ જવાબ દીધોઃ—"હું છોકરીના બાપની વાત પૂછતી નથી. માને માટેજ પૂછું છું"

યોગ્ય સજા પામ્યાથી નિમાઇ વ્હીલી પડી ગઈ. તે કહેવા લાગીઃ—"કોની છોકરી તે તો હું શું જાણું ભાઇ? દાદા કોઈ ઠેકાણેથી એને લઇ આવ્યા છે, પણ પૂછપરછ કરવા જેટલો અવકાશ ન્હોતો. તેમાં હમણાં વળી આવો બારીક સમય ચાલે છે—કેટકેટલા લોકો પોતાનાં છૈયાં છોકરાંને રસ્તા ઉપર નાંખીને ચાલ્યા જાય છે. મારી પાસે પણ કેટલાંયે ઐરાં છોકરાં વેચાવા આવ્યાં હતાં. પણ પારકાંના છોકરાં કોણ લે?" (નિમિની આંખમાં ઝળઝળીયાં ભરાઇ આવ્યાં-આંખનાં આંસુ લુછી નાંખીને તે પછી કહેવા લાગી) "છોકરીને પુટડી ફટક, ચન્દ્રમાના બિંબ જેવી ગોળમટોળ ગણુડા જેવી જોઇનેજ મેં દાદા પાસેથી લઈ લીધી છે."

ત્યાર પછી શાન્તિએ કયાં લગી નિમાઈની સાથે કાઇ કાંઈ ગપ્પાં સપ્પાં હાંકયાં. નિમાઇનો પતિ ઘેર આવ્યો, ત્યારે તે ઉઠી. પોતાની ઝુંપ-

ડીમાં જઇ, બારણું અડકાવી સગડીમાંથી થોડીક રાખોડી બહાર કાઢી. બાકી રહેલી રાખ ઉપર પોતાને સારૂ રાંધેલો ભાત પડી રહ્યો હતો. તે ભાત તેણે બહાર ફેંકી દીધો. ત્યાર બાદ ઉભી ઉભી કયા સુધી વિચાર વમળમાં ગરક થઇ ગઇ. આખરે મન સંગાથે ગણગણવા લાગી·—"આટલા દિવસથી જે ધાર્યું હતું, તે આજે કરીશ. જે આશા આટલા દિવસ રાખી નહતી, તે આજે સફળ થઇ છે. સફલ શું ને નિષ્ફળ શુ ? આ જીવન નિષ્ફળજ છે–સટ્ટા સમાન છે. "જન્મ ને જીવતાં કૃત્યો કર્મ આકસ્મિક ખરે !" સંકલ્પ કર્યો છે, તેજ આજે અમલમાં મૂકીશ."

એ વિચારથી શાન્તિએ ભાતને રાખોડીના ઢગલામાં ફેંકી દીધો. વનમાંથી ઝાડનાં ફળ તોડી લઇ આવી અન્નને ઠેકાણે તેનુંજ ભક્ષણ કર્યું. ત્યારબાદ જે ઢાકાની સાડીપર નિમાઈમણિનો ડાળો હતો, તે બહાર કાઢીને તેની કોર ફાડી નાંખી. કોર વગરના ભાગને ગેરૂઆ રંગથી રંગી નાંખ્યો. વસ્ત્ર રંગતાં અને સૂકવતાં સાંજ પડી ગઈ. સાંજ પડતાં બારણાં બંધ કરીને શાન્તિ ચમત્કારભર્યાં વ્યાપારમાં ગુંથાઇ. માથાની લટની ગુંથીને જટા બનાવી. ત્યાર બાદ પેલાં ભગવાં વસ્ત્રને અડધું ફાડીને શાન્તિએ તેને પોતાના શરીરની આસપાસ

વીંટાળી દીધું. બાકી રહેલા અડધા ભાગને છાતીની આસપાસ ઓઢી લીધો. ઘરમાં એક આરસી હતી, તે શાન્તિએ ઘણે દહાડે આજે બહાર કાઢી. આરસી હાથમાં લઇને તે પોતાનુ મોં જોવા લાગી. તરતજ તે બોલી ઉઠીઃ—"હાય હાય! આ શું મેં કર્યું?" પછી તેણે આરસી ફેંકી દઇ, માથાના વાળ થોડાક કાપી કાઢીને તેના વતી દાઢી મૂછ તૈયાર કર્યાં. પણ તેનાથી તે પહેરી શકાયાં નહિ. પાછી વિચાર કરવા લાગીઃ—"નહિ પહેરી શકાય તોએ શી હરકત છે? પડશે તેવા દેવાશે. ખપ પડશે, ત્યારે સહુ પહેરી લેવાશે. માટે પાસે રાખ્યાં કામનાં." શાન્તિએ એ પ્રમાણે વિચાર કરીને એ દાઢી મૂછને પોતાના કપડામાં બાંધી રાખ્યાં. ત્યારબાદ ઘરમાથી એક મોટું મૃગચર્મ બહાર કાઢી ગળા ઉપર તેની ગાંઠ બાંધી દઇ તેને ગળાથી જાંઘ સુધી ઓઢી દીધું. આવા પોશાકમાં સજ્જ થઇને એ નવીન સંન્યાસી ધીરેધીરે ઘરની ચારે દિશા તરફ નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. રાત્રીનો બીજો પ્રહર થતાંજ શાન્તિએ તે સંન્યાસી વેશમાંજ બારણું ઉઘાડી અંધારી રાત્રે એકલાં ઘોર અરણ્યમાં પ્રવેશ કર્યો.

———(०)———

<u>પ્રકરણ ૩ જું.</u>

બીજે દિવસે આનંદમઠના એક એકાન્ત ઓરડામાં બેસીને ત્રણ આગેવાનો ઉત્સાહભગ થઇ વાર્તાલાપ કરી રહ્યા હતા. જીવાનંદે સત્યાનંદને પ્રશ્ન કર્યો:—" મહારાજ ! દેવતા આપણા ઉપર કેમ આટલા અપ્રસન્ન હશે ? કયા દોષને લઇને આપણે મુસલમાનોને હાથે પરાજય પામ્યા ?" સત્યાનંદ બોલ્યા:—"દેવતા અપ્રસન્ન નથી, યુદ્ધમાં જય અને પરાજય બન્ને હોય છે. તે દિવસે આપણી જીત થઈ હતી, આજે હાર ખાધી છે, છેવટે વિજય થઇ રહેશે. મને અડગ શ્રદ્ધા છે કે જેણે આટલા દિવસ આપણા પ્રત્યે દયા કરી છે, તે શંખચક્રગદાપદ્મધારી વનમાળી ફરીથી દયા કરશેજ કરશે. તેનાં ચરણની રજ લઇને, જે મહાવ્રતનું આપણે અનુષ્ઠાન કરવા માંડયું છે, તે વ્રત અવશ્ય આપણે સંપૂર્ણ કરવું જોઇએ. પાછી પાની કર્યાથી આપણે અનત નરકના ભાગી થઇશું. ભવિષ્યમાં આપણું શ્રેય થશે, એ વિષયમાં કોઇ પ્રકારનો સંદેહ નથી. પરંતુ દૈવાનુગ્રહ વિના જેમ કોઇ કાર્ય સિદ્ધ થતુ નથી, તેજ પ્રમાણે પુરૂષાર્થની પણ અનિવાર્ય અપેક્ષા રહે છે. આપણે પરાજય પામ્યા, તેનું કારણ તો એટલુંજ છે કે

આપણે હથિયાર વિનાના છીએ. તોપ ગોળા બન્દૂક આગળ તરવાર, ભાલા, લાઠી વગેરેનું શું ચાલે ? આપણા પુરૂષાર્થમાં ઉણપ હતી તેથીજ આપણે છક્કડ ખાધી. એ હથિયારોની ખામી દૂર થાય, એવો પ્રયાસ હવે આપણે કરવો ઘટે છે."

જીવાનંઃ—"એ કામ ઘણું કઠણ છે."

સત્યાનંદઃ—"કઠણ કામ ? તું સતાન થઇ આવા શબ્દો કેમ મ્હોંડામાંથી કાઢે છે ? સતાનને માટે કોઇ પણ કામ કઠણ હોઇ શકે ખરૂં કે ?"

જીવાનંદઃ—"એ હથિયારોનો શી રીતે સંગ્રહ કરવો, તે ફરમાવો."

સત્યાનંદઃ—"સંગ્રહ કરવા વાસ્તેજ હું આજે રાતના તીર્થ યાત્રાએ નીકળી પડું છુ. જ્યાં સુધી હું પાછો ફરૂં નહિ, ત્યાં સુધી તમે કોઇ મહાન્ કાર્ય હાથ પર લેશો નહિ. પરંતુ સંતાનોનું ઐક્ય જળવાઇ રહે તેની કાળજી રાખજો. તેમનાં ખાવાપીવાનો બંદોબસ્ત રાખજો, અને ભારત માતાનો રણમાં વિજય થાય, તેટલા માટે ખજાનામાં યોગ્ય ભરતી કરજો. એ વાતની જોખમદારી તમારે બન્નેને શિર રહે છે."

ભવાનદઃ—"તીર્થયાત્રા કરીને એ બધાં હથિયારોનો શી રીતે સંગ્રહ કરી શકશો ? કારતુસ, ગોળા, બન્દૂક, તોપ વગેરે ખરીદતા

જબરો ઘોંટાળો થઇ જશે, અને એ બધું મળશે પણ ક્યાંથી? વેચતું પણ કોણ હશે? અને લાવશે પણ કોણ?"

સત્યાનંદઃ—"ખરીદી લાવવાનું કામ અશક્ય છે. હું કારીગરને મોકલી આપીશ, તે આ જગ્યાએ સગળું તૈયાર કરશે."

જીવાનંદઃ—"તે વળી ક્યાં? અહિં આનંદ-મઠમાં?"

સત્યાનંદઃ—"તે પણ કેમ કરીને થઇ શકે? એના ઉપાયની મને બહુ દિવસથી ચિન્તા થયાં કરતી. ઇશ્વરે આજે તેનો સુયોગ મેળવી આપ્યો છે. તમે કહેતા હતા કે ભગવાન પ્રતિકૂલ છે, પરંતુ મને લાગે છે કે તે અનુકૂલજ છે."

ભવાનંદઃ—"કારખાનું ક્યાં રહેશે?"

સત્યાનંદઃ—"પદચિન્હમાં."

જીવાનંદઃ—"તે કેવી રીતે? ત્યાં કેમ કરીને ફાવશે?"

સત્યાનંદઃ—"નહિ તો મહેન્દ્રસિંહને આ વ્રત લેવડાવવાનો આટલો બધો આગ્રહ શું કરવા કરૂં?"

ભવાનંદઃ—"મહેન્દ્રે શું વ્રત લીધું ખરૂં?"

સત્યાનંદઃ—"વ્રત લીધું નથી, પણ લેશે. આજે રાત્રેજ તેને દીક્ષિત કરી દઇશું."

જીવાનંદઃ—"ક્યાં? ક્યારે? મહેન્દ્રસિંહને

વ્રત લેવડાવવાનો શો આગ્રહ થયો હતો, તે હું કાંઇ જાણતો નથી. એનાં સ્ત્રી કન્યાનું શું થયું ? તેઓને કયાં રાખ્યાં છે ? આજે નદી કિનારે એક બાળક કન્યા મારા જોવામાં આવતાં, હું તેને મારી બ્હેન પાસે મૂકી આવ્યો છું. એજ કન્યાની પડોશમાં એક સુંદર સ્ત્રીનું શબ પડેલું હતું એ તો મહેન્દ્રના સ્ત્રી–કન્યા નહિ હોય ? મને તો એમજ ભાસ્યું હતું."

સત્યાનંદઃ—" એજ મહેન્દ્રનાં સ્ત્રી–કન્યા. "

ભવાનંદ ચોંકી ઉઠયો. તે તરતજ સમજી ગયો. કે, જે બાઇને તેણે ઔષધિના બળે સજીવન કરી હતી, તેજ મહેન્દ્રની સ્ત્રી કલ્યાણી. પરંતુ અત્યારે કોઇ વાતની ચોળાચોળ કરવી તેને જરૂરની જણાઇ નહિ.

જીવાનંદ બોલ્યોઃ—" મહેન્દ્રની સ્ત્રી મરી શાથી ગઇ ? "

સત્યાનંદઃ—"વિષપાન કરીને"

જીવાનંદઃ—વિષ શા માટે ખાધું ? "

સત્યાનંદઃ—"ભગવાને તેને પ્રાણ ત્યાગ કરવાની સ્વપ્નમાં આજ્ઞા કરી હતી."

ભવાનંદઃ—"એ સ્વપ્નમાં કરેલી આજ્ઞાની નેમ શું સંતાનોનાં કાર્યનો ઉદ્ધાર કરવાની હતી ? "

સત્યાનંદઃ—"મહેન્દ્રને મોંયે એમજ સાંભ-

વ્યું હતું. અત્યારે સાયાન્હ કાળ થયો છે; હવે હું સાયાન્હકાળનાં સંધ્યા વગેરે કર્મ આટોપી લઉં છું. ત્યાર બાદ નવા સંતાનોને દીક્ષા આપવાની વિધિની વ્યવસ્થા કરીશું."

ભવાનંદ:—"સંતાનોને? કેમ, મહેન્દ્ર સિવાય બીજો કોઈ નવો શિષ્ય આપણા સંપ્રદાયમાં જોડાવાની ઇચ્છા ધરાવે છે કે?"

સત્યાનંદ:—"હા, એક બીજો નવો માણસ આવ્યો છે. મેં તેને અગાઉ કદી જોયો નથી. આજે પહેલવહેલોજ મારી પાસે આવ્યો છે. તે અત્યંત તરૂણ વયનો યુવક છે. હું તેના દેદાર અને વાતચીત કરવાની ઢબ ઉપરથી ઘણો રાજી થયો છું. તે સો ટચનું સોનું નીવડશે એમ મને ભાસે છે. એને સંતાનના ધર્મ સબંધી સમજ પાડવાનો બોજો જીવાનંદના ઉપર નાંખ્યો છે. અને તે યોગ્ય જ થઇ પડશે; લોકોના મગજ ઉપર અસરકારક છાપ પાડવાની કળામાં જીવાનન્દ ઘણો કુશળ છે. હું હવે જાઉં છું; તમને એક વાત ઉપર ઉપદેશ આપવાનો બાકી રહી જાય છે. તે એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળો."

બન્ને જણા હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યા:—"આજ્ઞા ફરમાવો."

સત્યાનંદ બોલ્યા:—" તમારા બે જણાને

હાથે કદાચ કાંઇ અપરાધ થઇ જાય, અથવા મારા પાછા ફરતાં પહેલાં એવુ કાંઇક અનુચિત આચરણ થઇ જાય, તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત હું આવું નહિ, ત્યાં સુધી કરશો નહિ. મારા આવ્યા પછી પ્રાયશ્ચિત્ત અવશ્ય કરવું પડશે."

એમ કહી સત્યાનંદ પોતાના સ્થાનપર ચાલ્યા ગયા. ભવાનંદ અને જીવાનંદ બન્ને જણા ટેબ્લો થઇ એક બીજાની સામું તાકી રહ્યા.

ભવાનંદ બોલ્યોઃ—"આ તમારા ઉપર કહ્યું?"

જીવાનંદઃ—"એમજ જણાય છે. બહેનને ત્યાં મહેન્દ્રની કન્યાને હું મૂકવા ગયો હતો."

ભવાનંદઃ—"એમાં શું ખોટું કર્યું ? એ તો કાંઇ નિષિદ્ધાચરણ ન કહી શકાય. તમારી પત્નીની મુલાકાત પણ લઇ આવ્યા છો ને ? "

જીવાનંદઃ—"મને લાગે છે કે ગુરૂદેવના મનમા એજ વાત હોવી જોઇએ. "

સન્ધ્યા કર્મ સમાપ્ત કર્યા બાદ, મહેન્દ્રને બોલાવીને સત્યાનદે કહ્યુંઃ—"તારી કન્યા જીવે છે. "

મહેન્દ્રઃ—"કયાં મહારાજ ?"

સત્યાનંદઃ—"તું મને મહારાજ કેમ કહે છે વારૂ ?"

મહેન્દ્રઃ—"સઘળાજ કહે છે, તેથી. મઠના

અધિકારીઓને રાજા કહીનેજ સંબોધવામાં આવે છે. મારી કન્યા કયાં આગળ છે, મહારાજ ?"

સત્યાનંદઃ—"તે સાંભળતાં પહેલાં એક વાતનો બરાબર ખુલાસો કર. સંતાનધર્મનો તું સ્વીકાર કરી શકીશ ?"

"મહેન્દ્રઃ—"મેં તેનો નિશ્ચયપૂર્વક સંકલ્પ કર્યો છે."

સત્યાનંદઃ—"ત્યારે કન્યા કયાં છે, તે સાંભળવાની ખાએશ રાખીશ નહિ."

મહેન્દ્રઃ—એમ કેમ મહારાજ ?"

સત્યાનંદઃ—"જે આ વ્રત ગ્રહણ કરે, તેનાથી સ્ત્રી પુત્ર, કન્યા, સગાં સંબંધી વગેરે કોઇનીજ સાથે સંબંધ રાખી શકાય નહિ. સ્ત્રી, પુત્ર કન્યા વગેરેનુ મોં જોવાથી પણ પ્રાયશ્ચિત લાગે છે. જ્યાં સુધી તમારી ઇષ્ટ સિદ્ધિ થાય નહિ, ત્યાં સુધી તમારાથી કન્યાનું મુખ જોઇ શકાશે નહિ. એથી કરીને જો તમારો સન્તાન ધર્મ સ્વીકારવાનો સ્થિર સંકલ્પજ હોય, તો કન્યાની ખોળ કાઢીને તમારે શું કરવું છે ? તમારાથી ઓછુંજ તેને જોઇ શકાવાનું છે ?"

મહેન્દ્રઃ—"આટલો બધો કડક નિયમ શા માટે, પ્રભુ ?"

સત્યાનદઃ—"સંતાનનો ધર્મ કઠોર કર્ત્તવ્ય

પાલનનો છે. જે સર્વત્યાગી હોય તે સિવાય બીજા કોઇ પણ એ કર્ત્તવ્ય કર્મ બજાવવાને યોગ્ય નથી. માયારજ્જુને વિષે જેનું ચિત્ત બંધાઈ ગયું છે, તે દોરડાથી બાંધેલી ઘોડીની પેઠે કદી પણ સ્વર્ગ જઇ શકતો નથી."

મહેન્દ્ર:—"મહારાજ! વાત બરાબર નહિ સમજાઇ. જે સ્ત્રી પુત્રનું મોં જુએ, તે શુ કોઇ મહાનૂ કાર્ય કરવાનો અધિકારી નથી, એમ?"

સત્યાનંદ:—"પુત્ર કલત્રનાં મોં જોવાથી આપણે દેવતાનું કામ ભૂલી જઇએ છીએ. સંતાન ધર્મનો નિયમ એવો છે કે જે દિવસે ખપ પડે, તે દિવસે સંતાને પોતાનો પ્રાણ સુદ્ધાં અર્પણ કરી દેવો તમારી કન્યાનું મો નજર આગળ રમ્યા કરતુ હશે, તો શું તેને મૂકીને તમારાથી મરી શકાશે ખરૂં?"

મહેન્દ્ર:—"તે શું નહિ જોવાથી કન્યાને વિસારી શકાશે ખરી?"

સત્યાંનંદ:—"વિસારી શકતા ન હો, તો આ વ્રત લેશો નહિ."

મહેન્દ્ર:—"સઘળાંજ સંતાનોએ શુ આ પ્રમાણે બૈરાં છોકરાંને વીસરી જઇને વ્રત લીધું છે? એમ હોય, તો સંતાનોની સંખ્યા ઘણીજ ઓછી હોવી જોઇએ."

સંત્યાનંદઃ—"સંતાન બે પ્રકારના હોય છે; દીક્ષિત એટલે દીક્ષા પામેલા અને અદીક્ષિત અર્થાત્ દીક્ષા નહિ પામેલા જેઓ અદીક્ષિત છે. તેઓ કયાં તો સંસારી છે કે ભીખારી છે. તેઓ ફક્ત યુદ્ધને સમયે આવીને હાજર થાય છે અને લૂટનો ભાગ અગર બીજું ઇનામ લઇને ચાલ્યા જાય છે. જેઓ દીક્ષિત છે, તેઓ સર્વ ત્યાગી છે. તેઓજ સંપ્રદાયના કર્ત્તા-નેતા-છે. હું તમને અદીક્ષિત સંતાન થવાની ભલામણ કરતો નથી. યુદ્ધને માટે તીરકામઠાવાળા, લાકડીવાળા અનેક છે. દીક્ષા પામ્યા વગર સંપ્રદાયનાં કોઇ પણ મહાન કાર્યને માટે તમે અધિકારી થઇ શકશો નહિ."

મહેન્દ્રઃ—"દીક્ષા કઇ ? દીક્ષિત થવું પડે શા માટે ? મેં તો અત્યાર આગમચજ મન્ત્ર લીધો છે."

સત્યાનંદઃ—"તે મંત્રનો ત્યાગ કરવો પડશે. મારી પાસેથી બીજી વાર મંત્ર લેવો પડશે."

મહેન્દ્રઃ—"મંત્રનો ત્યાગ શી રીતે કરી શકાશે ?"

સત્યાનંદઃ—"હું તે પદ્ધતિ સમજાવી દઉં છું."

મહેન્દ્રઃ—"નવો મંત્ર શા માટે લેવો પડશે?"

સત્યાનંદઃ—"સંતાનો વૈષ્ણવ છે."

મહેન્દ્રઃ—"એ સમજાતું નથી. સંતાનો

વૈષ્ણવ કેવી રીતે ? વૈષ્ણવોનો તો અહિંસા એજ પરમ ધર્મ છે."

સત્યાનંદઃ—"તે ચૈતન્ય દેવના વૈષ્ણવ છે. નાસ્તિક બૌદ્ધ ધર્મનાં અનુકરણથી જે પ્રકૃત વૈષ્ણવતા ઉત્પન્ન થઇ હતી, તેજ ચૈતન્યના સંપ્રદાયનું લક્ષણ છે. વૈષ્ણવ ધર્મનું યથાર્થ લક્ષણ દુષ્ટોનું દમન કરીને ધરિત્રીનો ઉધ્ધાર કરવાનું છે. એમ હોય તેમા તે શું આશ્ચર્ય ? વિષ્ણુ પોતેજ સંસારનું પાલન કરનારા છે. દશ વાર શરીર ધારણ કરીને, એમણે પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. કેશી, હિરણ્યકશિપુ, મધુકૈટભ, મૂર, નરક વગેરે દૈત્યોનો, રાવણાદિ રાક્ષસ સમુદાયનો, તેમજ કંસ, શિશુપાલ ઇત્યાદિ રાજાઓનો તેમણેજ યુદ્ધમાં સંહાર કર્યો હતો. એજ વિજેતા હોઇ, વિજયને આપવાવાળા છે. પૃથ્વીનો ઉધ્ધાર કરનારા છે, અને સંતાનોના ઇષ્ટ દેવતા છે. ચૈતન્ય દેવનો વૈષ્ણવ ધર્મ પ્રકૃત વૈષ્ણવ ધર્મ નથી—એ તો માત્ર અર્ધોજ ધર્મ છે. ચૈતન્ય દેવના વિષ્ણુ પ્રેમમય છે, પરંતુ ભગવાન કેવળ પ્રેમમય નથી—એ તો અનંત શક્તિમય છે. ચૈતન્ય દેવના વિષ્ણુ કેવળ પ્રેમમય છે—સંતાનના વિષ્ણુ શુધ્ધ શક્તિમય છે. આપણે બન્નેય વૈષ્ણવ છીએ—પરંતુ બન્નેય અર્ધા વૈષ્ણવ છીએ. હવે વાત સમજાઇ ? "

મહેન્દ્રઃ—"ના, આ કેવી નવી નવી વાતો મારા સાંભળવામાં આવે છે? કાસિમબજારમાં એક પાદરીની સાથે મારે મુલાકાત થઇ હતી—તે પણ બધી આવીજ વાતો કરતો હતો-અર્થાત્ ઇશ્વર પ્રેમમય છે—તમે ઇસુના પર પ્રેમ કરો—આ પણ કાંઇક એવીજ વાત છે."

સત્યાનંદઃ—"અમારા ચૌદ પુરૂષો જે પ્રમાણે વાત સમજતા આવ્યા છે, તેજ પ્રકારે વાત મેં તમને સમજાવી છે. ઇશ્વર ત્રિગુણાત્મક છે, તે તમે સાંભળ્યું છે?"

મહેન્દ્રઃ—"હા; સત્વ રજસ અને તમસ એજ ત્રણ ગુણને?"

સત્યાનંદઃ—બરાબર એ ત્રણે ગુણની જૂદી જૂદી ઉપાસના છે. સત્વગુણમાંથી એનાં કરૂણા, કૌશલ્ય વગેરેની ઉત્પત્તિ થાય છે, એ ગુણની ઉપાસના ભક્તિ વડે કરવી. ચૈતન્યનો સંપ્રદાય તેજ કરી રહ્યા છે. રજોગુણમાંથી તેની શક્તિ ઉત્પન્ન થઇ છે; એ ગુણની ઉપાસના યુદ્ધ વડે-દેવ લોકોનો દ્વેષ કરનારાઓના વિનાશ થાય છે. આપણે તેજ ઉપાસના કરીએ છીએ. અને તમો ગુણમાંથી ભગવાને ચતુર્ભુજ વગેરે સ્વરૂપવાળું અવતારીશરીર ઇચ્છાનુસાર ધારણ કર્યું છે. ચન્દન, પુષ્પ વગેરે અર્પણ કરીને એ ગુણનું પૂજન કરવામાં

આવે છે-સર્વ સાધારણ તેમજ કરે છે. હવે સમજ પડી ?"

મહેન્દ્રઃ—"હા, સમજાયુ. ત્યારે શું સંતાનો નો કેવળ ઉપાસક સંપ્રદાયજ છે, કેમ ?"

સત્યાનંદઃ—હા, એમજ છે. અમારે રાજ્ય જોઇતું નથીઃ—મુસલમાનો ભગવાનનો વિદ્વેષ કરનારા છે, અને એટલા માટેજ અમે તેમનો ખૂબ વિરોધ કરીએ છીએ."

પ્રકરણ ૫ મું

વાર્તાલાપ કરી રહ્યા બાદ, સત્યાનંદ મહેન્દ્રની સંગાથે તે દેવાલયના અંદરના ભાગમાં-જ્યાં પેલી અપૂર્વ શોભામય મોટી પ્રચંડ ચતુર્ભુજ મૂર્ત્તિ વિરાજી રહી હતી તેમાં દાખલ થયા. તે વખતે એ જગ્યાની શોભા ઘણીજ રળિયામણી લાગતી હતી. સોનાં, રૂપાં અને રત્નના મઢેલા જાતજાતના દીવા ત્યાં ઝળઝળી રહ્યા હતા. સુંદર સુવાસિત પુષ્પોના મોટા મોટા ઢગ મન્દિરની શોભામાં વૃદ્ધિ કરીને સર્વત્ર સુગંધ પ્રસરાવી રહ્યા હતા. મન્દિરમાં બીજો એક મનુષ્ય બેઠો બેઠો હળવે હળવે "હરે મુરારે" શબ્દનો ઉચ્ચાર

કરી રહ્યો હતો. સત્યાનંદે મન્દિરમાં પ્રવેશ કરતાં વારને તેણે ઉભા થઇને પ્રણામ કર્યા. બ્રહ્મચારી મહારાજે પ્રશ્ન કર્યો:—"તમે દીક્ષા લઇ શકશો ?"

તેણે જવાબ દીધો:—"મારા પર એટલી દયા કરો." તે ઉપરથી એને તેમજ મહેન્દ્રને સંબોધીને સત્યાનંદે કહ્યું:—"તમે વિધિપૂર્વક ઉપવાસ, સ્નાન, સયમ કર્યો છે ?"

જવાબ મળ્યો:—"હા, કર્યા છે."

સત્યાનંદ:—"તમે આ ભગવાનની સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરો. સંતાન ધર્મના નિયમ સઘળા પાળશો ?"

બન્ને:—"પાળીશું."

સત્યાનંદ:—"જેટલા દિવસ માતાનો ઉદ્ધાર ન થાય, તેટલા દિવસ ગૃહસ્થ ધર્મનો પરિત્યાગ કરશો ?"

બન્ને:—"કરીશું."

સત્યાનંદ:—"માતા પિતાનો ત્યાગ કરશો ?"

બન્ને:—"કરીશું."

સત્યાનંદ:—"ભાઈ બ્હેનનો પણ ?"

બન્ને:—"ત્યાગ કરીશું."

સત્યાનંદ:—"સ્ત્રી પુત્રાદિકનો સુદ્ધાં ?"

બન્ને:—"ત્યાગ કરીશું."

સત્યાનંદ:—"પોતીકાં સગાં સંબંધી ? દાસ

દાસીઓ સુદ્ધાં ?"

બન્ને:—એ બધાંયનો ત્યાગ કરીશું."

સત્યાનંદ:—"ધન-સંપત્તિ-વૈભવ ?"

બન્ને:—"એ બધુંય તજી દઈશું."

સત્યાનંદ:—ઇન્દ્રિઓના પર જય મેળવશો ? બૈરાં સાથે કદી એકાંન્તમાં બેસશો નહિને ?"

બન્ને:—"નહિ બેસીએ. ઇન્દ્રિઓને જીતીશું."

સત્યાનંદ:—"આ ભગવાનની મૂર્ત્તિની આગળ પ્રતિજ્ઞા લ્યો કે અમારે માટે અથવા અમારા સગાં સંબંધીને ખાતર દ્રવ્ય સંચય નહિ કરીએં. જે કાંઇ પણ મેળવીશું, તે વૈષ્ણવ મન્દિરના ખજાનામા અર્પણ કરીશું."

બન્ને:—"અર્પણ કરીશું."

સત્યાનંદ:—"સનાતન ધર્મને કાજે સ્વયમ્ હાથમાં હથિયાર લઈને યુધ્ધ કરશો ?"

બન્ને:—"કરીશું."

સત્યાનંદ:—"યુદ્ધમાં પાછી પાની કરશો નહિ ને ?"

બન્ને:—"ના."

સત્યાનંદ:—"એ પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય તો ?"

બન્ને૦—"સળગતી ચિતાને વિષે પ્રવેશ કરીને, અથવા વિષપાન કરીને પ્રાણત્યાગ કરીશું."

સત્યાનંદ:—"બીજી એક વાત હવે જાતિની

છે. તમે કઇ જાતિના છો ? મહેન્દ્ર કાયસ્થ છે. બીજા સંતાનની કઇ જાતિ છે ?"

બીજી વ્યક્તિએ કહ્યું:—"હું બ્રાહ્મણ કુમાર છું."

સત્યાનંદ:—"ઉત્તમ. તમે જાતિનો ત્યાગ કરી શકશો ? સંતાન માત્ર એકસરખી જાતિના ગણાય છે. આ મહાવ્રતમાં બ્રાહ્મણ શૂદ્ર વગેરે ભેદ દૃષ્ટિને સ્થાન નથી. તમે શું જવાબ દો છો ?"

બન્ને:—"અમે એ ભેદભાવ નહિ રાખીએ; અમે સઘળાજ એક ભારત માતનાં સંતાન છીએ."

સત્યાનંદ:—"ત્યારે તમને દીક્ષિત કરીશું. તમે જે જે પ્રતિજ્ઞા કરી, તેનો કદાપિ ભંગ કરશો નહિ. મુરારિ સ્વયમ્ તેના સાક્ષી છે. રાવણ, કંસ, હિરણ્યકશિપુ, જરાસન્ધ, શિશુપાલ વગેરેનાં વિનાશનાં જે કારણરૂપ છે, જે સર્વાન્તર્યામી સર્વ વિજયી, સર્વ નિયન્તા છે, જે ઇન્દ્રના વજ્રને વિષે તેમજ બીલાડીના નખમાં એક સરખી રીતે વાસ કરી રહ્યા છે, તે પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરનારાનો વિનાશ કરીને અનંત નરકને વિષે તેને ગબડાવી પાડે છે."

બન્ને:—"તથાસ્તુ."

સત્યાનંદ:—તમે બન્નેય "વન્દેમાતરમ્" ગાઓ."

બન્નેયે તે એકાન્ત મંદિરમાં ભારત દેવીનું સ્તોત્ર ગાયું. ત્યાર પછી બ્રહ્મચારી મહારાજે એ બન્નેયને વિધિપૂર્વક દીક્ષા આપી.

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું.

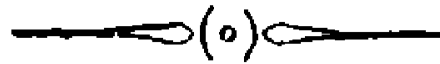
દીક્ષા આપવાનું કામ ખલાસ થયા પછી સત્યાનંદ મહેન્દ્રને તદ્દન એકાન્ત સ્થાનમાં લઇ ગયા. બન્નેય પોતપોતાના સ્થાન પર બેસી ગયા. સત્યાનંદ કહેવા લાગ્યોઃ—"જો વત્સ! આ મહાવ્રતની તેં જે દીક્ષા લીધી છે, તેના પ્રત્યે મારા ઉપાસ્ય ઇષ્ટ દેવે અનુકૂલ મત દર્શાવ્યો છે. તારી સહાયવડે ભારત માતાનું મહાન્ કાર્ય સધાશે. મારી આજ્ઞાને સાવધ રહી લક્ષમાં રાખજે. જીવાનંદ કે ભવાનંદની સાથે વનવન રખડીને યુદ્ધ કરવાનું હું તને કહેતો નથી. તું પદચિન્હ પાછો જા. તારા વતનમા રહીને તારે સંન્યાસ ધર્મ પાળવો પડશે."

મહેન્દ્રને તે સાંભળીને અચંબાભેર અસંતોષ ઉપજ્યો, પણ તે કશું બોલ્યો નહિ. બ્રહ્મચારી કહેવા લાગ્યાઃ—"આ સ્થાનમાં આપણને સલામતી ભર્યો આશ્રય નથી; પ્રબળ સૈન્ય આવીને આપણા

ઉપર ઓચીંતો હુમલો કરે, તો આપણે ખોરાકી ની સામગ્રી લઇ બારણાં વાસીને દશ દિવસ નિ-ર્વિઘ્ને રહી શકીએ. આપણી પાસે કિલ્લાનું સાધન નથી. તમારો રાજમહેલ છે, તમારૂં ગામ છે, ત્યાં તમારી સત્તા છે. મારી ઇચ્છા એ જગ્યાએ એક કિલ્લો બાંધવાની છે. ચોતરફ ફરતી ખાઇ અને વાડ પદચિન્હ ગામની આસપાસ બાંધી દઇ મજ-બૂત બાંધકામ કરી મોટા બુરજ ઉપર તોપો ગોઠવાવી દઇશું એટલે ઉત્તમ કિલ્લો બની જશે. તમે ઘેર જઇને રહેજો; એહુજાર સતાનો ત્યા આગળ તમારી સેવામાં હાજર થશે. તેઓની મદદથી કિ-લ્લાનું એ સઘળું બાંધકામ તાકીદે તૈયાર થઈ જશે. તમે તે જગ્યાએ એક લોખંડનું મજબૂત મકાન બંધાવી દેજો. તેમાં સતાનોના ઉપયોગને સારૂ દ્રવ્યનો ખજાનો રહેશે. સોનાની ભરેલી બધી પેટીઓ તમારા ઉપર એક પછી એક મોકલતા રહીશું. તમે એ ધનની સહાયથી આ બધાંય કાર્યની યોજના કરી દેજો. અને હું હવે જૂદા જૂદા સ્થળોએથી કીસબી કારીગરો તમને મોકલી આપું છું. કારીગરો બધા આવી ગયા પછી તમે પદચિન્હમાં કારખાનું ખોલજો. એ કારખાનામાં તોપ ગોળા, બન્દૂક વગેરે સર્વ લડાયક હથિયારો તૈયાર થશે. એટલા માટે હું તમને ઘેર જવા

કહું છું. ”

મહેન્દ્રે તેમ કરવા કબૂલ કર્યું.

પ્રકરણ ૭ મું.

સત્યાનંદ મહારાજને પગે પડીને મહેન્દ્ર વિદાય થઇ ગયો; ત્યાર બાદ જે બીજા શિષ્યે દીક્ષા લીધી હતી, તેણે આવીને સત્યાનંદને પ્રણામ કર્યા. સત્યાનંદે તેને આશીર્વાદ આપી મૃગચર્મ ઉપર બેસવા ફરમાવ્યું. આડી અવળી બીજી કેટલીક વાતો થયા પછી, સત્યાનંદે પૂછયું:—“કૃષ્ણને વિષે તમારી ગાઢ ભક્તિ છે કે નહિ ? ”

શિષ્ય બોલ્યો:—“ તે શી રીતે કહું ? હું જેને ભક્તિ સમજું છુ, તે ઠગાઈ પણ ન હોવી જોઇએ, તેમજ આત્મપ્રતારણા પણ ન હોવી જોઇએ.”

સત્યાનંદ સંતોષ પામીને બોલ્યા:—“યોગ્ય વિવેચન કર્યું છે. તમે દિવસે દિવસે જેથી કરીને ભક્તિ વધારે પ્રગાઢ થાય, એવું અનુષ્ઠાન કરતા રહેજો. મારો આશીર્વાદ છે કે તમારો યત્ન સફળ નીવડો. કેમકે, ઉમ્મરમાં તમે ઘણા નાના છો. વત્સ ! મારે તમને શું કહીને બોલાવવા, તે હજી સુધી મેં તમને પૂછયું નથી. ”

નૂતન સતાપે બોલ્યો:—" આપને જેમ રૂચે તેમ; હું તો વૈષ્ણવનો દાસાનુદાસ છું."

સત્યાનંદ:—"તમારી નવીન યુવાવસ્થા જોઈને તમને નવીનાનંદ કહેવાનું મન થાય છે—એટલા માટે એજ નામ તમે ધારણ કરજો. પરંતુ એક બીજી વાત તમને પૂછું છું. તમારૂ પહેલાંનુ નામ શું હતું? કહેવાની હરકત હોય તો પણ બેધડક કહી દેજો. મારી આગળ જાહેર કર્યાથી બીજે કોઈને કાને નહિ જાય. સતાન ધર્મનું રહસ્ય એવું છે કે, ન કહેવાય એવી છાની વાત હોય તે પણ ગુરૂને કહેવી જોઇએ. કહ્યાથી કશી હાનિ થતી નથી."

શિષ્ય:—"મારૂં નામ શાન્તિરામ દેવશર્મા."

સત્યાનંદ:—"તારૂં નામ શાન્તિમણિ પાપિષ્ઠા હોવું જોઇએ."

એમ કહી સત્યાનંદે તેની કાળી કચકડા જેવી દોઢ હાથ લાંબી દાઢી પોતાના ડાબા હાથ વતી જોરથી ઝાલીને એક આંચકો માર્યો. બનાવટી દાઢી તેજ ક્ષણે નીકળી પડી. સત્યાનંદ બોલી ઉઠયા:—"છટ્છટ્ બેટા! આ શું! મારી સાથે પણ આવી ઠગાઈ?—અને મનેજ ઠગવો હોય, તો આટલી નાની વયમાં આવી મોટી દોઢ હાથ

લાંબી દાઢી શા માટે ? દાઢી ટુંકી રાખી હત તો પણ શું ગળાનો મૃદુ અવાજ–અને આંખની દૃષ્ટિ એ બન્ને છુપાં રહેત ? એવો બોથડ બોટ જેવોજ હત, તો આવું મહાન કાર્ય કેમ કરીને હાથ પર લઇ શકયો હત ? ”

શાન્તિ તે વખતે ઝંખવાણી પડી ગઈ. પોતાના બન્ને હાથ વતી આંખ ઢાંકી દઈને, નીચું ઘાલીને બેસી રહી. થોડીવાર પછી વૃદ્ધ મહારાજ પ્રત્યે વિલોલ કટાક્ષ ફેંકીને કહેવા લાગીઃ– “પ્રભુ ! એમાં ગુન્હો પણ મેં શો કર્યો છે? સ્રીના હાથમાં કદી બળ નથી હોતું, એમ ? ”

સત્યાનંદઃ—“ગાયની ખરીમાં પાણી રહે છે તેટલુંજ. ”

શાન્તિઃ—“સન્તાનોનાં બાહુબળની આપે કદી પરીક્ષા કરી જોઇ છે ? ”

સત્યાનંદઃ–“કરી છે.”

એમ કહી સત્યાનંદે એક પ્રચંડ ધનુષ અને લોઢાના કેટલાક તાર લાવીને કહ્યું કેઃ–આ ધનુષ્યને આ લોઢાના તારની દોરી બાંધવાની છે. દોરીનું માપ બે હાથ જેટલું છે, દોરી બાંધતાં બાંધતાં ધનુષ હાથમાંથી છટકી જાય છે અને દોરી બાંધનારને કયાંનો કયાં ગબડાવી પાડે છે. જે બરાબર ગુણ ચઢાવી શકે, તેજ ખરો બળવાન

સાબીત થાય છે.

શાન્તિએ ધનુષ અને તીરની બરાબર પરીક્ષા કરીને કહ્યું:-"બધાજ સંતાનો શું આ પરીક્ષામાં પસાર થયા છે?"

સત્યાનંદ:—"ના, એ રીતે તેઓનાં બળની ફક્ત કસોટીજ કરી છે."

શાંન્તિ:—"એ પરીક્ષામાં કોઇજ ફતેહમંદ નીવડયુ નથી?"

સત્યાનંદ:—"ફક્ત ચારજ જણ."

શાન્તિ:—"જીજ્ઞાસા કરવાનું સાહસ કરી શકું કે એ ચાર તે કોણ કોણ?"

સત્યાનંદ:—"નિષેધ કાંઇ નથી. એક તો હું."

શાન્તિ:—"અને બીજા?"

સત્યાનંદ:—"જીવાનંદ, ભવાનંદ, જ્ઞાનાનંદ."

શાન્તિએ ધનુષ લીધું, તાર લીધા, ઝપાટામાં ધનુષને પણછ ચઢાવી દીધી અને સત્યાનંદના પગ આગળ પાછું ધનુષ મૂકી દીધું.

સત્યાનંદ, વિસ્મયભર્યા ભયથી સડકજ થઇ ગયો. થોડીકવાર પછી બોલી ઉઠયો:—"આ હું શું જોઉં છું? તું તે દેવી છે કે માનવી?"

શાન્તિ હાથ જોડીને બોલી:—"હું સામાન્ય માનવી છું, પણ હું બ્રહ્મચારિણી છું."

સત્યાનંદ:—"તે પણ કેમ હોઇ શકે? તુ

બાળવિધવા છે? બાળવિધવાઓમાં પણ આટલું બળ હોતું નથી, કેમકે તેઓ એકજ વાર જમે છે."

શાન્તિઃ—"હુ સધવા છું."

સત્યાનંદઃ—"તારા સ્વામીની આજ્ઞા લીધી છે?"

શાન્તિઃ—"લીધી છે, એમને ખાતર તો તો આવી છુ."

મેઘમાંથી નીકળી આવતા તડકાની પેઠે સ્મરણ શક્તિ સત્યાનંદના ચિત્ત ઉપર પ્રકાશી રહી. તે બોલી ઉઠયાઃ—"હવે સ્મરણ થાય છે. જીવાનદની સ્ત્રીનુ નામ શાન્તિ હતું. તમે જીવાનંદનાંજ સહધર્મિણી કે?"

નવીનાનદે એકાએક પોતાનું મોં જટા વતી ઢાંકી દીધું. સત્યાનંદ કહેવા લાગ્યાઃ—" આવું પાપકર્મ કરવાને આવી છે કેમ?"

શાન્તિએ એકદમ માથાપરની જટાને એક બાજુએ ખસેડી નાંખીને કહ્યું:—"એમાં પાપકર્મ શેનું? પત્ની સ્વામીને અનુસરે તે કાંઈ પાપકર્મ કહેવાય પ્રભુ! સંતાનધર્મનું શાસ્ત્ર જો એને પાપ કર્મ કહેતું હોય, તો સતાનધર્મજ અધર્મ છે. હું એમની પત્ની–સહધર્મિણી–છું; એ ધર્માચરણને વિષે પ્રવૃત્ત થયા છે; હું એમની સંગાથે ધર્માચરણ કરવાને આવી છું."

શાન્તિની તેજસ્વી વાણી સાંભળીને તેમજ ઉંચી ગરદન, આવેશને લીધે ઉભરાતી છાતી ધ્રૂજતા હોઠ તથા ઉજળી અને આંસુભરી આંખો જોઇને સત્યાનંદ ખુશ થયા; અને કહેવા લાગ્યાઃ- "તું સાધ્વી છે, પણ જેને બેટા-પત્ની કેવળ ગૃહ ધર્મમાંજ સહધર્મિણી છે-વીરધર્મમાં રમણી કાઇ વીસાતમાં નથી."

શાન્તિઃ—"કયો મહાવીર પત્ની વગર વીર થઇ શકયો છે? સીતા નહિ હત, તો રામ કદી પણ વીર થઇ શકયા હત કે? અર્જુને કેટલીવાર લગ્ન કર્યાં છે, તે ગણી જુઓ. ભીમનું બળ જેટલું અગાધ હતું તેટલીજ તેની પત્નીઓ હતી. વધારે દૃષ્ટાન્ત બીજાં કેટલાં આપું? આપ સરખાને વિશેષ કહેવાનું હોયજ નહિ."

સત્યાનંદઃ—"વાત સાચી છે, પરંતુ રણક્ષેત્ર માં કયો વીર પત્નીને સાથે લઇ આવે છે?"

શાન્તિઃ—"અર્જુને જે વખતે અન્તરિક્ષમાં-થી યાદવી સેના સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું, તે વખતે એનો રથ કોણ ચલાવતુ હતું? દ્રૌપદીને સાથે રાખી ન હત, તો પાણ્ડવો શું કુરૂક્ષેત્રના યુદ્ધમાં ઝુઝી શકત?"

સત્યાનંદઃ—તે હશે. સામાન્ય મનુષ્યોનાં મન સ્ત્રીઓને વિષે આસક્ત થતાં સાધનામાં ખલેલ

પડે છે, અને કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. એટલા માટેજ સંતાનોનું વ્રત એવા પ્રકારનું છે કે કોઇ પણ સ્ત્રીની સાથે એકાન્ત સેવવો નહિ, તેમજ એક આસન ઉપર બેસવું નહિ. જીવાનંદ મારો જમણો હાથ છે. શું તું મારો જમણો હાથ ભાંગી નાંખવાને સારૂ આવી છે ?"

શાન્તિઃ—"હું આપના જમણા હાથને વિષે બલ વધારવા ખાતર આવી છુ. બ્રહ્મચારિણી છું, પ્રભુની પાસે પણ બ્રહ્મચારિણીજ રહીશ. હું કેવળ ધર્માચરણને કાજે આવી છુ; સ્વામીને મળવા ખાતર નથી આવી. એમના વિરહથી હું કાંઇ વ્યાકુળ થતી નથી. મારા પતિએ જે ધમ સ્વીકાર્યો છે, તેમાં હું તેમની સહધર્મિણી હોવા છતાં ભાગીદાર કેમ નહિ થાઉં ? હુ એજ હેતુથી આવી છું."

સત્યાનંદઃ—"બહુ સારૂ, થોડાક દિવસ તારૂં પારખું જોઇશ."

શાન્તિ કહેવા લાગીઃ—"આનંદમઠમાં મારાથી રહી શકાશે કે ?"

સત્યાનંદઃ—"નહિતો આજે બીજે કયાં જવાની હતી ?"

શાન્તિઃ—"ઠીક. બીજું કંઇ ?"

સત્યાનંદઃ—"ભવાની માતાની પેઠે તારા કપાળમાં પણ આગ ભભુકે છે ! જો જે હમારા સંતાન

સંપ્રદાયને બાળી ન નાંખતી, હો ! ”

એમ કહી સત્યાનંદે શાન્તિને આશીર્વાદ આપીને ત્યાં આગળથી વિદાય કરી.

શાન્તિ મનમાં ને મનમાં ફફડવા લાગી:- “ઓય મારો વ્હાલો બુઢ્ઢા ! જબરો જણાય છે ને તું તો. મારા કપાળમાં આગ ભભુકે છે, એમ ? હું કપાળ બળી ! ના, તારી મા કપાળ બળી ! ! ”

વસ્તુતઃ સત્યાનંદનો એવો અભિપ્રાય ન હતો -નેત્રનાં વિદ્યુત સમા ચમકારોને ઉદ્દેશીને તેણે એ મુજબ કહ્યું હતું, પરંતુ એ વાત કાંઇ આવડી ઘરડી ખખ ઉમ્મરે નાદાન યુવતિને કહી શકાય?

પ્રકરણ ૮ મું.

તે રાત્રે શાન્તિને મઠમાં રહેવાની પરવાનગી મળી હતી. એથી તે ઘર શોધવા જવાને તૈયાર થઇ. ઘણા એ ખાલી પડી રહ્યા હતા. ગોવર્ધન નામે એક નોકર-હલકા દરજ્જાનો સંતાન-હતો, તે હાથમાં ફાનસ લઇને ઓરડા દેખાડવા આવ્યો. શાન્તિને કોઇ કરતાં કોઇ પણ ઓરડી પસંદ પડી નહિ. હતાશ થઇ ગોવર્દ્ધન શાન્તિને સત્યાનંદ પાસે પાછી લઇ આવતો હતો. શાન્તિ કહેવા લાગી—

"ભાઇ સંતાન! આ દિશામાં કેટલાંક ઘર આવેલાં છે, તે તો આપણે જોયાંજ નહિ!"

ગોવર્ધ્ધન બોલ્યો:—"એ ઘરો છે, ઘણાં સારાં, પરંતુ એ બધાંયમાં લોકો રહે છે."

શાન્તિ:—"કોણ કોણ રહે છે?"

ગોવર્ધ્ધન:—"મોટા મોટા સેનાપતિઓ રહે છે."

શાન્તિ—"કયા મોટા મોટા સેનાપતિઓ?"

ગોવર્દ્ધન:—"ભવાનંદ, જીવાનંદ, ધીરાનંદ, જ્ઞાનાનંદ, આનંદમઠ આનંદમય છે.

શાન્તિ:—"ચાલો, એ ઘરો એકવાર જોઇ આવીએ તો ખરાં."

ગોવર્દ્ધન પ્રથમ શાન્તિને ધીરાનંદને ઘેર લઈ ગયો. ધીરાનંદ મહાભારતનું દ્રોણ પર્વ વાંચતા હતા. અભિમન્યુ સપ્તરથીઓની સાથે કેવી રીતે યુદ્ધ કરી રહ્યા હતો, તેમાં એનુ મન ગરક થઇ ગયું હતું-તે કાંઇ પણ બોલ્યા વગર ચાલી ગઇ.

ત્યાર બાદ શાન્તિ ભવાનંદના ઘરમાં દાખલ થઇ. ભવાનંદ તે વખતે ઉંચી નજરે એક ચહેરાનું ચિત્તને વિષે ચિન્તવન કરી રહ્યા હતા. તે ચેહેરો કોનો હશે, તેની શી ખબર! પરંતુ ચેહેરો ઘણો ફારમો, કામણગારો હતો. શામળા સુવાસિત કેશ તેના કાન સુધી પ્રસરી રહેલા ભવાં ઉપર વિખરાઇ રહ્યા હતા. વચ્ચે ત્રિકોણાકાર

વાળું લલાટ મૃત્યુની કરાલ કાલછાયામાં ડૂબી રહ્યું હતું. મૃત્યુ અને મૃત્યુંજય જાણે તે સ્થળ પર દ્વંદ્વ યુદ્ધ ન કરી રહ્યા હોય, એવો ભાસ થતો હતો. આંખો મીંચાએલી, ભવાં સ્થિર, હોઠ ભૂરા રંગનાં, કપાળ પીળું ધમ્મક, નાક ઠંડુ બરફ સમું, છાતી ઉંચી થઈ રહી હતી. વાયુ વસ્ત્રને કંપાવી રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ શરદનાં વાદળામાં ઢંકાએલો ચન્દ્રમા જેમ ધીમે ધીમે સઘળી મેઘ પંક્તિને પ્રકાશિત કરીને, પોતાનાં સૌન્દર્યને વિકસાવે છે; પ્રભાતનો પ્રભાકર જેમ તરંગાકાર મેઘમાલાને ધીરે ધીરે સુવર્ણરંગી બનાવીને પોતે પ્રકાશે છે અને દશે દિશાઓને અજવાળે છે, સ્થળ, જળ, કીટ, પતંગાદિને પ્રફુલ્લાવે છે, તેજ પ્રમાણે તે શબના દેહને વિષે જીવનની શોભાનો સંચાર થઇ રહ્યો હતો. અહા કેવી તે શોભા! ભવાનંદના મનમાં તેનાજ વિચારો ઘોળાયાં કરતા હોવાથી, તે પણ કશુંય બોલ્યો નહિ. કલ્યાણીના રૂપમાં તેનું હૃદય તલ્લીન થઇ ગયું હતું; શાન્તિનાં રૂપ તરફ તેણે નજર સરખી કરી નહિ.

શાન્તિ ત્યાં આગળથી બીજે ઠેકાણે ગઇ. અને પૂછવા લાગીઃ--"આ કોનું ઘર?"

ગોવર્દ્ધન બોલ્યોઃ—"જીવાનંદ ઠાકુરનું."

શાન્તિઃ—"તે વળી કોણ છે? ક્યાં છે? અહિં તો કોઇએ જણાતું નથી."

ગોવર્દ્ધનઃ—"કોઇ ઠેકાણે ગયા હશે, હમણાં આવશે."

શાન્તિઃ—"આ ઘર બીજાં બધાં કરતાં સરસ છે."

ગોવર્દ્ધનઃ—"તે આ ઘર તો કામમાં નહિ આવે."

શાન્તિઃ—"કેમ વારૂ?

ગોવર્દ્ધનઃ—"જીવાનંદ ઠાકુર અહિં રહે છે."

શાન્તિઃ—"ના હોય, તો આ ઘર માંહેનોજ એકાદ ભાગ પસંદ કરીએ."

ગોવર્ધ્ધનઃ—"તે કેમ થઇ શકે? જે આ ઘરમાં રહે છે, તેજ એનો માલીક છે; તે જે કરે છે તેજ થાય છે."

શાન્તિઃ—"વારૂ ત્યારે, તમે તમારે જાઓ. મને કોઇ સ્થાન નહિ મળે; તો હું મારે ઝાડ નીચેજ પડી રહીશ."

એમ કહી ગોવર્દ્ધનને વિદાય કરીને શાન્તિએ તે ઘરની અંદર પ્રવેશ કર્યો. અંદરના ખંડમાં જઇને જીવાનંદને બેસવાનું મૃગચર્મ ત્યાં પડયું હતું તે પાથરી દીધું, દીવો વધારે સતેજ કર્યો અને જીવાનંદનું એકાદ પુસ્તક લઇને વાંચવા મડી.

થોડીકવારમાં જીવાનંદ ત્યાં આગળ આવીને ઉભા. શાન્તિ મરદના પોશાકમાં હોવા છતાં, એણે જોતાં વારને તેણે ઓળખી કાઢી તે બોલી ઉઠયો:—"આ કોણ ? શાન્તિ ?"

ધીરે ધીરે પુસ્તકનાં પાનાં ફેરવતાં ફેરવતાં શાન્તિએ જીવાનદના પ્રત્યે દૃષ્ટિપાત કરીને કહ્યું:—"શાન્તિ કોણ છે, મહાશય ?"

જીવાનંદ મ્હાત થઇ ગયો–આખરે કહેવા લાગ્યો:—"શાન્તિ કોણ છે મહાશય ? કેમ, તું કોણ છે ત્યારે ? તુ શાન્તિ નથી ?"

શાન્તિએ તમરીભેર કહ્યું:—"હુ નવીનાનંદ ગોસ્વામી છું," એમ કહી તે પછી પુસ્તક વાંચવા મંડી ગઇ.

જીવાનંદ ખડખડ હસી પડયો. તે બોલ્યો:—"આ કાંઇ નવો રંગ જામે છે ! વારૂ ત્યારે, નવીનાનંદ અહિં કીયા કાર્યાર્થે આવ્યા છે ? "

શાન્તિ બોલી:—"શિષ્ટ સમાજમાં સભ્યતાની રીત એવી છે કે, પ્રથમ સંભાષણના પ્રસંગે 'આપ' 'મહાશય' વગેરે શબ્દો વડેજ સંબોધવામાં આવે છે. મેં પણ આપનું અસન્માન કર્યું નથી. મારા વાર્તાલાપમાં તેમ છતાં આપ 'તું તુ" કરીને તોછડાઇથી કેમ મારી સાથે વદો છો ?"

"જેવી આજ્ઞા" એમ કહી ગળાપરના વસ્ત્રો

છેડો ઠીકઠાક કરી, જીવાનંદે બેઉ હાથ જોડીને કહ્યું:—"આ ક્ષણે સેવકની વિનયનમ્ર પ્રાર્થના એટલીજ છે કે શા હેતુથી આપ મહાશયનું ભરૂઇપુરથી આ દીનના નિવાસસ્થાન તરફ શુભ આગમન થયું છે, તે ફરમાવો."

શાન્તિએ એકદમ ગંભીર થઇ જઇને કહ્યું:–"વ્યંગનું પણ મને કાંઇ પ્રયોજન જણાતું નથી. ભરૂઇપુરની મને ખબર નથી. સતાન ધર્મનો સ્વીકાર કરવાને મારૂં આવવું થયું છે. મેં આજેજ દીક્ષા લીધી છે."

જીવાનંદ:—"આપરે સર્વનાશ! કેમ, ખરેખર કે?"

શાન્તિ:—"સર્વનાશ શા માટે? તમે પણ દીક્ષિતજ છો ને?"

જીવાનંદ:—"તુ તો બાઇ માણુસ છે."

શાન્તિ:—"તેથી શું? એવી વાત વળી કયાથી લઇ આવ્યા?"

જીવાનંદ:—"મને એવી ખાતરી હતી કે મારી વહુ નારી જાતિની છે."

શાન્તિ:—"વહુ? છુંજ ને વળી?"

જીવાનંદ:—"હતી એમ તો જાણું છું."

શાન્તિ:—"તમને ખાતરી છે ને કે હું તમારી વહુ છું?"

જીવાનંદઃ—ફરી પાછો હાથ જોડીને ગળા પર વસ્ત્રનો છેડો નાખીને નમ્રતાથી બોલ્યો.—"જેવી આજ્ઞા, હા મહાશય."

શાન્તિઃ—"આવી ઠઠ્ઠા મશ્કરીનીજ વાતો જો આપના મનમાં સ્ફુર્યાં કરે, તો પછી આપનું કર્ત્તવ્ય કેવુંક હોઈ શકે, બોલો જોઇએ!"

જીવાનંદઃ—"આપનાં શરીરને ઢાંકી દેનારા પદાર્થોને સજ્જડ કબજે કરી લઇને અધરામૃતનું પાન કરવાનું."

શાન્તિઃ—એ આપની દુષ્ટબુદ્ધિ અગર તાડીખાના પ્રત્યેની અસાધારણ ભકિતનોજ માત્ર પરિચય કરાવે છે. દીક્ષા લેતી વખતે સ્ત્રીની સાથે એક આસન ઉપર નહિ બેસવાની આપે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. આપને જો મારા પ્રત્યે કેવળ સ્ત્રી બુદ્ધિ હોવાનીજ ખાતરી હોય—એવો સર્પને વિષે ઘણાકને રજ્જુ ભ્રમનો અધ્યાસ થાય છે ત્યારે તો આપે જૂદાં આસન ઉપરજ બેસવું ઉચિત છે. મારી સાથે વાર્તાલાપ કરવો, એ પણ આપનું કર્ત્તવ્ય નથી.

એમ કહી શાન્તિએ ફરીથી પુસ્તકને વિષે ચિત્ત ચોંટાડયું. જીવાનદે હારી થાકીને દૂર પથારી પાથરીને તેના ઉપર શયન કર્યું.

આનંદમઠ

ખંડ ત્રીજો.

પ્રથમ પરિચ્છેદ.

ઇશ્વર કૃપાથી ૭૬ નું સાલ પૂર્ણ થયું. બંગાળાની વસ્તીના રૂપીએ છ આના જેટલા ભાગને–કોણ જાણે કેટલાયે કરોડ મનુષ્યોને યમલોકમાં મોકલ્યા પછી એ કમનસીબ વરસ પોતે કાળમુખમાં ઝડપાયું. ૭૭ ની સાલ બેઠી. પ્રભુ પ્રસન્ન થયા હોય એમ લાગ્યું. વૃષ્ટિ સારી થઇ. ધરતી પર લીલોતરી પથરાઈ. ગયા વર્ષના કાળમુખા જડબામાંથી જેઓ બચ્યા હતા તેમને હવે પેટપૂર ખાવાનું મળવા લાગ્યું. ગયે વરસે, કેટલાકો કડાકા કરીને અગર અડધે પેટે મ ગળવાર કરીને માંદા પડયા હતા. પેટ ભરીને કોઇને ખાવા મળતું ન્હોતું. ઘણા માણસો તેથી મરણ શરણ થયા. પૃથ્વી ઉપર ખેતરો હતાં, પણ લોકો નહતા. ગામે ગામ મકાનો ખાલી પડી

જઇ, તેમાં પશુઓ આરામ લેવા લાગ્યાં.

ગામેગામ જમીન સઘળી ઉકરડાં જેવી થઇ ગઇ. ખેડૂતો કોઇ રહ્યા નહતા. જમીનને ખેડે પણ કોણ? બધેજ સફાચટ મેદાન થઇ ગયું હતું. દેશમાં જંગલો વધી ગયાં. જે જગ્યાએ હાસ્યમય શામળી લીલોતરી વિરાજતી હતી, જ્યાં અસંખ્ય ગાય ભેંસો ચરતી હતી. જે સઘળો બગીચા જેવો પ્રદેશ યુવક યુવતિઓની આનંદ-ભૂમિ સમો હતો, તે જગ્યાએ મનુષ્યના માંસને માટે તલસી રહેલા વાઘ આવીને હરણ વગેરે ઉપર બેધડક તરાપ મારી રહ્યા હતા. જે ઠેકાણે સુંદરીઓનાં ટોળેટોળાં અળતાથી રંગેલા પગવડે નૂપુર ઝંકાર કરતાં કરતાં, સમોવડી સાહેલીઓ સગાથે ઠઠ્ઠા મશ્કરી કરતાં કલ્લોલ કરતાં જતાં હતાં, તે જગોએ રીંછ પોતાનું રહેઠાણ બનાવીને પોતાનાં બચ્ચાઓને ઉછેરવા લાગ્યા. જે જગ્યાએ સઘળાં ભુલકાંઓ નવીન વયમાં સાંજ વેળાએ મલ્લિકા કુસુમ સમાં ખીલી રહી હૃદયને બહેલાવનારૂં હાસ્ય હસતાં, તે જગોએ આજે જંગલી હાથીઓનાં ટોળેટોળાં મદોન્મત્ત થઇને વૃક્ષનાં ડાળાં પાંખડાં વિદારી નાંખવા લાગ્યાં. જે ઠેકાણે દુર્ગોત્સવ થતો હતો, તે જગ્યાએ આજે શિયાળોની ગુફાઓ બની રહી

છે, છપ્પરખાટો ઉપર ઘૂવડો ઝુલી રહ્યાં છે, નાટ્યમન્દિરમાં દિવસના વખતે પણ ઝેરી સાપ દેડકાંની શોધમાં દોડાદોડ કરી રહ્યા છે. બંગાળામાં ધાન્ય ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ ખાનારા માણસો નથી; વેચવા લાયક વસ્તુઓ નીપજે છે, પણ ખરીદનારાઓ શોધ્યા જડતા નથી; ખેડુતો ખેતી કરે છે, પણ ખેતર પાણી પાગતા નથી.– જાગીરદારોને મહેસુલ ભરી શકતા નથી. રાજાએ જાગીરદારોની સઘળી જરજમીન કબજે કરી લીધાથી તેઓ બીચારા અલ્લા એક બદામ થઇ ગયા પૃથ્વી ધાન્ય ઉત્પન્ન કરી રહી હતી, પરંતુ ધન કોઇ ઠેકાણે પાકતું ન્હોતું, સઘળાનીજ બાઇ બેસી ગઈ હતી. જેને હાથ જે કાંઈ આવતું, તે તે સ્વાહા કરી જતું. ચોર લૂંટારા બદમાશોનાં માથાં ઉચાં થયાં; સાધુઓ બીચારા ભયભીત થઇ ઘરની અંદર ભરાઇ રહેવા લાગ્યા.

ઓણી તરફ સંતાન સંપ્રદાય હરહમેશ ચંદન પુષ્પ તુલસી વગેરેથી વિષ્ણુનાં પાદ પદ્મનું પૂજન કરતો; જેનાં ઘરમાં બન્દૂક, પિસ્તોલ જોવામાં આવતાં, તે તેઓ ખેંચી લાવતા. ભવાનંદે ચોખ્ખો ખુલાસો કરી દીધો હતો:—"ભાઇ ! એક તરફ એક ઘરમાં મણિ માણિક મોતી હીરા વગેરે નજરે પડે, અને બીજી બાજુએ એકાદ ભાંગેલી

તૂટેલી બંદુક જોવામાં આવે, તો પેલા મણિ માણેક મોતી હીરા વગેરેને વેગળા કરીને બંદૂકજ તાણી લાવવી.”

ત્યાર બાદ, તેઓ ગામેગામ પોતાના દૂત મોકલવા લાગ્યા. એ દૂતો ગામમાં જઇ હિન્દુ નજરે પડતાં વારને તેને ઉપદેશ આપીને પૂછતાઃ– “ભાઇ! વિષ્ણુ પૂજા કરશો ?” એમ કહી ૨૦–૨૫ માણસોનું ટોળું ભેગું કરીને મુસલમાનના ગામ પર હુમલો કરતા અને મુસલમાનોનાં મકાનો સળગાવી મૂકતા. મુસલમાનોને જાન માલની સલામતીને છેલ્લી સલામ કરી દેવી પડતી; સંતાનો તેમનું સર્વસ્વ લૂંટી લઇને નૂતન વિષ્ણુ ભક્તોને વ્હેંચી આપતા. લૂંટનો ભાગ મળતાં ગામના લોકો ખુશ ખુશ થઇ જતા. સંતાનો તેઓને વિષ્ણુ મન્દિરમાં લઈ જઇને મૂર્ત્તિનો ચરણ સ્પર્શ કરાવીને તેઓને સંતાન બનાવતા. લોકોને લાગ્યું કે સંતાન થવામાં લાભ છે. ખાસ કરીને મુસલમાન રાજ્યના જુલ્મી અમલ અને અંધાધુંધીથી રૈયત સઘળીજ મુસલમાનોના ઉપર નારાજ થઇ હતી. હિન્દુ ધર્મની શિથિલતા જોઈને ઘણાય હિન્દુઓને હિન્દુત્વનુ સંઘટ્ટન કરવાનો અત્યંત આગ્રહ હતો. એ કારણોને લઇને સંતાનોની સંખ્યામાં દિવસે દિવસે વધારો થવા લાગ્યો.

દિવસના સો સો અને મહિને દહાડે હજારો સંતાનો આવીને ભવાનંદ જીવાનંદનાં ચરણમાં શિર ઝુકાવીને દેશદેશનાં મુસલમાનોની ખબર લઇ નાંખવાને ટોળાંબંધ નીકળી પડવા લાગ્યા. જ્યાં જ્યાં બાદશાહના અમલદારો જોવામાં આવતા, તેમને કબજે કરતા, મારપીટ કરતા અને કોઇ કોઇ વાર તો તેમનો જીવ સુધ્ધાં લેતા. જે જે સ્થળોએ સરકારી નાણું મળી આવતાં, તે લૂંટી ઘેર લઇ આવતા. જ્યાં મુસલમાનોનાં ગામ જણાતાં કે તરતજ તેમની હોળી કરતા. બાદશાહના સુબાઓએ તે ઉપરથી સંતાનોને સજા કરવાને પુષ્કળ સૈન્ય મોકલવા માંડયું; પરંતુ હવે સતાનો સજ્જડ જામી ગયા હતા. તેઓના ઝપાટા આગળ મુસલમાનોની ફોજનું કશું વળતું નહિ. સંતાનો એ ફોજ ઉપર તૂટી પડીને તેમની રેવડી દાણાદાણ કરી નાંખતા અને હરિ નામની ગર્જના કરતા. યવનોની ફોજ કદાચ સંતાનોની એકાદ ટુકડીને હંફાવતી તો કહીં કહીંથી તેઓની બીજી બીજી ટુકડીઓ એકાએક નીકળી આવીને યવાનોના ઉપર છાપો મારતી અને હરિ હરિનો પોકાર કરીને તેઓનો કચ્ચરઘાણ કરી નાંખીને પાછી ચાલી જતી. એ વખતે ભારતના અંગ્રેજ કુલના પ્રાતઃસૂર્યસમા વોરન

હેસ્ટિંગ્સ હિંદુસ્થાનના ગવર્નર જનરલ હતા. કલકત્તામાં આસપાસ ફરતો લોઢાનો કોટ ચણાવી દઇ, તેણે ધાર્યું હતું કે આ કોટ વડે હવે હું આખા ભારત દેશને સમુદ્ર સહિત બાંધી દઇશ. એક દિવસ જગદીશ્વર પરમાત્માએ સિંહાસન ઉપર બેસીને નિઃસદેહ તેને "તથાસ્તુ" કહીને પુષ્ટિ આપી હતી. પરંતુ આજકાલ તો સંતાનોનાં ભયાનક હરિધ્વનિથી વોરન હેસ્ટિંગ્સ સુદ્ધાં થરથરી ઉઠતા.

શરૂઆતમાં વોરન હેસ્ટિંગ્સે ફોજદારી સૈન્યની સહાય વડે બળવો શમાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, પરંતુ ફોજદારી સૈન્યની બહાદૂરી એવી ભારે હતી કે કોઇ વૃધ્ધ બાઇમાણસને મ્હોંયે પણ હરિ નામની ગર્જના સાંભળતાં વારને તે સૈન્ય ઉભી પૂંછડીએ નાસતું.

તેથી આખરે લાચાર થઇ વોરન હેસ્ટિંગ્સે બળવાની શાન્તિને કાજે કૅપ્ટન ટોમસ નામના એક ચાલાક સરદારની આગેવાની હેઠળ કંપનીનું સૈન્ય મોકલી આપ્યુ.

કૅપ્ટન ટોમસે આવતાં વારને બળવો શાન્ત પાડવાને જોઇએ તેવો બંદોબસ્ત કરવા માડયો. બાદશાહી ફોજે ચુંટી કાઢેલું જમીનદારોનું સૈન્ય ભેગું કરીને, તેને કંપની સરકારનાં સુશિક્ષિત

શસ્ત્રાસ્ત્રથી સુસજ્જીત, અત્યંત પરાક્રમી દેશી વિદેશી સૈન્યની સાથે ભેળી દીધું. પછી તે ભેગા કરેલા સૈન્યને જૂદી જૂદી ટુકડીઓમાં વ્હેંચી દઇને દરેક ટુકડીને યોગ્ય રીતે દોરવવાને અક્કેકો સેનાપતિ નીમી દીધો. એવી દશ ટુક-ડીઓના દશે સેનાપતિઓને જૂદે જૂદે સ્થળે મોકલી આપી બળવાખોરો ઉપર હુમલો કરવા કહ્યું. કંપનીના સિપાઇઓ ગાંજો ફુંકીને, કેટલાક દારૂ પીને ખાંધે બન્દૂક ચઢાવી સંતાનોનો વધ કરવાને દોડવા લાગ્યા. પરંતુ સંતાનો એટલા તો અસંખ્ય અને અજેય હતા કે કેપ્ટન ટોમસનું લશ્કર તેમને હાથે ઘાસની માફક કપાઇ જવા લાગ્યું. હરિહરિની ગર્જનાથી કૅપટન ટૉમસના કાન બ્હેર મારી ગયા.

પ્રકરણ ૨ જું

તે વખતે કંપની સરકારની અનેક રેશમની કોઠીઓ હતી. સિવગામમાં પણ એવી એક કોઠી હતી. ડનવર્થ સાહેબ તે કોઠીના મૅનેજર હતા. કોઠીઓનાં રક્ષણની સારી વ્યવસ્થા રાખવામાં આવતી. એથી ડનવર્થ સાહેબે પણ પોતાનાં રક્ષણ

ણુને માટે ઉત્તમ પ્રકારની સગવડ કરી હતી. પરંતુ તેમનાં સ્ત્રી કન્યા વગેરેને કલકત્તા મોકલવાનું મુશ્કેલ થઇ પડયું હતું. સંતાનોનું સૈન્ય તેમને પોતાનેજ હેરાન કરી રહ્યું હતું. એ પ્રદેશમાં તે વખતે કેપ્ટન ટોમસ સાહેબે ફોજની એચાર ટુકડીઓ સાથે પડાવ નાંખ્યો હતો. એ ભીલ, કોળી, વાઘરી જેવી પહાડી જંગલી જાતો સંતાનોનો ઉત્સાહ જોઇને ધાડ પાડવા લાગી હતી. તેમણે કેપ્ટન ટોમસના રસાલા ઉપર ઓચિંતો હુમલો કર્યો. કેપ્ટન ટોમસના લશ્કરને સારૂ ઘી, આટો, મુરઘી, ચોખા વગેરે ઉત્તમ ખોરાકનાં ગાડેગાડાં જતાં હતાં. આ જંગલી જાતોનાં ટોળેટોળાં એ ખોરાકીના ભર્યાં ગાડાંની આસપાસ વીંટળાઇ વળ્યાં, પરંતુ કેપ્ટન ટોમસના સિપાઇઓની બંદૂકમાંથી એચાર ગોળીઓ છૂટતાં વારને તેઓ મુઠી વાળીને નાસી ગયા. તેજ ક્ષણે કેપ્ટન બહાદૂરે કલકત્તા રીપોર્ટ મોકલી આપ્યો કે, આજે ૧૫૧ સિપાઇઓની ફોજ લઇને ૧૪૭૦૦ બળવાખોરોને હમોએ શીકસ્ત આપી છે. બળવાખોરોના ૨૧૫૩ માણુસ માર્યાં ગયા છે, ૧૨૨૩ ઘાયલ થયા છે, અને એક કેદ પકડાયો છે. છેક છેવટનું કથન માત્ર તે હતું. આથી કેપ્ટન ટોમસ પોતે જાણે

બીજા બ્લેનહીમ કે રસવાકના યુદ્ધમાં વિજય મેળ-વ્યો હોય તેવું મ્હોં રાખી ડનવર્થ સાહેબને સલાહ આપવા લાગ્યા કે, હવે બળવો શાન્ત થઇ ગયો છે, સ્ત્રી પુત્રાદિકને લઈને તમે નીરાંતે કલકત્તા આવો. ડનવર્થ સાહેબે કહ્યું:—"તે બનવાજોગ છે, આપ હજી બીજા દશ દિવસ અહિં રોકાઈ જાઓ, દેશને હજી વધારે શાન્ત પડવા દો, ત્યાર બાદ સ્ત્રી પુત્રાદિકને લઈને આવીશું." ડનવર્થ સાહેબને ઘેર 'મટન, મુરઘી વગેરે પૂફ્કડ ફૂક્કડ ખાવાનું, નાના પ્રકારનાં વનનાં પક્ષીઓ પણ તેના ટેબલને શોભાવી રહ્યાં હતાં. મૂછાળા બાબુની ચીફી એ તો જાણે બીજી દ્રૌપદી! ઝટ કરતા કેપ્ટન ટોમસ સાહેબ તે જગોએ કુચ કરી ગયા.

આણી તરફ ભવાનંદ પોતાના મનમાં ને મનમાંજ મોતીના ચોક પૂરી રહ્યા છે. ક્યારે આ કેપ્ટન ટોમસ સાહેબ બહાદૂરનું માથું કાપીને, બીજાજ સોમવારે માતાને તેનું બલિદાન આપી દેવાય! અંગ્રેજો ભારતવર્ષનો ઉદ્ધાર કરવાને આવ્યા છે, તે વાતનું એ સંતાનોને તે સમયે ભાન નહતું. ક્યાંથી હોઇ શકે? કેપ્ટન ટોમસ સાહેબને પોતાને તેમજ એમના સમકાલીન અંગ્રેજ સેનાનીઓને સુદ્ધાં તેનો ખ્યાલ સરખો

ન્હોતો. કેવળ વિધાતાના મનમાં તે વખતે એ વાત છૂપાઇ રહી હતી. ભવાનંદ વિચાર કરવા લાગ્યાઃ—આ અસુરના વંશનો એક દિવસ વિનાશ કરી નાંખીશું; એ બધાને એક સામટા ભેગા થવા દેવા, અને પછી તેમની ગફલતીનો લાભ લેવો. હમણાં આપણે અલગ રહેવું. એ વિચારથી સંતાનો બધાજ અલગ રહ્યા કેપ્ટન ટોમસ સાહેબ નિષ્કંટક થઇ યથેષ્ટ વિહાર કરવા લાગ્યા.

સાહેબ બહાદુરને શીકારનો ભારે શોખ હતો; વારંવાર સિવગામની પાસેના જંગલમાં શીકાર કરવા ઉપડતા એક દિવસ ડનવર્થ સાહેબની સાથે કેટલાક ઘોડેસ્વાર શીકારીઓને લઇને કેપ્ટન ટોમસ સાહેબની સ્વારી શીકાર કરવાને નીકળી હતી. કહેવાતુ કે ટોમસ સાહેબ વિરલ સાહસિક, હોવા ઉપરાંત તે વખતના અંગ્રેજોમાં શરીર–બળ અને પરાક્રમમાં અદ્વિતીય હતા. વાઘ, વરૂ, રીંછ વગેરેથી તે ઘાડું જંગલ બીહામણું બની રહ્યું હતું, ઘણે દૂર આવ્યા બાદ શીકારીઓ વધારે આગળ જવાને આનાકાની કરવા લાગ્યા. તેઓ કહેવા લાગ્યાઃ—"અંદર રસ્તો નથી, હમારાથી હવે વધારે દૂર જઇ શકાશે નહિ." ડનવર્થ સાહેબને પણ તે વનમાં એક ભયાનક વાઘનો ભેટો થઇ ગયો હતો, તેથી તે પણ વધારે આઘે

જવાને રાજી નહતા. તેઓ સઘળાજ પાછા ફરવા માંગતા હતા. કેપ્ટન ટોમસ સાહેબે કહ્યું:– "તમારે જવું હોય તો જાઓ; હું પાછો ફરતો નથી" એમ કહી કેપ્ટને ઘોર અરણ્યમાં પ્રવેશ કર્યો.

ખરૂં જોતાં તે અરણ્યમાં રસ્તોજ ન હતો. ઘોડો પણ તેની અંદર પેસી શકતો નહિ. પરંતુ સાહેબે ઘોડાને છૂટો મુકી દઇ, ખાંધ પર બંદુક ચઢાવી અરણ્યમાં એકલા પ્રવેશ કર્યો. અંદર ઘુસી જઇને આમ તેમ વાઘની શોધમાં ફાંફાં મારવા માંડયાં પણ વાઘ તો જણાયો નહિ. ત્યારે શું નજરે પડયું? એક મોટા વૃક્ષ નીચે ખીલેલાં પુલોના વેલાઓને અઢેલીને આ કોણ ઉભું છે? એક નવીન સંન્યાસી, જેનાં રૂપથી આખું વન પ્રકાશી રહ્યું છે. ખીલેલાં પુલ જાણે એ સ્વર્ગીય દેહના સસંર્ગથી વધારે સુગંધયુક્ત થઇ ઉઠ્યાં છે. કેપ્ટન ટોમસ સાહેબ અજાયબ થયા, અજાયબી બાદ તેમને ક્રોધ ઉપજ્યો. કેપ્ટન સાહેબને દેશી ભાષાનું વિલક્ષણ જ્ઞાન હતું, તે બોલી ઉઠયા:—

"તમે કોન?"

સંન્યાસીએ કહ્યું:—"હું સંન્યાસી."

કેપ્ટન બોલ્યા:—"તમે બળવાખોર."

સંન્યાસી:—"તે શું?"

કેપ્ટનઃ—"હું તમને ગોળીવતી ઠાર કરીશ."

સંન્યાસીઃ—" મારો."

કેપ્ટન મનમાં તર્કવિતર્ક કરતો હતો કે ગોળી મારવી કે નહિ. એવામાં તે નવીન સંન્યાસીએ ઓચિંતાં તેના ઉપર ધસી જઇને હાથ માંહેથી બંદૂક ઝુંટવી લીધી. સંન્યાસીએ શરીર પરની કફની ઉતારી નાંખી. જોતજોતામાં માથા પરની જટા પણ કાઢી નાંખી. કેપ્ટન સાહેબ જુએ છે, તો એક અપૂર્વ સ્ત્રીમૂર્ત્તિ સામે ખડી થઈ રહી છે. સુંદરી હસતાં હસતાં કહેવા લાગી:—" સાહેબ, હું બાઇમાણુસ છું. કોઇને પણ કશી ઇજા કરતી નથી. તમને એક વાત પૂછવાની હિંમત કરૂં છું. હિન્દુ મુસલમાનોમાં માંહોમાંહે મારામારી થાય છે, તમે વચ્ચે શામાટે આવો છો? તમારે ઘેર ચાલ્યા જાઓ પાછા."

સાહેબઃ—" તમે કોણ છો ?"

શાન્તિઃ—" જુઓ છો ને ? સંન્યાસિની; જેમની સાથે લડાઇ કરવાને આવ્યા છો, તેઓમાંના એકાદની સ્ત્રી."

સાહેબઃ—" તમે હમારા ઘરે રહેશો ?"

શાન્તિઃ—"શું ? તમારી ઉપપત્ની તરીકે ?"

સાહેબઃ—" ઇસ્ટ્રીની પેઠે રહી શકશો, પન સાદી ના થશે."

શાન્તિઃ—" મારી એક જીજ્ઞાસા છે. હમારે ઘેર એક પુટડો ફટટક વાંદરો હતો, તે તો અત્યારે મરણ પામ્યો છે; પાજરૂં ખાલી પડી રહ્યું છે. કમ્મરે સાંકળ બાંધીશું. તમે તે પાંજરામાં રહી શકશો? હમારા બગીચામાં બહુ સરસ મોટાં કેળાં થાય છે."

સાહેબઃ—"તમે ઘણું હિંમતબાજ જણાઓ છો. તમારી બહાદુરીસે હમ ખુશી થતા છે. તુમ હમારા ઘરે ચાલો તમારા સ્વામી લડાઈમાં મરી જશે. ત્યારે તમારો શું થશે?"

શાન્તિઃ—"એમ હોય, તો મારે એક વાત કહેવાની છે; બે ચાર દિવસમાં લડાઈ તો થશેજ. જો તમે જીતશો, તો હું તમારી ઉપપત્ની થવાને બંધાઉ છુ. અને જો હમારી જીત થાય, તો તમે આવીને હમારા પાજરામાં વાંદર બનીને કેળાં ખાશો?"

સાહેબઃ—" કેળાં–એ તો ખાવાની ઉત્તમ વસ્તુ છે. અત્યારે છે?"

શાન્તિઃ—"લે તારી બંદુક લઇ લે. આવી જંગલી જાત સાથે વાત પણ કોણ કરે?"

એટલું કહીને શાન્તિ બંદુક ફેંકી દઇ હસતી હસતી ચાલી ગઇ.

પ્રકરણ ૩ જું.

શાન્તિ સાહેબનો ત્યાગ કરીને હરણી સમાં ઉતાવળાં પગલે વનમા કોણ જાણે કયાં ભરાઇ ગઇ. થોડીકવાર પછી સાહેબને કાને અવાજ આવ્યો—સ્ત્રી કંઠે ગીત ગવાઈ રહ્યું છે:—

" રોકે કોણ આ યૌવન જલતરંગ ?
હરે મુરારે ! હરે મુરારે !"

સારંગીના મધુર સ્વરમાં પાછું વાગવા માંડયું:—

" રોકે કોણ આ યૌવન જલતરંગ ?
હરે મુરારે ! હરે મુરારે !"

તેની સાથે પુરૂષનો કંઠ ભળી જતા ફરીથી ગવાવા લાગ્યું:—

" રોકે કોણ આ યૌવન જલતરગ ?
હરે મુરારે ! હરે મુરારે !"

ત્રણે અવાજ એક સરખા સાથે મળી જઇને વનની સઘળી લતાઓને કંપાવી નાંખવા લાગ્યા. શાન્તિ જુસ્સાભેર ગાવા લાગી:—

" રોકે કોણ આ યૌવન જલ તરંગ ?
હરે મુરારે ! હરે મુરારે !
જલમાં થાયે છે તોફાન,
નૂતન નૌકા તરશે સુખે;

સૂકાની હાથ ધરે સૂકાન.
હરે મુરારે! હરે મુરારે!"
ભાંગી ગયા રેતીના પૂલ, પૂરાયા સહુ મનના કોડ;
ગંગા જળમાં જુવાળ આવે, રોકે કોણ રોકે કોણ?
હરે મુરારે! હરે મુરારે!"
સારંગીમાં પાછું વાગી રહ્યું:—
"ગંગા જળમાં જુવાળ આવે, રોકે કોણ રોકે કોણ?"

એક જગોએ ધીચોધીચ ઝાડીઓથી વન ઉભરાઇ જતું હતું અંદર શું છે તે બહાર રહ્યાં રહ્યાં દેખાતું ન હતું. શાન્તિ તે વનમાં ઘુસી ગઇ. તેમાં વચ્ચોવચ્ચ ઝાડનાં ડાળાં પાંખળાંથી ઢંકાએલી એક નાનકડી ઝુંપડી હતી. ડાળાં પાંખળાંનીજ તે બનાવેલી હતી, પાંદડાંથી છાઇ લીધી હતી, થાંભલા લાકડાના હતા અને મંટોડીથી લીંપી લીધી હતી. વેલાઓનું ઢાંકણુ ખસેડીને શાન્તિ તેની અંદર દાખલ થઇ. તે જગ્યાએ બેઠા બેઠા જીવાનંદ સારંગી વગાડતા હતા.

શાન્તિને જોઇને જીવાનંદે જીજ્ઞાસા જણાવી:-
"આટલે બધે દહાડે પણ હજી ગંગાના જળમાં જુવાળની છોળ ઉછળે છે ખરી કે?"

શાન્તિએ હસીને પ્રત્યુત્તર વાળ્યો:—"નહેર ડૂબી જાય, એટલે ગંગામાં જુવાળની છોળ ઉછળેસ્તો!" જીવાનંદ ઉદાસ થઇને કહેવા લાગ્યો:—

"જો શાન્તિ! મ્હારા વ્રતમાંથી હું એક દિવસ ચૂકયોજ છુ, અને તેથી આ પ્રાણનું બલિદાન તો હમારે આપવાનુજ છે. પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત હંમેશાં કરવુંજ પડે. આટલા દિવસ આગમચ એ પ્રાય શ્ચિત મેં કર્યું હત; કેવળ તારા આગ્રહને લીધેજ તેમ કર્યું નથી. પરંતુ હવે એકાદ ભીષણ દારૂણ યુદ્ધને ઝાઝો વિલંબ નથી. એ યુદ્ધના મેદાનમાંજ મારા એ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત થઇ જશે. આ પ્રાણ તજવાજ પડશે. મારા મરવાનો દિવસ—" શાન્તિએ તેને વધારે બોલવા ન દેતાં વચમાંજ અટકાવીને કહ્યું:—"હું તમારી ધર્મપત્ની-જીવન સહચરી-સહધર્મિણી-હોઇ, તમને ધર્મકાર્યમાં સહાય કરવાનો મારો ધર્મ છે. તમે અતિશય પવિત્ર ધર્મ સ્વીકાર્યો છે. એજ ધર્મમાં સહાય કરવા સારૂ હું ઘર તજીને આપની પાસે આવી છું. બન્ને જણા સાથે રહીને તેજ ધર્મ આચરીશું, એ હેતુથીજ હું આપની સાથે વનમાં નિવાસ કરી રહી છું. તમારા ધર્મની વૃદ્ધિ કરીશ ધર્મપત્ની હોવા છતાં હું તમારા ધર્મમાં વિઘ્ન કેમ નાંખી શકું? લગ્ન આ લોકનાં કાર્યો કરવા માટે છે, તેમજ પેલી દુનિયાનાં શ્રેયસનાં સાધનો સંપાદન કરવા સારૂ છે. આ દુનિયાનાં સુખ ભોગવવાનો લગ્નનો જે એક ઉદ્દેશ હોય છે, તે ઉદ્દેશ સાધી

શકે એવું આપણું લગ્ન નીવડયું નથી. આપણુ લગ્ન કેવળ પરલોકનુ શ્રેય સાધવા પૂરતું છે. મરણ બાદ આપણને બમણું સુખ મળશે. પરંતુ પ્રાયશ્ચિત્તની વાત શામાટે કરો છો? તમે એવું શું પાપ કર્યું છે? સ્ત્રીઓની સાથે એક આસન ઉપર નહિ બેસવું એવી તમારી પ્રતિજ્ઞા છે. તે ક્યાં? કોઇ દહાડો તો એક આસન પર બેઠા નથી! પછી પ્રાયશ્ચિત્ત શાનું? હાય પ્રભુ! તમે મારા ગુરૂ છો, મારે શું તમને ધર્મ શીખવવાનો? તમે વીર છો, મારે શું તમને વીર વ્રત શીખવવાનું?"

જીવાનંદ અત્યંત પ્રસન્ન થઇ ગળગળા સાદે બોલ્યો:—"તેં શીખવ્યું તો ખરૂં!"

શાન્તિ પ્રસન્ન ચિત્તે કહેવા લાગી:—"અને જુઓ ગોંસાઇ! આ લોકની દૃષ્ટિએ પણ શું આપણું લગ્ન નિષ્ફળ નીવડયું છે? તમે મને ચ્હાઓ છો, હું તમને ચ્હાઉં છું, એ ઉપરાંત બીજુ કયુ વિશેષ ફળ જોઇએ છે? બોલો, વન્દેમાતરમ્."

ત્યાર પછી બન્ને જણાએ સાથે મળીને "વન્દેમાતરમ્" ગાયું.

———:O:———

<u>પ્રકરણ ૪ થું.</u>

ભવાનંદ ગોસ્વામી એક વખત કલકત્તા જઈ ચઢ્યા. વિશાળ રાજમાર્ગ તજી દઇને તેમણે એક અંધારી ગલીમાં પ્રવેશ કર્યો. ગલીની બન્ને બાજુએ ઉંચી ઉંચી હવેલીઓની હાર આવી રહી હતી; ખરે બપ્પોરે એકાદ વખતજ સૂર્યદેવ તે ગલીમાં ડોકીયું કરતા. ત્યાર બાદ અંધકારનીજ સત્તા ત્યાં છવાઇ રહેતી. ગલીની પાસેના એક બે માળવાળા મકાનમાં ભવાનંદ ઠાકુર ઘુસી ગયા. પેરસાળ પાસેના એક ઓરડામાં જ્યાં એક આધેડ વયની બાઈ રસોઇ કરતી હતી તે જગ્યાએ જઇને ભવાનંદ મહાપ્રભુએ દર્શન દીધાં. બાઈ લાંબી સોટા જેવી, મેસ ઘુંટેલા કાળા રંગની, ઘુંટણ સુધીના સાદા સફેદ પોશાકમાં સજ્જ થએલી, કપાળ પર પ્રભુની તપ્ત મુદ્રાથી અંકિત થએલી હતી, અને ચોટલાની જગોએ ટુંકડા વાળ ગુંછળા આકારમાં શોભી રહ્યા હતા. તપેલી માંહેનો ભાત ખદખદ કરીને ઉકળી રહ્યો હતો, બાઇનાં લટીયાં પવનમાં ફડફડ ઉડી રહ્યાં હતાં, ગુણગુણ અવાજે ડોસી કાંઇ ગણગણી રહી હતી. તે દરમ્યાન ભવાનંદ મહાપ્રભુએ ત્યાં આગળ જઇને કહ્યું:—'ઘરડાં માજી, નમસ્કાર !"

ઘરડાં માજીએ ભવાનંદને જોતાંવારને હાંફળાં પ્રાંફળાં પહેરેલાં કપડાં ઠીકઠાક કરવા માંડયાં. માથા પરના વાળ સંકોરવાની ઇચ્છા તો બહુએ હતી, પરંતુ સગવડ મળી નહિ, હાથ અજીઠા હતા. વસ્ત્રના છેડાથી માથું ઢાંકી દેવાનો વિચાર કર્યો, પરંતુ તેમ પણ થઇ શકયું નહિ. માજીએ પાંચ હાથનું કપડું પહેર્યું હતુ ! પેટના ઉપર જેમ તેમ પથરાઇ રહેતાં તે ટચુકડું લુગડું ખતમ થઇ જતું હતું. તે ઉપરાંત કનાસ્તર જેવી છાતીની લાજ રાખવી પડતી હતી. ઠેઠમાં ઠેઠ છેવટે ગરદન સુધી પહોચીને તે લુગડું વધારે આઘે જવાની ના પાડતુ હતું. શરમાતાં શરમાતાં માજીએ મહાપરાણે કાન સુધી ઓઢી લઇ ભવિષ્યમાં આઠ હાથ લાંબુ કપડું પહેરવાની દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા મન સંગાથે કરી કહ્યું:—"કેમ, ગોંસાઇ મહારાજ ! આવો, આવો ! મારા જેવીને નમસ્કાર કેવા, ભાઇ ?"

ભવાનંદ:—"તમે મોટાં માજી ને ?"

ગૌરી:—"મ્હોં સાંભળીને બોલો. બોલવું હોય તો તમે ગોંસાઇ મહારાજ—દેવતા જેવા કહેવાઓ. તે જેમ કરતા હો તેમ કર્યા કરો અને જીવતા રહો. ગમે તેમ પણ હું તમારા કરતા ઉમ્મરમાં મોટી હોં ?"

ખરૂં જોતાં ભવાનંદના કરતાં ગૌરીદેવી પચ્ચીશ વર્ષે મોટાં હતાં, પણ ભવાનંદ કાંઇ કાચો નહતો. તેણે તરતજ રોકડો જવાબ પધરા વ્યોઃ—"એમ કેમ? મોટાં માજી કહુ છું. નહિતર બરાબર હિસાબ કરીએ, તો તમે મારા કરતાં છ વરસે નાનાં છો તે કેમ ભૂલી જાઓ છો? હુમને વૈષ્ણવોને કાંઈ કાચા ન સમજતા. મારો વિચાર તો એવો છે કે હુમારા મઠના બ્રહ્મચારીની સાથે તમારૂં ઘઘરણું કરાવી દેવું! એ ચોકઠું બેસાડવાના હેતુથી તો હુ અહિં આવ્યો છું."

ગૌરીઃ—"વાત શી કરો છો? મારા જેવી રાંડી રાંડને કોઇ આવી વાત કરતું હશે કે?"

ભવાનંદઃ—"ત્યારે ઘઘરણું થશે ના?"

ગૌરીઃ—"તે ભાઇ, જે જાણતા હો તે કરો. તમે રહ્યા પંડિત, હુમે બૈરાં માણસ-હુમારી બુદ્ધિ પાનીએ. તમે કહો છો, તેમ ક્યારે થશે?"

ભવાનંદ મહાકથવાટે હસવુ રોકી રાખીને કહેવા લાગ્યોઃ—"તે બ્રહ્મચારીની સાથે તમારો એકવાર ભેટો થયા બાદ બધું બને. હા, પણ હુવે પેલીને કેમ છે?"

ગૌરી દીલગીર થઇ. મનમાં ફાળભરી શંકા ઘાળાઘોળ થવા લાગી-ઘઘરણાંની વાત તો ઠઠ્ઠા મશ્કરીજ દેખું! મોટેથી બોલીઃ—"છે વળી, જેમ

છે તેમ ને તેમસ્તો."

પછી ભવાનંદે તે ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો.

ભવાનંદેઃ—"કેમ કલ્યાણિ! શરીરે કુશળ તો છોને ?"

કલ્યાણીઃ—"એ પ્રશ્નને આપે શું વેગળો રાખવો ના જોઇએ ? મારા શરીરે કુશળ હોય કે ન હોય, તેમાં તમારે શું અને મારેયે શું ?"

ભવાનંદઃ—"વૃક્ષને જે વાવે છે, તે નિત્ય તેમાં જળ સીંચે છે. ઝાડ વધ્યાથીજ તેને સુખ થાય છે. તમારા મરી ગએલા દેહને વિષે મેં જીવનનું વાવેતર કર્યું હતું; હવે એ બરાબર પોષાય છે કે નહિ તેની જીજ્ઞાસા મારે શામાટે ન કરવી ?"

કલ્યાણીઃ—" વિષવૃક્ષનો શું કદી ક્ષય થાય છે ?"

ભવાનંદઃ—"જીવન એ શું વિષ છે ?"

કલ્યાણીઃ—"નહિતર અમૃતને ઢોળી દઇને, હું તેનો નાશ કરવાનું શું કરવા પસંદ કરત ?"

ભવાનંદઃ—"ઘણા દિવસથી એ જાણવાની ઇચ્છા હતી, પણ સાહસ કરીને પૂછી શકાયું નહિ. તમારૂં જીવન વિષમય કોણે કરી દીધું ?"

કલ્યાણીએ મક્કમપણે જવાબ દીધો—"મારૂં જીવન કોઇએ વિષમય કરી નાંખ્યું નથી. જીવ-

નજ વિષમય છે; સઘળાનુંજ જીવન વિષમય છે.”

ભવાનંદઃ—“ખરેખર કલ્યાણિ! મારૂં જીવન વિષમયજ છે.—તમે વ્યાકરણ પૂરૂં ભણ્યાં છો?”

કલ્યાણીઃ—“ના.”

ભવાનંદઃ—“કેમ?”

કલ્યાણીઃ—“સારૂં લાગતું નથી.”

ભવાનંદઃ—“વિદ્યા મેળવવાનો તમારો આગ્રહ મેં દીઠો હતો. હવે આવડી અશ્રદ્ધા કેમ?”

કલ્યાણીઃ—“આપ સરખા પંડિતોજ જ્યારે મહા પાપી હોય છે, ત્યારે એનાં કરતાં તો ન ભણવું એજ બ્હેતર છે. મારા પતિના કાંઇ ખબર અંતર, પ્રભુ?”

ભવાનંદઃ—“વારંવાર એ સમાચાર શામાટે પૂછો છો? તમારી સમજમાં તો એ મરણ પામ્યા છે.”

કલ્યાણીઃ—“હું એમની દૃષ્ટિએ મરણ પામી છું. મારી દૃષ્ટિએ એ મરણ પામ્યા નથી તો.”

ભવાનંદઃ—“તમારી સમજ મુજબ એ મર્યા જેવાજ નીવડશે, એટલા માટે તો તમે મરી ગયા હતાં, તેમ છતાં વારંવાર એ વાત શા માટે, કલ્યાણી?”

કલ્યાણીઃ—“મરી જવાથી શું કાંઇ દાંપત્ય સંબંધ મરી જાય છે? એમને કેમ છે?”

ભવાનંદ:—"સારૂં છે."

કલ્યાણી:—"ક્યાં છે? પદચિન્હમાંજ કે?"

ભવાનંદ:—"ત્યાંજ છે."

કલ્યાણી:—"શું ધંધો કરે છે?"

ભવાનંદ:—"કાંઇક કરે છે વળી; કિલ્લા બનાવે છે, હથિયાર બનાવે છે. એમનાંજ બનાવેલાં હથિયાર વડે હજારો સંતાનો સજ્જ થાય છે. એમનાંજ કલ્યાણે-પુણ્ય પ્રતાપે-હમારે લોકોને હવે તોપ, ગોળા, બંદૂક, ગોળી વગેરેનો તોટો નથી. સઘળા સંતાનોમાં એજ શ્રેષ્ઠ છે. હમારા ઉપર એમણે ઘણોજ ઉપકાર કર્યો છે. હમારા એ જમણા હાથ છે."

કલ્યાણી:—"મેં પ્રાણ-ત્યાગ ન કર્યો હત, તો શું આટલું થઇ શકત? જે એશ-આરામમાં આળોટે છે, તે શું આ ભવસાગરને તરી શકે છે? જેના પગમાં લોખંડની બેડી છે, તે શું દોડી શકે છે? આમ કેમ? સંન્યાસી! તમારૂં જીવન આવું દુષ્ટ કેમ?"

ભવાનંદ:—"સ્ત્રી સહધર્મિણી હોઇ, ધર્મમાં સહાયરૂપ છે."

કલ્યાણી:—"તે સામાન્ય ધર્મમાં; ધર્મના ઉચ્ચતર સ્વરૂપમાં તો સ્ત્રી કંટકરૂપ છે. વિષરૂપી કંટક વડેજ મેં એમના અધર્મ કંટકને અળગું કર્યું

હતું. મારી કન્યા કેમ છે, તેના કાંઇ સમાચાર જાણ્યામાં છે ?"

ભવાનંદ:—"ઘણા દિવસથી સમાચાર મળ્યા નથી. જીવાનંદ ઘણા દિવસ થયાં એ તરફ ગયા નથી."

કલ્યાણી:—એ સમાચાર શું મને ન લાવી આપી શકો ? પતિનો તો મારે ત્યાગ કરવો પડે છે, જીવતી રહી તો હવે મારે કન્યાને શામાટે તજવી જોઇએ ! હવે તો સુકુમારીનો ભેટો થાય, તો આ જીવન કાંઇક અંશે સુખી થવાનો સંભવ રહે. પરંતુ મારે ખાતર તમે આટલું કરશો ખરા ?"

ભવાનંદ:—"કરીશ, કલ્યાણિ ! તમારી કન્યાને લાવી આપું, પછી શું ?"

કલ્યાણી:—"પછી શું, ઠાકુર મહાશય ?"

ભવાનંદ:—"સ્વામી ?"

કલ્યાણી:—"સ્વામીનો તો મેં ઇચ્છાપૂર્વક ત્યાગ કર્યો છે."

"ભવાનંદ:—"એનું વ્રત કદાચ સંપૂર્ણ થાય તો ?"

કલ્યાણી:—"તો તો એમનીજ થઇશ; હું જે જીવતી રહી છું, તે કાંઇ એ જાણે છે ?"

ભવાનંદ:—"ના."

કલ્યાણી:—"આપની સાથે એમને મુલાકાત થઈ હતી?"

ભવાનંદ:—"હા, થઇ હતી."

કલ્યાણી:—"મારી કાંઈ વાત કહી હતી?"

ભવાનંદ:—"ના. જે સ્ત્રી મરી ગઇ છે, તેની સાથે સ્વામીને સંબંધ શો હોઇ શકે? તમે ફરીથી લગ્ન કરી શકો છો, તમારો પુનર્જન્મ થયો છે."

કલ્યાણી:—મારી કન્યા લાવી આપો."

ભવાનંદ:—"લાવી આપીશ, તમે ફરી લગ્ન કરશો?"

કલ્યાણી:—"તમારી સાથે?"

ભવાનંદ:—"હાસ્તો."

કલ્યાણી:—"પછી તમારો સંતાન ધર્મ ક્યાં હશે?"

ભવાનંદ:—"પાતાળમાં"

કલ્યાણી:—"પરલોક?"

ભવાનંદ:—"પાતાળમાં."

કલ્યાણી:—"આ મહાવ્રત?"

ભવાનંદ:—"પાતાળમાં."

કલ્યાણી:—"શાને ખાતર બધુંય પાતાળમાં નાંખશો?"

ભવાનંદ:—"તમારે ખાતર. જુઓ, મનુષ્ય હોય, ઋષિ હોય, સિદ્ધ હોય, કે દેવતા હોય, પરંતુ

ચિત્ત અવશ છે. સંતાન ધર્મ મ્હારો પ્રાણ છે, પરંતુ તમે મારાં પ્રાણ કરતાંયે અધિક છો. જે દિવસે મેં તમને પ્રાણદાન દીધું, તે દિવસથીજ હું વેચાઇ ગયો છું. તમારા જેવી અપ્સરા જો મ્હારી નજરે પડી હત, તો કદી મેં સંતાન ધર્મને સ્વીકાર્યોજ ન હોત. એ ધર્મ દિલની આગમાં બળીને ખાખ થઇ જાય છે. દાહ ઉઠે છે, કલ્યાણી! તું શું મારી થઈ શકશે?

કલ્યાણીઃ—"તમારાજ મોંયેથી સાંભળ્યું છે કે, સંતાન ધર્મનો એક એવો ખાસ નિયમ છે કે જે ઇન્દ્રિયોને વશ થાય છે, તેનું પ્રાયશ્ચિત મૃત્યુ છે. એ વાત શું સાચી છે?"

ભવાનંદઃ—"વાત સાચી છે."

કલ્યાણીઃ—"ત્યારે તમારૂં પ્રાયશ્ચિત્ત પણ મૃત્યુજ છે."

ભવાનંદઃ—'મારૂં પ્રાયશ્ચિત્ત મૃત્યુજ છે."

કલ્યાણીઃ—"હું તમારી મનકામના સિદ્ધ કરૂં, તો તમે મરશો?"

ભવાનંદઃ—"નક્કી મરીશ."

કલ્યાણીઃ—"અને નહિ કરૂં તો?"

ભવાનંદઃ—"તો પણ મૃત્યુ એજ મારૂં પ્રાયશ્ચિત્ત છે; કેમકે, મ્હારૂં મન ઇન્દ્રિયને વશ થયું છે."

કલ્યાણીઃ—"તો હું તમારી મનકામના સિદ્ધ કરીશ નહિ; તમે કયારે મરશો ?"

ભવાનંદઃ—" આવતી લડાઇમાં."

કલ્યાણીઃ—"ત્યારે વિદાય થાઓ અહિંથી. મારી કન્યાને મોકલી આપશો કે?"

ભવાનંદ આંસુભરી આંખે બોલી ઉઠયોઃ– "મોકલી આપીશ. મ્હારા મરણ પછી મને મનમાં રાખશો ખરાં કે ?"

કલ્યાણીએ કહ્યું:—"રાખીશ. વ્રતથી ભ્રષ્ઠ થએલા અધર્મી તરીકે મનમાં રાખીશ."

ભવાનંદ વિદાય થઇ ગયો, કલ્યાણી પુસ્તક વાંચવા મંડી ગઇ.

પ્રકરણ ૫ મું.

ભવાનંદ વિચાર વમળમાં ગોથાં ખાતો ખાતો મઠ તરફ જઇ રહ્યો હતો. જતાં જતાં રાત પડી ગઇ. રસ્તા ઉપર તે એકલોજ હતો. વનમાં પણ તેણે એકલાંજ પ્રવેશ કર્યો. જરાક આગળ ચાલીને જુએ છે તો એક વ્યક્તિ તેની આગળ ચાલે છે.

ભવાનંદે બૂમ પાડીઃ—"કોણ છેરે !"

આગળ ચાલનાર માણસ બોલ્યોઃ–"વંદેમાતું."

ભવાનંદઃ—" વન્દે."

આગળ ચાલનારે કહ્યું:—"માતરમ્."

ભવાનંદ:—"હું ભવાનંદ ગોસ્વામી."

આગળ ચાલનાર:—"હું ધીરાનંદ."

ભવાનંદ:—"ધીરાનંદ ક્યાં ગયા હતા ?"

ધીરાનંદ:—"તમારીજ શોધમાં."

ભવાનંદ:—"કેમ ?"

ધીરાનંદ:—"એક વાત કહેવાની છે."

ભવાનંદ:—"શી વાત ?"

ધીરાનંદ:—"એકાન્તમાંજ કહેવાય."

ભવાનંદ:—"અહિંજ બોલોને, આ પણ નિર્જન સ્થાન છે."

ભવાનંદ:—"તમે શહેરમાં ગયા હતા ?"

ભવાનંદ:—"હા."

ધીરાનંદ:—"ગૌરીદેવીને ઘેર ?"

ભવાનંદ:—તમે પણ શહેરમાં ગયા હતાને ?"

ધીરાનંદ:—"તે જગ્યાએ એક ઘણીજ સુંદર યુવતિ રહે છે ?"

ભવાનંદ કાંઇક ગભરાટભેર અજાયબ થયો. તે બોલી ઉઠયો:—"આ બધી શેની વાત છે ?"

ધીરાનંદ:—"તમે તેની મુલાકાત લીધી હતી ?" તમને તે સ્રીના પ્રત્યે ઘણું ખેંચાણ છે !"

ભવાનંદ:—(કાંઇક વિચાર કરીને) "ધીરાનંદ, આ બધી તપાસ કોણે કરી ? જુઓની ધીરાનંદ,

તમે જે કહો છો, તે બધું સાચુ છે. તમારા સિવાય બીજા કોઇ આ વાત જાણે છે કે ?"

ધીરાનંદઃ—"બીજા કોઇ નહિ"

ભવાનંદઃ—"ત્યારે તમારો વધ કરીને હું આ કલંકમાંથી મુક્ત થઇ શકું."

ધીરાનંદઃ—"થઇ શકો."

ભવાનંદઃ—"આવો, ત્યારે આ નિર્જન સ્થાનમાં આપણે બન્ને જણા યુદ્ધ કરીએ. કયાં તો તમારો વધ કરીને હું નિષ્કંટક થાઉં છું, નહિતર તમે મારો વધ કરીને મારી સઘળી જ્વાળા શાન્ત કરી દેજો. હથિયાર છે કે ?"

ધીરાનંદઃ—"હા, છે. ખાલી હાથે તમારી આગળ આવી વાત કોણ કરી શકે ? તમારો મત જો યુધ્ધ કરવાનોજ હશે, તો અવશ્ય આપણે તેમ કરીશું. સંતાનોએ માંહોમાંહે લડી મરવાની મનાઇ છે, પરંતુ આત્મરક્ષાને ખાતર યુદ્ધ કરવાની મનાઇ નથી. જે કહી દેવાને ખાતર હું તમને ખોળી રહ્યો હતો, તે બધું સાંભળી રહ્યા બાદ યુદ્ધ કરવું ઠીક થઇ પડશે ને ?"

ભવાનંદઃ—"હરકત શી છે ?–બોલોને."

ભવાનંદે તરવાર મ્યાનમાંથી બ્હાર કાઢીને ધીરાનંદના ખભા પર મૂકી. ધીરાનંદ સ્થિર ઉભો.

ધીરાનંદઃ—"હું એમ કહેતો હતો કે–તમે

કલ્યાણીને પરણો"

ભવાનંદઃ—"એના પતિ હયાત છે તે ?"

ધીરાનંદઃ—"વૈષ્ણવોમાં તો એવાં લગ્ન થાય છે !"

ભવાનંદઃ—"તે હલકા વેરાગીઓમાં–સંતાનોમાં નહિ. સંતાનો તો પરણતાજ નથી."

ધીરાનંદઃ—"સંતાન ધર્મને તિલાંજલિ કયાં નથી અપાતી ?—તમારો જીવ જવા વારો આવ્યો છે. અરરર ! આ શુ ? મારી ખાંધ કાપી નાંખી ! ખરેખર ધીરાનંદની ખાંધમાંથી આ વેળા લોહી વહેતું હતું.

ભવાનંદઃ—"તમે શા હેતુથી મ્હને આવી અધર્મમય સલાહ આપવા આવ્યા છો ! અવશ્ય, તમારો કાંઇક સ્વાર્થ હોવો જોઇએ."

ધીરાનંદઃ—"તે પણ કહેવા માંગું છુ–તરવાર મારશો નહિ–કહું છું. આ સંતાન ધર્મની લોથમાં મ્હારાં હાંજા ગગડી ગયાં છે. હવે એને નવ ગજના નમસ્કાર કરી દઇ, સ્ત્રી પુત્રનાં મ્હો જોવાને મારા જીવને ઉથલપાથલ થઇ રહી છે. હું આ સંતાન ધર્મને રામરામ કરી દઇશ. પણ લાંબે ટાંટીયે મને કોઈ ઘરમાં સુખે સૂવા દે તેમ છે ? બળવાખોર તરીકે બધાજ મને ઓળખી ગયા છે. ઘેર જઇને બેસીશ, તો રાજ્યના અમલદારો મ્હારૂં

માથું કાપી નાંખશે; નહિતર સંતાનો વિશ્વાસઘાતી કહીને મ્હારો ટાઢા લોહીમાં વધ કરશે. એટલા માટેજ તમને મારી સાથે ભેળવવા માંગું છુ—એકથી ભલા બે."

ભવાનંદઃ—"કેમ, મને શું કરવા ?"

ધીરાનંદઃ—"એ તો સરળ વાત છે. આ સંતાનો તમારે તાબે છે. સત્યાનંદ અત્યારે અહિં નથી તમેજ સઘળાના સરદાર છો. તમે એ સેના લઈને યુધ્ધ કરજો, તમારો જય થશે, તેની મને સંપૂર્ણ ખાતરી છે. યુદ્ધમાં વિજયવંત થયા બાદ તમે તમારાં પોતાનાં નામે રાજ્ય સ્થાપજો, સેના તો બધી તમારેજ તાબે છે. તમે થાઓ રાજા, અને કલ્યાણી થાય રાણી. હું તમારો અનુચર (સેવક) થઈને મારાં સ્ત્રી પુત્ર વગેરેનાં મોં જોઈ આનંદભેર મારા દિવસ ગુજારૂં અને તમને આશિષ આપું. સંતાન ધર્મને ડૂબાવી દો સાતમે પાતાળે."

ભવાનંદે હળવે રહીને ધીરાનંદના ખભા ઉપરથી તરવાર ઉતારી લીધી; અને કહેવા લાગ્યોઃ—"ધીરાનંદ ! યુદ્ધ કરો; તમારો વધ કરવો છે મારે. હું ઈન્દ્રિય પરવશ થતો હઈશ, પરંતુ વિશ્વાસઘાતી નથી. તમે મને વિશ્વાસઘાતી થવાની સલાહ આપવા આવ્યા છો, કારણકે તમે જાતેજ

વિશ્વાસઘાતી છો. તમારો વધ કર્યાથી મને બ્રહ્મ-હત્યા નહિ લાગે. હું તમને તો મારીજ નાંખીશ."

ધીરાનંદ એ શબ્દો પૂરા બોલાઈ રહેતા પહેલાંજ ઉંચે શ્વાસે મુઠી વાળીને નાસી ગયો. ભવાનંદ તેની પાછળ પડયા નહિ ભવાનંદ કયાં સુધી વિચારગ્રસ્ત થઈ રહ્યા, જ્યારે શુધ્ધિમાં આવ્યા ત્યારે આંખે અંધારાં આવી ગયાં હોય. તેમ લાગ્યુ.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

જેમ તેમ ઉઠી ભવાનંદે વિશાળ વનમાં પ્રવેશ કર્યો. એ જંગલમાં એક જગ્યાએ એક જૂની હવેલીનું ખંડિએર હતું. ભાંગેલાં ઈંટ મટોડાં પર છોડ વેલા ઝાડવાં વગેરે ખુબ ધીચોઘીચ ઉગી નીકળ્યાં હતાં. તે ઠેકાણે અસંખ્ય સાપ હોડાહોડ કરતાં. ખંડિયેરના આગલા ભાગની વચ્ચોવચ્ચ કેટલોક ભાગ અણીશુદ્ધ અને સાફ હતો. ભવાનંદ ત્યાં જઇને ગોઠવાયા. પલાંઠો મારીને બેઠા. ફીકર કોટમાં ઘુસી ગયા. વિચારસાગરની છોળ ઉછળવા લાગી!

રાત્રિ ઘોર અંધારી હતી. તેમાં વળી તે અરણ્ય ઘણું વિશાળ, નિર્જન તેમજ અતિશય ઘાડું હોવાથી વૃક્ષ લતાઓની જાણે દિવાલ બની

રહી હતી. જંગલનાં પશુઓથી પણ આવજા થઇ શકે તેમ ન્હોતું. આથી તે જંગલ વિશાલ, જન-શૂન્ય, અંધકારમય, દુર્ભેદ્ય અને નીરવ ભાસતું હતુ. અવાજમાં ફક્ત વાઘનો ઘુરઘુરાટ અથવા બીજાં પશુઓના ભૂખ, ભય, અગર કૂદાકૂદના બી-હામણા શબ્દ સંભળાતા હતા કદાચ કોઈ મોટાં પક્ષીની પાંખોનો ફડફડાટ, કોઇ કોઇવાર મારનાર અને માર ખાનાર, રેંસી નાંખનાર અને રેંસાઇ જનાર પશુઓની ધમાચકડીનો અવાજ સંભળાતો હતો. તે ઘોર અંધકારમાં ભવાનંદ એકલા હવે-લીના ખંડિયેરમાં બેસી રહ્યા હતા. તેની દૃષ્ટિએ જાણે પૃથ્વીજ નથી, અથવા છે તો કેવળ ઉપાદાન-મયી બની રહી છે. એ વખતે ભવાનંદ કપાળે હાથ મૂકી ચિન્તામાં ડૂબી ગયા હતા. એવામાં ઘુવડે માથા પર ગંભીર શબ્દ કર્યો.

ભવાનંદ આકળો ગાભરો થઇને બોલી ઉઠયોઃ—"આ હું શું સાંભળું છુ ? જાણે સાક્ષાત્ યમ મને બોલાવી રહ્યા છે! અવાજ કોણે કર્યો, કોણે મને બૂમ પાડી તે હું જાણતો નથી. પુણ્ય મયી અનંતે! તું શબ્દમયી છે, પરંતુ તારા શબ્દનો શો મર્મ હશે, તે હું સમજી શકતો નથી. મને ધર્મને વિષે મતિ આપો, પાપમાંથી મુક્ત કરો. ધર્મને વિષે—હે ગુરૂદેવ! ધર્મને વિષે

મારી મતિ સ્થાપો."

તે વખતે એજ ભયાનક અરણ્યમાંહેથી અતિશય મધુર, ગંભીર તેમજ મર્મભેદી અવાજ સંભળાયો; જાણે આકાશવાણી થઇ.—"ધર્મને વિષે તારી મતિ રહેશે—મારો આશીર્વાદ છે."

રોમાંચથી ભવાનંદનાં શરીરનાં રૂંવા ઉભા થયા:—"આ શું ? આ તો જાણે ગુરૂદેવનો અવાજ ! મહારાજ ! કયાં છો આપ ? દાસને દર્શન આપો આ ઘડીએ" પરંતુ કોઇએ દર્શન દીધાં નહિ; કોઇએ જવાબ પણ આવ્યો નહિ. ભવાનંદે વારંવાર બૂમ પાડી. ઉત્તર મળ્યોજ નહિ. આમતેમ સઘળેજ ફાંફા માર્યા, કોઈ કરતાં કોઈ જોવામાં આવ્યું નહિ.

પહો ફાટતાં સૂર્યનાં અરૂણાં કિરણો તે વિશાળ વનના મઠમાં આવીને ઉભા રહ્યા. કાન પર અવાજ આવ્યો:—"હરે મુરારે ! હરે મુરારે !" સત્યાનંદનો અવાજ પરખાઇ ગયો. ભવાનંદ ચેતી ગયા કે મહાપ્રભુ પાછા ફર્યા છે.

જીવાનંદ પર્ણકુટીમાંથી બહાર ગયા બાદ, શાન્તિ દેવીએ ફરીથી સારંગી હાથમાં લઇ, મંદ મંદ મધુર સ્વરે સંગીત કરવા માંડયુ, એટલામાં સત્યાનંદ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. શાન્તિએ ભક્તિભાવ સહિત પ્રણામ કરીને સત્યાનંદના પગની આસ્કા

લીધી; અને તે બોલી:-"મ્હારૂં કેવું અહોભાગ્ય કે અત્યારે અહિં આપનાં ચરણકમળનાં મને દર્શન થાય છે–આજ્ઞા કરો, મારે શું કરવાનું છે?" એમ કહી સારગીનો સૂર મેળવીને શાન્તિ ગાવા લાગી:—

તુજ ચરણ વિષે શિર ધરૂં.
કરો સહુ કુશળજ મારૂં નાથ!

સત્યાનંદ બોલ્યા:—"મા, તારૂં કુશલજ થશે."

શાન્તિ:—"તે કેવી રીતે? ઠાકુર! તમારી તો આજ્ઞા છે કે--મારે વૈધવ્ય વેઠવાનું છે!"

સત્યાનંદ—"મેં તને ઓળખી નહિ, મા! દોરીનું જોર જાણ્યા વિનાજ મેં તેને હદથી ઝાઝી ખેંચી છે. તું મારા કરતાંયે વધારે જ્ઞાની છે. એનો ઉપાય તુજ કરજે. જીવાનંદને કહેલું નહિ કે હું સઘળું જાણું છું. તારા પ્રત્યેનાં મોહભર્યાં ખેંચાણને લીધે એ પોતાના જીવનનું રક્ષણ કરી શકશે. આટલા દિવસ એણે તે પ્રમાણેજ કર્યું છે એમ થવાથી આપણાં કાર્યની સિદ્ધિ પણ થઇ શકશે."

તરતજ શાન્તિનાં વિશાળ ભૂરાં પ્રફુલ્લ નયનો, ઘનઘોર વાદળામાં ચમકારા મારતી વિજળી સમાં રોષ કટાક્ષયુક્ત થયાં. તે બોલી:—"એમ કેમ ઠાકુર? હું અને મારા સ્વામી બન્ને એકજ આત્મા રૂપ છીએ, તમારી સાથે જે જે વાતચિત થઈ છે, તે બધીજ એમને હું કહીશ. મરવાનું નિર્માણ

થયું હશે, તો તે મરશે. એમાં મને શી હરકત છે? હું પણ એમની સાથેજ મરીશ. એમને સ્વર્ગ છે, તો શું મારે માટે સ્વર્ગ નથી?"

બ્રહ્મચારી બોલ્યા.—"હું કદી હાર્યો નથી, પણ આજે તારી આગળ મારી હાર સ્વીકારૂં છું. મા, હું તારો પુત્ર છું; સ્નેહ કર તારા આ સતાનના ઉપર. જીવાનંદના પ્રાણની રક્ષા કરજે, તારા પ્રાણનું રક્ષણ કરજે, આપણું કાર્ય સિદ્ધ થશે."

વિજળી એકાએક ચમકવા લાગી. શાન્તિ બોલી:—"મારા સ્વામીનો ધર્મ મારા સ્વામીના હાથમાંજ છે. એમને ધર્મ માર્ગમાંથી ખાળવાની મારી શી સત્તા? આ લોકોમાં પતિ એજ સ્ત્રીનો દેવતા છે, પરંતુ પેલી દુનિયામાં તો ધર્મજ સઘળાનો દેવતા છે—મારી દ્રષ્ટિએ મારા પતિ મોટા છે; એમના કરતાંયે મારો ધર્મ વધારે મોટો છે; તેના કરતાંયે મારી સમજમાં મારા સ્વામીનો ધર્મ વધારે મોટો છે. મારી જે દિવસે ઇચ્છા થાય, તે દિવસે મારા ધર્મને તો તિલાંજલિ આપી શકાય? મહારાજ! તમારા કથન પ્રમાણે મારા સ્વામી મરવાના હોય તો ભલે મરે, હું અટકાવ કરવાની નથી."

બ્રહ્મચારી મહારાજે તે વખતે ઉંડા નિસાસો નાંખીને કહ્યું:—"મા, આ ઘોર વ્રતમાં બલિદાન આપવાનું છે. આપણે બધાએજ આપણા પ્રાણની

આહુતિ આપવીજ પડવાની. હું મરીશ, જીવાનંદ, ભવાનંદ સઘળાજ મરશે, અને મારી સમજ પ્રમાણે, મા, તું પણ મરશે. પણ જો, ખ્યાલ કર, કામ કરીને મરવાનું છે, કાંઇ ડાભમાં સૂઇને દેહ તજવાનો નથી. અત્યાર સુધી મેં ફક્ત દેશને—માતૃભૂમિનેજ—મા કહી છે, બીજાં કોઇને મા કહી નથી, કેમકે તેજ સુજલા સુફલા, માતૃભૂમિ સિવાય હમારે મન બીજી કોઇ મા છેજ નહિ. અને આજ તને મા કહી છે; તું મા થઇને સંતાનનું કાર્ય કરજે; જેથી આપણું શ્રેય થાય, આપણા કાર્યનો ઉદ્ધાર થાય, એવું કરજે; જીવાનંદના પ્રાણનું રક્ષણ કરજે, તારા પ્રાણનું રક્ષણ કરજે."

એમ કહી, "હરે મુરારે, મધુકૈટભારે" ગાતા ગાતા સત્યાનંદ ત્યાં આગળથી ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૮ મું.

ધીમે ધીમે સંતાન સંપ્રદાયમાં સત્યાનંદ મહારાજ પધાર્યાના સમાચાર ફેલાઇ વળ્યા. સંતાનોને કાંઇક બોધ આપવાના હેતુથી તેમણે સઘળાને બોલાવ્યા હતા. એટલે સતાન સંપ્રદાયનાં ટોળે-ટોળાં ભેગાં થવા લાગ્યાં. ચાંદની રાતમાં નદી પાસેના રેતીવાળાં ભાઠામાં દશ હજાર સંતાનોની

મેદની જોતજોતામાં ભરચક ભરાઇ ગઈ. માંહોમાંહ્ય તેઓ એક બીજાને સત્યાનંદ મહારાજનાં આગમનની વાત કરી રહ્યા હતા. અને તેનો કોલાહલ ભારે થઇ રહ્યો હતો. સત્યાનંદ શા સારૂ અને ક્યાં ગયા હતા, તેની ઘણા થોડાને ખબર હતી, ગપગોળો એમ ઉડી રહ્યો હતો કે તેઓશ્રી સંતાનોનું શ્રેય સાધવાના હેતુથી તપશ્ચર્યા કરવાને હિમાલય સિધાવ્યા હતા. સંતાનો સઘળા માંહોમાંહ્ય કાન કરડાકરડી કરવા લાગ્યાઃ—"મહારાજનું તપ ફળ્યું છે–આપણા રાજા થશે." તે વખતે ભારે કોલાહલ થઇ રહ્યો હતો, કેટલાક ચીચીયારી પાડતા કહેવા લાગ્યાઃ—"મારો, મારો, શત્રુઓને ઠેર મારો!" કેટલાંક બોલી ઉઠ્યાઃ—"જય જય! મહારાજકી જય!" કેટલાકોએ "હરે મુરારે, મધુકૈટભારે" ગાયું. કેટલાકોએ "વન્દેમાતરમ્" ગાયું કેટલાક કહેવા કહેવા લાગ્યાઃ—"ભાઇ, એવો દિવસ આવશે ખરો કે, આપણે તુચ્છ બાયલા બંગાળી હોવા છતાં રણક્ષેત્રમાં કેસરીયાં કરીશું?"

દશ હજાર માણસોનો શોરબકોર, પવનની મધુર લહરીઓનો પાંદડાં સાથે સળવળાટ, કાંઠા પાસેની રેતીનો મંદમંદ તણતણાટ, ભૂરાં આકાશમાંહેનાં ચન્દ્ર, તારા, સફેદ વાદળાં, હરિયાળું જંગલ, સ્વચ્છ નદી, સફેત રેતી, જ્યાં ત્યાં ખીલી

રહેલા પુલના ઝુમખા, અને વારંવાર તેજ સર્વ જનમનરંજનકારક "વન્દેમાતરમ્" ની ગગનભેદી ગર્જના! સત્યાનંદ આવીને સંતાનોની ભરાએલી તે મેદનીમાં વચ્ચોવચ્ચ ઉભા રહ્યા. ત્યારે તે દશ હજાર માથાં ઝાડ ઉપર ચન્દ્રનાં કિરણો પથરાઇ રહેલાં હતાં.

આંસુભરી આંખે બન્ને હાથ ઉંચા કરી સત્યાનંદ મહારાજે ઘણાજ પહાડી અવાજે કહ્યુંઃ—"શંખ-ચક્ર-ગદા–પદ્મધારી, વનમાળી, વૈકુણ્ઠનાથ, જેમણે કેશી, મધુ, મૂર, નરક વગેરે અસુરોનો સંહાર કર્યો છે, જે અખિલ વિશ્વના પાલક પિતા છે, તે તમારૂં સર્વનું કલ્યાણ કરો, તે તમારા બાહુને વિષે બળ આપો મનને વિષે ભક્તિનો સંચાર કરો, ધર્મમાં તમારી મતિને સુસ્થાપિત કરે, અને તમે એકવાર તેના મહિમાના ગુણગાન કરો."

તરતજ દશ હજાર કંઠથી બુલંદ અવાજે ગાયન થવા માંડયું:—

"जय जगदीश हरे!
प्रलयपयोधिजले धृतवानसि वेदम्
बिहित वहित्र चरित्रमखेदम्
केशवधृतमीनशरीर जय जगदीश हरे!"

સત્યાનંદે તેઓને ફરી ફરી આશીર્વાદ આપતાં કહ્યુંઃ—"હે સંતાન ગણ! મારે તમને હવે એક

ખાસ વાત કહેવાની છે. ટોમસ નામના એક વિધર્મી દુરાત્માએ આપણા ઘણા સંતાનોનો નાશ કર્યો છે. આજે રાત્રે આપણે સેના સહિત તેનો વધ કરીશું. જગદીશ્વરની એવી આજ્ઞા છે. તમે શું કહો છો ?"

ભયંકર હરિ નામની ગર્જનાથી અરણ્ય ભેદાઈ ગયું. "અત્યારેજ મારો, કયાં છે તેઓ ? ચાલો શોધી કાઢીએ." "મારો ! મારો ! મારો !" વગેરે શબ્દોનો દૂર સુધી પડઘો પડી રહ્યો. તે વખતે સત્યાનંદ બોલી ઉઠયા:–"એ વિષયમાં આપણે ઘણાજ સાવચેત રહેવાની જરૂર છે. શત્રુની પાસે ઘણી તોપો છે,—તોપ સિવાય એ લોકોની સાથે લડવું ફાવે તેમ નથી. વળી તેઓ ઘણા વીરપુરૂષ છે. પદચિન્હના કિલ્લામાંથી ૧૭ તોપો આવવાની છે, તોપો આવી પહોંચશે એટલે આપણે યુદ્ધના મેદાનમાં તૂટી પડીશું. આ, જુઓ ! અરૂણું પ્રભાત દીપી રહ્યું છે–પાંચ વાગવા આવ્યા છે-આ શું આ—"

"ગુડૂમ-ગુડૂમ-ગુમ્ ?" તે વિશાળ જંગલની ચારે દિશાઓમાં એકાએક તોપોનો ભડીમાર થવા લાગ્યો. તોપ અંગ્રેજોની હતી. જાળમાં સપડાએલાં માંછલાંની જેમ કેપ્ટન ટોમસે એ સંતાન સમુદાયને તે અરણ્યમાં ઘેરી લઇ ઠાર કરવાની તૈયારી કરી દીધી હતી.

———:○:———

<u>પ્રકરણ ૯ મું.</u>

"ગુડૂમ ગુડૂમ ગુમ્" અંગ્રેજની તોપો ગર્જી ઉઠી. વિશાળ વનને કંપાવી નાંખીને તેનોજ ફ-રીથી પડઘો પડયો, "ગુડૂમ ગુડૂમ ગુમ !" નદીને કિનારે કિનારે ફરી વળીને તે ધ્વનિ પાછો આકા-શમાં થઇને પૃથ્વી પર ફરી ગાજી રહ્યો, "ગુડૂમ ગુડૂમ ગુમ્ !" નદીને સામે પાર આવેલાં આઘેનાં જંગલમાં ઘુસી જઇ, તે ધ્વનિ પાછો ગર્જના કરવા લાગ્યો, "ગુડૂમ્ ગુડૂમ ગુમ્ !"

સત્યાનંદે આજ્ઞા કરીઃ—"તમે એકવાર જુઓ કોની તોપ છે તે." તે ઉપરથી કેટલાક સંતાનો ઘોડેસ્વાર થઇ જોવા દોડયા; પરંતુ જેવા તેઓ જંગલમાંથી બહાર નીકળીને થોડેક દૂર ગયા કે તરતજ તેમના ઉપર ગોળીઓનો વરસાદ વરસ્યો; ઘોડા સહિત સઘળાજ વીંધાઈ ગયા અને તેજ ક્ષણે તેઓના રામ રમી ગયા. દૂર રહ્યાં સત્યાનંદે તે દીઠું. અને તેઓ બોલી ઉઠયાઃ—"આ ઝાડ ઉપર ઉંચે ચઢીને જૂઓ, તોપ કોની છે તે." એમનાં બોલ નીકળતા પહેલાંજ જીવાનંદે ઝાડ પર ચઢીને પ્રાતઃસૂર્યનાં કિરણોમાં નજર નાંખી. ઝાડની ડાળી પરથીજ તે બોલી ઉઠયોઃ—"તોપ અંગ્રેજની છે."

સત્યાનંદે પ્રશ્ન કર્યોઃ—"ઘોડેસ્વાર છે કે

પાયદળ છે ?"

જીવા:—" બન્ને." સત્યા:—"કેટલા ?"

જીવા:—"અંદાજ થઇ શકતો નથી, હમણાંજ વનની અંદરથી બહાર નીકળે છે."

સત્યા:—"ગોરા છે કે એકલા સિપાઇજ?"

જીવાનંદ:—"ગોરા છે."

ત્યારે સત્યાનંદે જીવાનંદને કહ્યું:—"ઝાડ પરથી નીચે ઉતરો !"

જીવાનંદ ઝાડ પરથી નીચે ઉતર્યો. સત્યાનંદ:- "દશ હજાર સંતાનો હાજર છે; તમારૂં પાણી અજમાવો. બનો તમે આજે સેનાપતિ." જીવાનંદ શસ્ત્રાસ્ત્રથી સુસજ્જીત થઇ, ફલંગ મારીને ઘોડાપર ચઢી બેઠા. એકવાર નવીનાનંદ ગોસ્વામી તરફ નજર કરી આંખની ઇશારત કરી શુ સૂચવ્યું, તે કોઇ સમજી શકયું નહિ. નવીનાનંદે તેનો સામો ઇશારાથીજ શો ઉત્તર વાળ્યો, તે પણ કોઇ સમજ્યું નહિં; ફક્ત તેઓ બે જણાજ મનમાં સમજી ગયા કે, આ જીંદગીને રામરામ કરવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે. ત્યાર પછી નવીનાનંદે પોતાનો જમણો હાથ ઉંચો કરીને બધાને ઉદ્દેશીને કહ્યું:- "ભાઇ ! ગાઓ આ સમયે "જયજગદીશ હરે !" એટલે જે દશ હજાર સંતાનોએ સાથે મળીને તોપનો અવાજ ડૂબી જાય એવડા મોટા અવાજે

હજાર હજાર હાથ ઉંચા કરીને ગાયું:—

"जय जगदीश हरे !
म्लेच्छनिवह निधने कलयसि करवालम् !"

એ વખતે તે અંગ્રેજોની તોપોના ગોળાઓનો અજસ્ર ભડીમાર સંતાન સમુદાય ઉપર થવા લાગ્યો. કેટલાક ગાતાં ગાતાં હાથ, પગ, માથા વગરનાં થઇને જમીનપર જમીનપર પટકાયા, છતાં કોઇએ ગાવાનું બંધ કર્યું નહિ. સઘળાજ ગાઇ રહ્યા હતા. "જય જગદીશ હરે !" ગીત સમાપ્ત થતાંજ બધા એકદમ સ્તબ્ધ થઇ ગયા. તે ઘીચોઘીચ જંગલ, તે નદીની રેતી, તે અનંત શાંતિમય નિર્જન સ્થાન એકવાર ગંભીર સ્તબ્ધ થઇ ગયું; માત્ર તે અસંખ્ય તોપની ગર્જના અને ગોરાઓનાં હથિયારનો ખણખણાટ તેમજ પગલાનો અવાજ દૂરથી સંભળાતો હતો.

તે ગંભીર સ્તબ્ધતામાંથી એકાએક ભંગાણ પાડીને ઉંચે અવાજે સત્યાનંદે કહ્યું:—"જગદીશ હરિએ તમારા ઉપર કૃપા કરી—તોપ કેટલી દૂર છે ?"

ઉપરથીજ એક જણ બોલ્યો:—"આ જંગલની ઘણીજ નિકટમાં એકાદ ખેતર દૂર."

સત્યાનંદે પૂછયું:—"તમે કોણ છો ?"

ઉપરથીજ ઉત્તર મળ્યો:—"હું નવીનાનંદ."

ત્યારે સત્યાનંદ કહેવા લાગ્યાઃ—"તમે દશ હજાર સંતાનો છો, આજ તમારી જીત થશે, તોપ ખેંચી લાવો." તે ઉપરથી સહુને મોખરે ઉભા રહેલા ઘોડેસ્વાર જીવાનંદ બોલ્યાઃ—"આવો."

તે દશ હજાર સંતાનો–ઘોડેસ્વાર અને પાયદળ વાયુ વેગે જીવાનંદને અનુસરવા લાગ્યા. પાયદળને ખાંધે બન્દૂક, કેડમાં તરવાર અને હાથને વિષે ભાલા હતા.

જંગલમાંથી બહાર નીકળતાંવારને ગોળાઓનો ધોધમાર તેમના ઉપર છૂટયો અને સંતાનો માંહેનો મોટો ભાગ લડ્યા વગરજ મરણ શરણ થવા માંડયો. એક જણે જીવાનદને કહ્યુ:–"જીવાનંદ! નિરર્થક પ્રાણીહત્યા કરવાનું કાંઇ પ્રયોજન?"

જીવાનંદે પાછું ફરીને જોયુ તો ભવાનદ નજરે પડ્યા. જીવાનંદે પ્રત્યુત્તર વાળ્યોઃ—"શું કરવાનું કહો છો?"

ભવાનંદઃ—"વનની અંદર રહી, વૃક્ષના ઓથા માંહેથી આપના પ્રાણની રક્ષા કરૂં–તોપનુ મુખ છે ખુલ્લું ખેતરમાં; વગર તોપે આપણું સંતાન સૈન્ય પળવાર પણ ટકશે નહિ; પરંતુ ઝાડીમાં ભરાઇ રહેવાથી લાંબા વખત સુધી યુદ્ધ કરવાને શક્તિમાન નીવડશે."

જીવાનંદઃ—"તમે સાચું કહો છો, પરંતુ

પ્રભુએ એવી આજ્ઞા કરી છે; તોપ ખુંચવી લેવાની છે, એટલા માટેજ અમે તોપ ખેંચી લાવવા જઇએ છીએ."

ભવાનંદઃ—"કોની મગદૂર છે કે એ તોપને તાણી લાવે ? પણ જો જવાની જરૂરજ હોય, તો તમે પાછળ રહી જાઓ, હું જાઉં છું."

જીવાનંદ.—"એમ નહિ બને–ભવાનંદ. આજે મારા મરણનો દિવસ છે."

ભવાનંદઃ—"આજે મારે મરવાનો દિવસ છે."

જીવાનંદઃ—"મારે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું છે."

ભવાનંદઃ—"તમારૂં શરીર પાપ રહિત છે– તમારે પ્રાયશ્ચિત્ત નથી કરવાનું. મારૂં ચિત્ત કલુ-ષિત થયું છે–મારેજ મરવાનુ છે. તમે રહેવા દો, હું જાઉં છું."

જીવાનંદઃ—"ભવાનંદ ! તમારૂં શું પાપ છે, તે હું જાણતો નથી; પરંતુ તમે જીવતા હશો, તો સંતાનોનું કાર્ય સિદ્ધ થશે. મને જવા દો."

ભવાનંદ થોડીક વાર મૌન રહી, પછી કહેવા લાગ્યોઃ—"મરવાની જરૂર છે, આજેજ મારે મરવું છે. મરવાની જે દિવસે જરૂર હોય તેજ દિવસે મરવું જોઇએ. મૃત્યુને માટે મુહૂર્ત્ત જોવાનું હોયજ નહિ."

જીવાનંદઃ—"ત્યારે આવો."

આટલી વાતચિત પછી ભવાનંદ સહુને મોખરે જઇને ઉભા. તે વખતે ગોળાઓનો ભયંકર વરસાદ થઇ રહ્યો હતો, સંતાન સૈન્ય છિન્ન ભિન્ન થઇ જતું હતું. સતાનો ઉંધે મ્હોયે ભોંય સરસા થઇ જતા હતા અને તે ઉપરાંત શત્રુના બન્દૂકવાળા સિપાઇઓ તેમના ઉપર તાકી તાકીને ગોળી છોડયા જતા હતા. ચુનંદા જોદ્ધાઓ સંતાનોના વગર મોતે માર્યા જતા હતા. એ વખતે ભવાનંદ બોલી ઉઠયા:—"ગોળાઓના આ વરસાદને વીખેરી નાંખવાનો છે–કોણ એમ કરી શકશે ભાઇ? અત્યારે ગાઓ "વન્દેમાતરમ્!" એટલે ધનઘોર પહાડી અવાજે મેઘમલ્લાર રાગમાં હજારોના એક સામટા સૂરે સતાન સેનાએ તોપના તાલમાં "વન્દેમાતરમ્" ગાયું.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

તે દશ હજાર સંતાનો "વન્દેમાતરમ્" ગાતા ગાતા ભાલા ઉંચા કરીને વાયુ વેગે તોપોના ઉપર ધસી ગયા. ગોળાઓના ભયંકર ભડીમારથી સતાનો ચીભડાંની પેઠે ચીરાઇ જવા લાગ્યા. એક સરખા ધોધમારને લીધે તેમની ઘણી મોટી સંખ્યા જમીન પર આળોટવા લાગી. તોપણ સંતાન

સૈન્ય પાછું હઠયું નહિ. તેજ વખતે કેપ્ટન ટૉમસના હુકમથી સિપાઇઓની એક ટુકડીએ બન્દૂક પર બેયોનેટ (સંગીન) ચઢાવી પ્રબળ વેગે સંતાનોની જમણી બાજુ પર ધસારો કર્યો. તે વખતે બન્ને બાજુએથી ઘેરાઇ જતાં સંતાનો એકાએક ફસાઇ ગયા. જોતજોતામાં તેમનો ભૂકો નીકળી જવા લાગ્યો ત્યારે જીવાનંદ બોલ્યાઃ—"ભવાનંદ, તમે જે કહો છો તે તદ્દન ખરૂં છે. હવે વૈષ્ણવોનો નાશ થવા દેવો જોઇતો નથી; ચાલો ધીરે ધીરે પાછા હઠીએ."

ભવાનંદઃ—"હવે પાછાં ફરાશે શી રીતે? હવે તો જે પાછળ હઠશે, તેજ પહેલો મરશે."

જીવાનંદઃ—"સામેથી અને જમણી બાજુએથી હુમલો થઈ રહ્યો છે. ડાબી બાજુ પર કોઇ નથી. ચાલો આપણે હળવે હળવે ચકરાવો લેતા લેતા ડાબી પડખે સરકી જઇએ."

ભવાનંદઃ—"સરી જવાય કેમ કરીને? ત્યાં આગળ જે નદી છે, તે તરતનાં પડેલા વરસાદથી ભરછક ભરાઇ ગઇ છે. તમે અંગ્રેજોની તોપના ગોળામાંથી છોડવીને સંતાન સેનાને નદીના જળમાં ડૂબાડી દેશો. હોલામાંથી ચૂલામાં પડવા જેવુંજ થવાનું."

જીવાનંદઃ—"નદીના ઉપર એકાદ પૂલ છે,

એમ મને યાદ છે."

ભવાનંદઃ—"આ દશ હજારની ફોજને પૂલ ઉપર થઇને પસાર થતાં એટલી ગીરદી થઇ જશે કે એકજ તોપના ધડાકાથી સમસ્ત સેનાનો એકી વખતે ઘાણ નીકળી જશે."

જીવાનંદઃ—"એક કામ કરો, થોડાં સૈન્યને તમે તમારી પાસે રાખજો-આ યુદ્ધમાં તમે એવાં શૌર્ય સાહસ દેખાડ્યાં છે કે તમારે માટે કશું અશક્ય નથી. તમે એજ થોડી સખ્યાને લઇને સામેના ભાગને સમાલજો. હું તમારાં સૈન્યના ઓથામાં રહીને બાકીના સૈન્યને પૂલની સામે પાર લઇ જાઉં છું. તમારી સાથે જે સતાનો છે, તેઓનો તો ખુરદો નીકળી જશે, પરંતુ મારી સાથે જેઓ રહ્યા છે, તેઓનો મોટો ભાગ બચી શકશે ખરો."

ભવાનંદઃ—"વારૂ ત્યારે, હું તેમજ કરૂં છું."

ત્યાર પછી ભવાનંદે બે હજાર સંતાનોને લઇને "વન્દેમાતરમ્" લલકારતાં લલકારતાં ઘોર ઉત્સાહ ભેર અંગ્રેજોના ગોલન્દાજ સૈન્ય પર આક્રમણ કર્યું. તે જગોએ ખૂનખાર જંગ જામ્યું, પરંતુ તોપની સામે કેટલી ઘડી એ નાનકડી સંતાનસેના ટકી શકે? ગોલન્દાજોએ તેઓને ઘાસની પેઠે કાપી નાંખ્યા.

એ સમયે જીવાનંદે બાકી રહેલી સંતાન-સેનાનું મુખ ફેરવી વનની ડાબી બાજુએ ધીરેધીરે ચક્કર લેવા માંડયું. કેપ્ટન ટૉમસના એક મદદનીશ લેફ્ટેનંટ વૉટસને દૂરથી દીઠું કે, સંતાનોની એક ટુકડી હળવે હળવે પાછી હઠે છે ત્યારે થોડુંક સૈન્ય લઇને તેણે જીવાનંદની પૂંઠ પકડી.

એ પણ દૂર રહ્યાં રહ્યાં કેપ્ટન ટૉમસના જોવામાં આવ્યું. સંતાન સંપ્રદાય માંહેનો મુખ્ય ભાગ મુઠી વાળીને નાસી જાય છે, એવુ જોઇને કેપ્ટન હે નામના એક અંગ્રેજ સરદારે તેના એક જોડીદારને કહ્યું:—"હું ૨૦૦–૪૦૦ સિપાઇઓને લઇને આ રપુચક્કર બળવાખોરોની ખબર લઇ નાંખું છું, તમે તોપો અને બાકીનાં સૈન્યને લઇને તેમની પાછળ પડો, ડાબી બાજુએ થઇને લેફ્ટેનંટ વૉટસન જાય છે. તમે જમણી પડખે દોડી જાઓ. અને ધ્યાનમા રાખો કે આગળથી જઇને પૂલનું મોં બધ કરી દેવાનુ છે; એમ થવાથી શત્રુઓ ત્રણે બાજુએથી સપ્પટ ઘેરાઇ જશે, અને તેઓનો ખોડો નીકળી જશે એ દેશી સૈન્ય દોડવામા જબરૂ ઉસ્તાદ છે; તેની પીઠ ફરી કે આંખના પલકારામાં એ લોકોને પકડી પડાશે. તમે ઘોડેસ્વારોને કહી દો કે તેઓ ચકરાવો લઇને પૂલના મુખ આગળ જઇને ઉભા રહે. એમ કર્યાથી

આપણુ કામ પાર પડશે." કેપ્ટનહેએ તે મુજબ કર્યું.

"अति दर्पे हता लंका" અહંકાર તો રાજા રાવણુ સરખાનોયે રહ્યો નથી. સંતાનોને અત્યંત તુચ્છ કરીને કેવળ ૨૦૦ પાયદળ લશ્કરની ટુકડીને ભવાનંદની સાથે લડવા સારૂ રહેવા દઈને કેપ્ટન ટોમસે બાકીનાં બધાંજ સૈન્યને હેરની સાથે મોકલી આપ્યું. ચાલાક ભવાનંદ તરતજ ચેતી ગયો કે અગ્રેજોની તોપ બધીજ ગઇ છે, ફોજ પણ સઘળી વિદાય થઇ છે, અને જે થોડા ઘણા રહ્યા છે, તેઓને ચપટીમાં ચોળી નંખાશે. એટલે તેજ ક્ષણે એણે પોતાની ટુકડીમાં બચી ગયેલા સઘળાજ ટોળાંને ભેગાં કરીને કહ્યું:—"આટલા મુઠીભર શત્રુઓને પળવારમાં રોળી નાંખીને આપણે જીવાનંદની કુમકે ઉપડી જઇશુ. બોલો એકવાર "જય જગદીશ હરે!" સંતાનોથી બાકી રહેલી ફોજે "જય જગદીશ હરે"ની ગર્જના કરીને કેપ્ટન ટોમસના ઉપર વાઘની પેઠે ધસારો કર્યો. એ હુમલાનું ઝનુન શત્રુઓનાં થોડા ઘણાં તૈલંગી સિપાઇઓને બહુ ભારે થઇ પડયું; પળવારમાં તેઓનો કચ્ચરઘાણ નીકળી ગયો. ભવાનંદે તેજ ક્ષણે કેપ્ટન ટોમસની પાસે ધસ્યાં ધસ્યાં જઈને તેનાં બાણરાં પકડયાં. કેપ્ટન ટોમસે મર-

ણીયાં થઇને યુધ્ધ કર્યું. ભવાનંદ બોલ્યોઃ—"કેપ્ટન સાહેબ ! હું તમને મારી નાંખવા માંગતો નથી. અગ્રેજ હમારા શત્રુ નથી. તમે શા માટે મુસલમાનોની વ્હારે ધાઓ છો ? આવતા રહો-તમને જીવિતદાન આપું છું. પણ હમણાં તમારે મારા કેદી થવું પડશે. અંગ્રેજોની ફતેહ થાઓ, હમે તમારા મિત્ર છીએ."

કેપ્ટન ટોમસે તે વખતે ભવાનંદનો વધ કરવાને બેયોનટ સાથે બન્દૂક ઉંચી કરી, પરતુ ભવાનંદે તેને વાઘની પેઠે ઝાલી રાખ્યો હતો, કેપ્ટન ટોમસથી છૂટી શકાયું નહિ. પછી ભવાનંદે પોતાના અનુચર વર્ગને કહ્યું કે "આને બાંધો." બેત્રણ સતાનોએ આવીને કેપ્ટન ટોમસને બાંધ્યો. ભવાનંદ બોલ્યાઃ—"આને એકાદ ઘોડા ઉપર બેસાડીને લઇ ચાલો, જીવાનંદ ગોસ્વામીની પાસે."

ત્યાર પછી સંતાનોની નાનકડી સખ્યા કેપ્ટન ટોમસને ઘોડા ઉપર મોકલીને "વન્દેમાતરમ્" ગાતી ગાતી વોટસન સાહેબનો વાંસો ભાંગવાને વીજળી વેગે નીકળી પડી.

જીવાનંદનો ઉદ્યમ ભાંગી ગયો હતો. તેની સેના નાસભાગ કરવાની તૈયારી કરી રહી હતી. જીવાનંદ અને ધીરાનંદ બન્નેએ મળીને જેમ

તેમ તેઓને સમજાવી પટાવીને કાબુમાં રાખ્યા પરંતુ કેટલાક ત્યાંથી નાસી છુટ્યા અને પાસેની આંબાવાડીમા ભરાઇ બેઠા. શેષ રહેલી સેના જીવાનંદ અને ભવાનંદની સાથે પૂલના મુખ તરફ કુચ કરી ગઇ. પરંતુ તે જગ્યાએ હે અને વોટસને તેમને બન્ને બાજુએથી ઘેર્યા હતા. હવે બચવાનો ઉપાય રહ્યો નહતો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

એ વખતે ટોમસની તોપો જમણી પડખે આવી પહોંચી હતી. સંતાનોનું ટોળું ફરી પાછુ આરીયા ડામર થઇ જવા લાગ્યું. મોતના નગારાં વાગી રહ્યાં. ઉગારવાનો એકે આરો રહ્યો ન હતો. સંતાનો જ્યાં જેનું ફાવ્યું ત્યાં નાસી છુટ્યા. જીવાનંદ તથા ધીરાનંદે તેમને એકત્રિત કરવાને અને સંયમમાં રાખવાને ઘણુંયે મથન કર્યું, પરતુ કશું વળ્યું નહિ. તે વખતે ઓચીંતો પહાડી અવાજ સંભળાયોઃ—"પૂલ ઉપર જાઓ, પૂલ ઓળંગીને પેલે પાર જાઓ. નહિતર નદીમાં ડુબી મરશો. હળવે હળવે અગ્રેજ ફોજના તરફનું મોં રાખી પૂલ ઉપર જાઓ."

જીવાનંદે જોયુ, તો સામે ભવાનંદ ઉભા

છે ભવાનંદ બોલ્યા:—"જીવાનંદ ! આ લોકોને પૂલ ઉપર લઈ જાઓ; હવે છુટકો નથી." એટલે ધીરે ધીરે પાછળ હઠતું હઠતુ સંતાન સૈન્ય પૂલ તરફ ચાલવા લાગ્યું. પણ પૂલ ઉપર જેવું એ સાધુડાઓનું સૈન્ય પહોંચ્યું કે તેજ ક્ષણે અંગ્રેજોની તોપોને એકવાર ફરીથી તેઓનો ખોડો કાઢવાની મનમાની તક મળી ગઈ. સંતાનોનું દળ દબાઇ જવા લાગ્યું. ભવાનદ, જીવાનંદ, ધીરાનંદ ત્રણે સાથે થઈ ગયા હતા. તોપ સંતાનોનો ઘાણ કાઢી રહી હતી. ભવાનંદે કહ્યું:—"જીવાનંદ, ધીરાનંદ. આવો એકવાર તરવાર ચલાવીને આપણે આ તોપને કબજે કરીએ." ત્રણે જણાએ તરવાર ફેરવતાં ફેરવતાં ધસી જઈને તોપચીઓની ટુકડીને ઝબે કરી નાંખી. તે વખતે બીજા અનેક સંતાનો તેઓની મદદે ધાઇ વળ્યા. જોતજોતામાં ભવાનદે તોપ સર કરી અને તેના ઉપર પોતે ઉભા રહ્યા. હાથવતી તાળી પાડીને કહેવા લાગ્યા:– બોલો, "વન્દેમાતરમ્." સઘળાએ એક સાદે "વન્દેમાતરમ્" ગાયુ ભવાનંદ ગાજી ઉઠયા:—"આ તોપનું મોં એ બેટમજીઓ તરફનું ફેરવી નાંખીને હવે એમનું કાટલું કાઢી નાંખીએ." સંતાનોએ બધા ભેગા મળીને તોપનું મોં ફેરવી નાંખ્યું. તે વખતે જાણે ભયંકર અવાજથી તોપ હરિ

શબ્દની ગર્જના કરવા લાગી. દુશ્મનોના ઘણા સિપાઇઓ છુંદોપાક થવા લાગ્યા. ભવાનદે તે તોપ ઘસડી લાવીને, પૂલના મુખ તરફ ગોઠવી; અને કહેવા લાગ્યા: તમે બન્ને જણા સારીય સંતાન સેનાને પૂલ પાર લઇ જાઓ, હું એકલો વ્યૂહના અગ્ર ભાગનું રક્ષણ કરૂં છું-તોપનો મારો ચલાવવાને મને થોડાક માણુસો આપતા જાઓ !" ભવાનંદની પાસે ૨૦ સતાનો ફક્ત રહ્યા.

ત્યાર પછી અસંખ્ય સંતાનો પૂલ ઓળગીને જીવાનંદ અને ધીરાનંદની આજ્ઞાને અનુસરીને સામે પાર જવા લાગ્યા. એકલા ભવાનંદે એક કુંડી સંતાનોની સહાયથી પેલી એકજ તોપ વતી ઘમસાણ વાળી નાંખ્યું. પરંતુ યવન સેના તીડની પેઠે ઉભરાતી હતી. ટોળાં પર ટોળાં ઉલટી રહ્યાં હતાં. ભવાનંદની આસપાસ ચોમેર વીંટલાઇ વળીને ભયંકર સાહસ અજમાવી રહ્યાં હતાં. ભવાનંદે નીડર, અજીત તથા મરણીયા બનીને એકજ તોપના ભયંકર ભડીમારથી કેટકેટલા યવનોનો કચ્ચરઘાણ કાઢી નાંખવા માંડયો. યવન સેના ઉપરાચાપરી હુમલા કરવા લાગી, પણ ફક્ત વીસ સંતાનોએ તોપને હાથપર રાખી પૂલનુ મુખ બંધ કરી દીધું. તેઓ જીવ પર આવી ગયા હોવાથી માર્યાં મરતા ન્હોતા અને યવનો પૂલ

પર કેમે કર્યા પેસી શકતા નહતા. એ શૂરા વીસ સરદારો લોઢાનું આવરદા લઈને આવ્યા હતા. યોગ્ય તક મળેલી જોઈને સતાનોની સેના હળવે રહીને પૂલને ઓળંગી ગઈ. વધુ વખત યવનોએ ટકાવ કર્યો હત, તો પણ એ ઝનુની સાધુડાઓને શૂર છૂટયું હતું, તે પૂલ પાર થયા વિના રહેત નહિ. એ સમયે કોણ જાણે કયાંથી નવી તોપ ગાજી ઉઠી:—"ગુડૂમ ગુમ બૂમ બૂમ !" બન્ને પક્ષનાં લશ્કર આંખો ફાડીને જોઇ રહ્યાં–આ પાછી તોપ વળી કયાંથી ? આવી ધારીને જુએ છે, તો વનની અંદરથી કેટલીક તોપ દેશી તોપચીઓ બહાર કાઢી રહ્યા છે ! તોપો બહાર નીકળી રહી કે તરતજ તે જગી તોપોએ પોતાનાં (૧૭) સત્તર મોંયેથી ધૂમાડાના ગોટેગોટા કાઢી સાહેબનાં લશ્કર ઉપર અગ્નિ વૃષ્ટિ કરી. તેનો ઘનઘોર શબ્દ વન, પર્વત બધેજ ગાજી રહ્યો. આખા દિવસના યુદ્ધથી થાકેલું યવન સૈન્ય જીવ લઈને નાઠું–શત્રુનું તેલંગી, મુસલમાન, હિન્દુસ્થાની વગેરે તમામ લશ્કર પોલ થઈ ગયું. ફકત બેચા-રેક ભુરીયાઓજ મોતના મોંઢામાં પેસવાને ઉભા થઇ રહ્યા હતા.

ભવાનંદ એ સઘળો ખેલ જોઇ રહ્યા હતા. તે બોલી ઉઠયા:—" ભાઇ ! આ મુલ્લાંઓ

નાસે છે. ચાલો આપણે એકવાર એ લોકોને પકડી પાડીએ.” એટલે પછી જેમ કીડીઓનો રાફડો ફાટે છે, તેમ સંતાનોનાં ટોળેટોળાં પ્રેમ શૌર્ય અંકિત: નૂતન ઉત્સાહથી પૂલની આ બાજુએ પાછા આવીને યવનોના પર ઝનુનભેર તૂટી પડયા. યવનોમાં નિરાશા વ્યાપી ગઇ—પર્વત સમા મદો-ન્મત્ત પ્રચંડ હાથીને પણ જેમ ગંગાના પૂરવેગથી ઉછળી રહેલાં મોજાં ઘસડી લઇ જાય છે, તેજ પ્રમાણે શૂરનાં પૂરમાં પૂરા ચકચૂર થએલા સંતાનો યવનોને રણમાં ઘસડી લાવવામાં પૂરા ફાવ્યા. યવનોએ જોયું કે, પાછળ ભવાનંદનું પાયદળ લશ્કર છે, સામે મહેન્દ્રની તોપો છે. તે વખતે હે સાહેબની મોંકાણ પૂરી મંડાઇ ગઇ. બલ વીર્ય, સાહસ, કૌશલ, ઉસ્તાદી, દમદબા ભર્યો દિમાગ સઘળાંજ છૂ થઇ ગયાં. તેનાં સઘળાંજ લશ્કર ફોજદારી, બાદશાહી, અંગ્રેજી, દેશી, વિલા-યતી વગેરે સર્વ કાળાં ગોરાં લશ્કર–ધૂળ ચાટતાં થઇ ગયાં. વિધર્મીઓનું સૈન્ય મુઠ્ઠી વાળીને નાઠું. મારો મારોની ગર્જના કરતા જીવાનંદ, ધીરાનંદ એ વિધર્મી સેનાની પાછળ દોડયા. તેઓની તોપ સંતાનોએ ખુંચવી લીધી, ઘણા ખરા અંગ્રેજ અને દેશી સિપાઇઓની સંસાર યાત્રા પૂરી થઇ ગઇ. પોતાનાં સૈન્યનો છુંદાપાક થઇ ગએલો

જોઈને, કેપ્ટન તથા વોટસન સાહેબે ભવાનંદને સુલેહનો સંદેશો મોકલીને કહાવ્યું:—"હમે બધાજ તમારા કેદી થવાને તૈયાર છીએ, હવે વધુ જીવ હત્યા થવા દેશો નહિ" જીવાનંદ ભવાનંદનાં મુખ સામું જોઇ રહ્યા. ભવાનંદ મનમા ને મનમાં બબડવા લાગ્યા:—"એમ નહિ બને, આપણે તો આજે મરવાનું છે"

પછી ભવાનંદે હાથ ઉંચા કરીને મોટે સાદે કહ્યું:—"મારો મારો, જુઓ છો શુ ?"

શત્રુઓમાંનો એક માણુસ પણુ બચ્યો નહિ-આખરે એક જગેએ ૨૦-૩૦ સાહેબડાઓનું ટોળું જંગે મેદાનમાં કેસરીયાં કરવાના નિશ્ચયથી ભેગું થયુ અને ભયંકર યુદ્ધ કરવા લાગ્યું. જીવાનંદ બોલ્યા:—"ભવાનંદ ! રણુમાં આપણી વીર હાક વાગી છે, હવે આપણે કશુંય કરવાનું રહેતું નથી-આટલા મુઠીભર માણુસો સિવાય બધાજ સ્વધામ પહોંચી ગયા છે. એ લોકોને પ્રાણુદાન આપીને, ચાલો આપણે પાછા ફરીએ." ભવાનંદ બોલ્યા:-"એ લોકો માંહેનો એક માણુસ પણુ જીવતો હશે, ત્યાંસુધી ભવાનંદ પાછો કદી પણુ નહિજ ફરે-જીવાનંદ, હું તમને સોગન્દ ખવડાવીને કહું છું કે, તમારે હાથમાં હથિયાર લીધા વગર ચુપચુપ ઉભા રહીને જોયાં કરવું. જુઓ પછી હું એકલો

કેટલા અંગ્રેજોને પૂરો પડું છું તે."

કેપ્ટન ટોમસને ઘોડા ઉપર બાંધી રાખ્યો હતો. ભવાનંદે હુકમ ફરમાવ્યોઃ—"પેલા બેટમજીને અહિં મ્હારી સામે ઉભો રાખો; પહેલાં એ ભુરીયાને ઝબે કરી નાંખીશ, પછી હું મરીશ." કેપ્ટન ટોમસ બગાળી સમજતો હતો. તેથી તેણે પોતાની અંગ્રેજ ટોળીને કહ્યું:—"અંગ્રેજો! હું તો મોતના પંજામાં સપડાઈ ચુકયો છું. ઇંગ્લાંડના નામની અમર કીર્ત્તિને તમેજ હવે ઝબકાવજો. હું તમને ઇસુ ખ્રીસ્તના સમ ઘાલું છું કે, સહુથી પહેલાં મને તમારા હાથે મરવા દો, પછી આ બળવાખોરોને મારજો."

'ધુમ' કરતી કે એક ગોળી છૂટી. એક આયરીશમેને કેપ્ટન ટોમસના ઉપર તાકીને બન્દૂક મારી હતી. કપાળ વીંધાઇ જતાં કેપ્ટન ટોમસ થોડીવારમાં હતા ન હતા થઈ ગયા. ભવાનંદે તે વખતે મોટેથી કહ્યું:—"વ્યર્થ ગયું છે મારૂં બ્રહ્માસ્ત્ર. એવા કયા પાર્થ વૃકોદર, નકુલ, સહદેવ મારી પડખે અત્યારે મારૂં રક્ષણ કરવાને છે? જુઓ, બાણથી ઘાએલ થએલા વાઘની પેઠે આ ભુરીયાઓ મારા ઉપર ઘૂજારો કરી રહ્યા. મરવા માટેજ હું આવ્યો છું; છે કોઈ મારી સાથે મરવા તૈયાર થનારા સંતાનો?"

ધીરાનંદ સહુને મોખરે થયો, તેની પાછળ જીવાનંદ અને ધીમેધીમે સાથે બીજા ૧૦-૧૫-૨૦-૫૦ સંતાન સામેલ થયા. ભવાનંદે ધીરાનંદને જોઈને કહ્યુઃ—તમે પણ મારી સાથે મરવાને આવ્યા છો ?

ધીરાનંદઃ—"કેમ, કોઈ વીરાએ મોતના રસ્તાનો ઈજારો તો નથી લીધો ?" એમ બોલતાં બોલતા ધીરાનંદે એક સાહેબને ઠાર કર્યો.

ભવાનંદઃ—"ના, આપ મુઆ પછી ડુબ ગઇ દુનિયા. મરણ પછી સ્ત્રી પુત્રના સુખનો લ્હાવો નહિ લઇ શકાય."

ધીરાનંદઃ—"મને મતલબ: સિન્ધુનો મહા-મહોપાધ્યાય માનો છો ? હજી પણ રહસ્ય સમજાયું નહિ ?" (ધીરાનંદે એમ કહી ઘાએલ થએલા ગોરાને ઝબે કરી નાંખ્યો.)

ભવાનંદઃ—ના (એ વખતે એક સાહેબના ઝટકાથી ભવાનંદનો જમણો હાથ કપાઇ ગયો.)

ધીરાનંદઃ—"તમારા સરખા પવિત્રાત્માને એ સર્વ વાત કહેવાની મારી શી યોગ્યતા ? હું સત્યાનંદનો જાસુસ થઈને ગયો હતો."

ભવાનંદઃ—"એમ કેમ બને ? મહારાજને મારા પ્રત્યે પણ અણુવિશ્વાસ છે ? (ધીરાનંદ તે વખતે એક હાથ વતી યુદ્ધ કરતા હતા) ધીરાનંદે

તેમનું રક્ષણ કરતાં કરતાં કહ્યું:—"કલ્યાણીની સાથે તમારે જે સઘળી વાતચીત થઇ હતી, તે એમણે કાનોકાન સાંભળી હતી."

ભવાનંદઃ—"કેવી રીતે ?"

ધીરાનંદઃ—"એઓશ્રી જાતેજ ત્યાં હાજર હતા. સાવધાન રહેજો (ભવાનંદે એકાદ સાહેબના હાથનો સ્વાદ ચાખતાં તેને સામો જવાબ વાળ્યો.) કલ્યાણીને એ ગીતા સંભળાવતા હતા, તે વખતે તમે આવી પહોંચ્યા હતા. ખબરદાર !" (ભવાનંદનો ડાબો હાથ કપાઈ ગયો.)

ભવાનંદઃ—"મારાં મૃત્યુના ખબર એમને આપજો. કહેજો કે, હું વિશ્વાસઘાતી નથી."

ધીરાનંદ આંસુભરી આંખોએ યુદ્ધ કરતા કરતા કહેવા લાગ્યાઃ—"તે એમને અજાણ્યું નથી. કાલે રાત્રેજ એમણે તેમને આશીર્વાદ આપ્યો છે. અને મને વરદી આપી છે કે, 'ભવાનંદની પાસે રહેજો, આજે એનું મરણ થશે. મરણ સમયે એને કહેજો કે, મારો આશીર્વાદ છે કે પરલોકમાં તને વૈકુંઠ પ્રાપ્તિ થશે.'"

ભવાનંદ બોલ્યાઃ—"સંતાનોનો જય થાઓ, ભાઇ ! મારા મરણ કાળે એકવાર "વન્દેમાતરમ્" તો સંભળાવો, જોઇએ."

તે ઉપરથી ધીરાનંદની આજ્ઞાને માન આપીને

યુદ્ધના ઝનુનમાં ઝુઝી રહેલા સઘળાજ સંતાનોએ જુસ્સાભેર "વન્દેમાતરમ્" ગાયુ. એથી તેઓના બાહુને વિષે બમણું જોમ વ્યાપી ગયું. તેજ ભયંકર મુહૂર્તે બાકી રહેલા ગોરાઓનો ઘાણ નીકળી ગયો. રણક્ષેત્રમાં એક પણ જીવતો રહ્યો ન હતો.

તેજ ક્ષણે મોંઢેથી "વન્દેમાતરમ્" ગાતાં ગાતાં તથા વિષ્ણુપદનુ ધ્યાન કરતાં કરતાં ભવાનંદે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો.

હાય ! લલિત લલનાનું રૂપ લાવણ્ય ! ધિક્કાર છે નિઃસાર આ સંસારને !

પ્રકરણ ૧૨ મું.

રણમાં વિજય મેળવ્યા બાદ, અજય કિનારે સત્યાનંદને ઘેરીને વિજયી વીર વર્ગ નાના પ્રકારના ઉત્સવ ઉજવવા લાગ્યો. ભવાનંદને ખાતર એકલા સત્યાનંદ સંતાપમાં શેકાયા કરતા હતા.

એ વખતે એ વૈષ્ણવ સંતો પાસે રણવાજીંત્રો ઝાઝાં ન હતાં. પરંતુ તે સમયે કોણ જાણે ક્યાં ક્યાંથી હજારો ઢોલ, નગારાં, નોબત, શરણાઈ, રણશીંગડાં ઝાંઝ, વગેરે આવી પહોંચ્યાં. જય સૂચક મંગલ વાજીંત્રો વડે સઘળો વનપ્રદેશ, નદી કાંઠો

ગાજી રહ્યો. એ પ્રમાણે ઘણા લાંબા સમય સુધી ઉત્સવ કીર્ત્તન ચાલી રહ્યા બાદ, સત્યાનંદ બોલ્યાઃ—"જગદીશ્વરે આજે કૃપા કરી છે, સંતાન ધર્મનો જય થયો છે, પરંતુ એક કામ હજી બાકી છે. જેઓ આપણી સંગાથે ઉત્સવમાં ભાગ લઇ શકયા નથી, જેમણે ઉત્સવના પ્રસંગનેજ વસ્તુતઃ જન્માવ્યો છે, જેમણે પોતાનાં પ્રાણની આહુતિ આપીને આપણને વિજયથી વરાવી છે, તેઓને આપણે વિસારી ન શકીએ. જેઓ આપણે ખાતર રણક્ષેત્રમાં સૂતા છે, તેઓનો, ચાલો, હવે આપણે સત્કાર કરીએ. અને છેવટે જે મહાપુરૂષે આપણા આ મહાન્ વિજયને સર્વ પ્રકારે યશસ્વી નીવડાવવાને સહુથી વધારે આગળ પડતો ભાગ ભજવ્યો છે, તે ભવાનંદનો સત્કાર કરવાને બીજો એક મહોત્સવ ઉજવીએ." ત્યાર પછી સંતાન સમુદાય "વન્દેમાતરમ્" ની ગગનભેદી ગર્જના કરતો કરતો રણક્ષેત્રમાં માર્યા ગએલા વીર પુરૂષોના અંતિમ સંસ્કાર કરવાને નીકળી પડયો. ઘણા માણસોએ "હરિ બોલ"ના પોકાર કરતાં કરતાં ચન્દન કાષ્ઠ તાણી લાવીને ભવાનંદની ચિતા ખડકી, અને ભવાનંદને તેના પર સૂવાડયા અને પછી અગ્નિ ચેતાવીને ચિતાને ભડભડાટ સળગાવી. ત્યાર બાદ, "હરે મુરારે" વગેરે ભજનો સૌ ગાવા લાગ્યાં.

અરણ્યમાં તે વખતે ફક્ત સત્યાનંદ, જીવાનંદ, મહેન્દ્ર, નવીનાનંદ તથા ધીરાનંદ બેઠા હતા. તેઓ માંહોમાંહ્ય કાંઇક મસલત કરી રહ્યા હતા. સત્યાનંદ બોલ્યાઃ—"આટલા દિવસ આપણે જે હેતુથી આપણાં સર્વ કામકાજ, ધંધા, આપણાં સર્વ સુખ ભોગ તજી દીધા હતા, તે વ્રત આપણું સફળ થયું છે; આ પ્રદેશમાં હવે યવન સૈન્ય અસ્તિત્વમાં રહ્યું નથી. રડયા ખડયા કદાચ કોઇ નીકળી આવશે, તો તેઓ પળવાર પણ આપણી સામે ટકી શકશે નહિ. તમે આ સંજોગોમાં શી સલાહ આપો છો?"

જીવાનંદ બોલ્યાઃ—"ચાલો, અત્યારે જઇને રાજધાની કલકત્તા શહેર હસ્તગ્રસ્ત કરીએ."

સત્યાનંદઃ—"મારો પણ એજ મત છે."

ધીરાનંદઃ—"સૈન્ય કયાં છે?"

જીવાનંદઃ—"કેમ, આ રહ્યું સૈન્ય."

ધીરાનંદઃ—"કયાં છે સૈન્ય? કાંઇયે જણાતું તો નથી!"

જીવાનંદઃ—"છુટાછવાયા સહુ વ્હેંચાઇ ગયા છે, રણવાજીંત્ર વગડાવ્યાથી બધાયને ભેગા કરી શકશો."

ધીરાનંદઃ—"ચલ્લું સરખું પણ આવવાનું નથી."

સત્યાનંદઃ—"એમ કેમ?"

ધીરાનંદ—"સઘળાજ લૂંટવાને બહાર નીકળી પડયા છે. ગામનું રક્ષણ કરનાર કોઇ રહ્યું નથી. મુસલમાનનાં ગામ અને રેશમની કોઠીઓ લૂંટયા બાદ બધા પાછા ઘર તરફ ફરશે. હમણાં કોઈ આવવાનું નથી. હું બધી વાતની તપાસ કરીને આવ્યો છું."

સત્યાનંદ ગમગીનીમાં ગરક થઇ જઇને કહેવા લાગ્યાઃ—"તે ગમે તેમ હોય, પણ આ પ્રદેશ હવે તમામ આપણા તાબામાં આવી ગયો છે. આ જગોએ એવુ કોઇ રહ્યું નથી કે જે આપણી સત્તાની સામે થાય. એટલા માટે, તમે આ વરેન્દ્ર ભૂમિને વિષે સંતાન રાજ્યની આણ ફરકાવો. રૈયતની પાસેથી કર ઉઘરાવો, અને રાજધાની સર કરવાને જોઇતુ સૈન્ય ભેગુ કરો. હિન્દુનું રાજ્ય થયું છે, એમ સાંભળતા વારને લશ્કરને ઘણો મોટો ભાગ સંતાનોનું નિશાન ફરકાવશે."

તે વખતે જીવાનંદ વગેરે સત્યાનંદને પ્રણામ કરીને કહેવા લાગ્યાઃ—"અમે આપને પ્રણામ કરીએ છીએ. હે મહારાજાધિરાજ! આજ્ઞા ફરમાવો. આજ જંગલમાં અમે આપને રાજ્યાભિષેક કરી દઇએ."

સત્યાનંદે એમના જીવનભર આજ પ્રથમ વાર કોપનું પ્રદર્શન-દિગ્દર્શન કરાવ્યું. તેમણે કહ્યું:—"છટ્! તમે શું મને શૂન્ય કુંભ સમજો

છો ? લોકાં સાંઠી બ્રહ્મજ્ઞાન આપણુ કોરડા પાષાણુ ! હું પોથી માંહેનું રીંગણુ નથી. અમારે રાજા થવાનું શુ કામ છે ?-અમે સંન્યાસી છીએ. અત્યારે દેશના રાજા વૈકુંઠપતિ પોતેજ છે. રાજ્યનગર હસ્તગસ્ત કર્યા બાદ, જેના શિરપર રાજ્ય મુગટ તમારે પહેરાવવો હોય, તેને ખુશીથી પહેરાવજો, પરંતુ એટલું હૃદયમાં કાયમને માટે કોતરી રાખજો કે, બ્રહ્મચર્ય સિવાય બીજો કોઈ આશ્રમ મારાથી સ્વીકારી શકાશે નહિ. હવે તમે સૌ તમારાં પોતપોતાનાં કામ પર જાઓ.'

ત્યાર બાદ ચાર જણુ બ્રહ્મચારી મહારાજને પ્રણામ કરીને ત્યાં આગળથી ચાલ્યા ગયા. સત્યાનંદે બીજા જુએ નહિ એવી રીતે ઈશારત કરીને મહેન્દ્રને રોકી રાખ્યો. બીજા ત્રણ જણા ચાલ્યા ગયા, મહેન્દ્ર એકલો રહ્યો. તે વખતે સત્યાનદે મહેન્દ્રને કહ્યું:—"તમે બધાએજ વિષ્ણુમન્દિરમાં સોગંદ ખાઇને સતાન ધર્મ સ્વીકાર્યો છે. ભવાનદ અને જીવાનંદ એ બે જણાએજ પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કર્યો છે. ભવાનંદે ખુશીથી સ્વીકારેલુ પ્રાયશ્ચિત આજે કર્યું છે. મને હંમેશાં એવો ભય રહે છે કે કોઇ દિવસ જીવાનંદ પણુ પ્રાયશ્ચિત કરીને પ્રાણુ ત્યાગ કરશે. પરતુ મને એક પ્રકારની શ્રદ્ધા રહે છે કે, કાંઈક ગુપ્ત કારણોને લઇને આ ક્ષણે

એ મરશે નહિ. સંતાનોનું કાર્ય પાર પડે નહિ, ત્યાં સુધી સ્ત્રી-કન્યાનુ તમે મુખ જોશો નહિ. પણ આ ક્ષણે કાર્ય સફળ થયું છે, હવે તમે પાછા સંસારી થઇ શકો છો."

મહેન્દ્રની આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહી રહી હતી? મહેન્દ્ર બોલ્યો:—"ઠાકુર, સંસારી થાઉં? કોને ખાતર? સ્ત્રીએ તો આપઘાત કર્યો છે અને કન્યા કયાં છે, તેની કશી ખબર નથી. તેનો પત્તો પણ કેમ કરીને મેળવવો? આપે કહ્યું હતું કે જીવતી છે. એટલુંજ ફક્ત જાણુ છું, એ ઉપરાંત બીજું કાંઇ જાણતો નથી." તે ઉપરથી સત્યાનંદે નવીનાનંદને બોલાવીને મહેન્દ્રને કહ્યું:—"આ નવીનાનંદ ગોસ્વામી છે-ઘણા પવિત્ર અન્તઃકરણના છે, મારા પ્રિય શિષ્ય છે. એ તમારી કન્યાની ભાળ કાઢી આપશે." એમ કહી સત્યાનંદે શાન્તિને કાંઇક ઇશારત કરી. શાન્તિ તે સમજી જઇ તેમને પ્રણામ કરીને ત્યાં આગળથી વિદાય થઇ; ત્યારે મહેન્દ્રે શાન્તિને કહ્યું:—"આપનો મેળાપ હવે ક્યાં થઇ શકશે?"

શાન્તિ બોલી:—"મારા આશ્રમમાં આવજો;" એમ કહી શાન્તિ આગળ આગળ ચાલવા લાગી.

ત્યાર પછી મહેન્દ્ર બ્રહ્મચારી મહારાજને પગે લાગીને ત્યાં આગળથી વિદાય થયો, અને શાન્તિની

સાથે સાથે તેના આશ્રમ આગળ આવી પહોંચ્યો. તે વખતે રાત ઘણી ગઇ હતી. તેમ છતાં શાન્તિએ આરામ નહિ લેતાં કલકત્તા તરફ કુચ કરવા માંડી.

બધા જતા રહ્યા બાદ, બ્રહ્મચારી એકલા જમીનપર પડ્યા પડ્યા જગદીશ્વરનું મનમાં ધ્યાન કરવા લાગ્યા. સ્હવાર પડવા આવી હતી. એવે સમયે કોઇએ ઓચીંતા આવી તેના માથા ઉપર સ્પર્શ કરીને કહ્યું:—"હું આવ્યો છું."

બ્રહ્મચારી સફાળા ઉઠીને બેઠા થયા અને બેબાકળા થઇને કહેવા લાગ્યા:—"આપ આવ્યા છો? કેમ, શું કરવા?" તેમણે કહ્યું:—"દિવસ પૂર્ણ થયો છે." બ્રહ્મચારી બોલ્યા:—"હે પ્રભુ! આજે ક્ષમા કરો. આવતી મહા સુદ પુનેમે આપની આજ્ઞાને માથે ચઢાવીશ."

આનંદમઠ

ખંડ ૪ થો.

પ્રકરણ ૧ લું.

તે રાત્રે હરિ નામની ધૂનથી તે પ્રદેશની ભૂમિ ગાજી રહી. સંતાનો સઘળા ટોળાબંધ જ્યાં ત્યાં "વન્દેમાતરમ્" "જગદીશ હરે" વગેરે ગીત ઉંચા સ્વરે લલકારતા લલકારતા લટાર મારવા લાગ્યા. કોઇ શત્રુ સેનાનાં અસ્ત્ર, તો કોઈ વસ્ત્ર છીનવી લેવા લાગ્યા. કોઇ કોઇ તો વળી મુડદાનાં મોં પર લાત લગાવા કૂદાકૂદ કરી મૂકતા. આમ દરેક જણુ મસ્તીમાં મ્હાલી રહ્યું હતું. ધાધલ ધમધમારભની અવનવી ધમરોળ મચાવી રહ્યું હતું. કેટલાક ગામમા ઘુસી જઈને અને કેટલાક શહેરની શેરીઓમાં શોર બકોર કરીને વટેમાર્ગુ, શેઠ શાહુકાર, જે કોઈ નજરે પડે તેને કહેતા કે બોલો "વન્દેમાતરમ્," નહિતર મારી નાંખીશું. કોઇક વળી સુખડીયાની દુકાનપર દરોડા પાડીને સુખડી ખાઇને ભુખડી ભાંગતા. કોઇ કોઇ તો ગોવાળીયાના

ઘરમાં ઘુસી જઇને હાંલ્લાં માટલાં વગેરેની ભાંગ ફોડ કરીને દહિં માંખણ ચાટી પેટ ભરતા. કોઇ કહેતા કે, "હમે વ્રજના ગોવાળીયા છીએ, કયાં છે હમારી રંગીલી ગોવાલણો ?" તે એકજ રાતમાં ગામેગામ, અને શહેરે શહેર ભયંકર ત્રાસ વર્તી રહ્યો. બધાજ બોલવા લાગ્યાઃ—"મુસલમાનોનું માન મસળાઈ ગયું છે, દેશ હવે હિન્દુઓનો થયો છે; બધા બોલો, હવે છુટ્ટે મોડે જયશ્રી હરિ !" ગામડીયાઓ મુસલમાનને દેખતાં વારને તેની પંચ ઇટોળી કરતા ને કાંઇ કાંઇ વિપદ પાડતા મુસલમાનોના ઘરમાં ઘુસી જઈ તેમનુ સર્વસ્વ લૂંટી લાવતા, ને છેવટે તેમના ઘરની હોળી સળગાવતા. ઘણા યવનો માર્યા ગયા; અનેક મુસલમાનોએ તેથી દાઢી કાઢી નાંખીને શરીરે મૃત્તિકા લેપન કરીને હરિ નામનું ભજન કરવા માંડ્યું. પૂછવામાં આવતાં, તેઓ સ્પષ્ટ ખુલાસો કરી દેતા-"આમિ હિંદુ !"

મુસલમાનો ટોળાબંધ રાજનગર તરફ નાસી છૂટયા. ચારે દિશામાં રાજાના માણુસો ફોડધામ કરી રહ્યા. સિપાઇઓએ સુસજ્જીત થઇને શહેરનું રક્ષણ કરવાને કેડ કસી. નગરના દરેક કિલ્લા આગળ વાટે ને ઘાટે સઘળા પહેરેગીરો ઘણીજ ખંત અને કાળજીથી પુરેપુરી હુશિયારે શહેરનું રક્ષણ કરવા લાગ્યા. રૈયત બધી આખી રાત

જાગ્રત રહી, 'કોણ જાણે કેવું વાશે વ્હાણું રે' તેની ચિન્તા કરવા લાગી. હિન્દુઓ કહેવા લાગ્યાઃ- "દુર્ગામા કરે ને સંન્યાસીઓ આવી પહોંચે ને હિન્દુઓના ભાગ્યનો ભાનુ પ્રકટે !" મુસલમાનો બોલવા લાગ્યાઃ—"અલ્લાહુ અકબર ! આટઆટલું કરવા છતાં આપણું કંઇ વળ્યુંજ નહિ. પાંચ પાંચ વખત રોજ નીમાજ પઢતા હતા, તોપણ ટીલાં ટપકાં કરનારા હિન્દુઓનાં ટોળા આગળ એ બધુંય ધામ ધુમ ને ફુસ થઇ ગયું, કાંઇજ ફળ્યું નહિ ને આપણું કશુંય વળ્યું નહિ દુનિયા દીવાની છે કે દોરંગી છે ?" આમ એકની આંખ હસી રહી હતી, ત્યારે બીજાની અફસોસથી હાય સોસમાં રૂદન કરી રહી હતી. આમ તે દિવસની આખી રાત પરસ્પર વિરોધ ધરાવનારા હર્ષ શોકના ભાવોમાં હિન્દુ મુસલમાનોએ પસાર કરી.

એ વાત કલ્યાણીને કાને પહોંચી. છૈયાં છોકરાં, ડોસાં ડગરાં, વગેરે કોઇનેજ એ વાત અજાણી ન્હોતી ! કલ્યાણી મનમાં ને મનમાં કહેવા લાગીઃ—"જય જગદીશ્વર ! આજે તમારૂં કાર્ય સિદ્ધ થયું છે. આજે હું મારા પ્રિય પતિનાં દર્શન કરવાને અહિંથી નીકળી પડીશ. હે મધુ-સૂદન ! મને સહાય થજો !"

મધરાતે કલ્યાણીએ પથારીમાંથી ઉઠીને ઉભાં

થઇ, ખડકીનું બારણું ખોલ્યું, ચોમેર નજર ફેરવતાં કોઇ જોવામાં આવ્યું નહિ, એટલે ચુપચુપ ગૌરીદેવીની હવેલીમાંથી બહાર રસ્તા પર સટકી આવી. મનમાં ઈષ્ઠ દેવતાનું સ્મરણ કરીને ગણુગણી:—"જોજો હોં પ્રભુ! આજે પદચિન્હમાં એમનો મેળાપ અવશ્ય થવો જોઇએ."

કલ્યાણી શહેરની પોલીસ ચોકી આગળ આવી પહોંચી, એટલે પહેરેગીરે તેને અટકાવીને કહ્યુ:—"કોણ જાય છે? કલ્યાણીએ ગભરાટમાં જવાબ દીધો:—"હું બાઇ માણસ છું." પહેરાવાળો તડૂકી ઉઠયો:—"જવાનો હુકમ નથી." વાત જમાદારના જાણવામાં આવી. જમાદારે કહ્યું:—"બહાર જવાની મના નથી, અંદર આવવાને માટે હરકત છે." તે સાભળીને પહેરાવાળો કહેવા લાગ્યો:—"જાઓ, માજી! જવાની મના નથી, પણ આજકાલ મામલો ગંભીર છે; કોણ જાણે રસ્તામાં તમારૂં શુ થાય? કોઇ ચોર લૂંટારા બદમાશને હાથ પડો તો જીવથી માર્યા જાઓ–મા, આજની રાત તમે બહાર ન નીકળો."

કલ્યાણી બોલી:—"ભાઇ, હું ભિખારણ છું. મારી પાસે કોડી સરખીયે નથી. લૂંટારાઓ મારી પાસેથી શું લેવાના છે?"

પહેરેગીરે કહ્યું:—"જુવાન છો માજી, હજી

તો જુવાન છો. જુવાની એ તો સ્ત્રીઓનું ઝવેરાત છે. મનેજ એમ થઇ જાય છે કે હું બદમાશ હોત, તો કેવું સારૂં !" કલ્યાણી ચેતી ગઇ કે આફતના સોદા છે, કાંઇ પણ વધતું ઓછું બોલ્યા વગર સડક કરતી કે સોડીયું વાળીને ત્યાં આગળથી સટકી ગઇ. પહેરેગીરે ધાર્યું કે બાઇ ઓલા દોલા જેવી છે–રસજ્ઞતા, રસિકતાની અજાણ છે, એટલે તેણે છૂટકારાનો દમ મૂકી ચલમ વતી ગાંજાનો દમ મારી એ વાતને વિસારે પાડી દીધી. અલબત્ત કલ્યાણી તે વખતે ક્યાંની ક્યા નીકળી ગઇ હતી.

રસ્તા ઉપર ડગલે ને પગલે મુસાફરો મળી આવતા હતા. કોઈ "મારો મારો" ની ગર્જના કરતું હતું, કોઈ 'નાસો નાસો' ની બૂમાબૂમ કરી રહ્યું હતું. કેટલાક રડતા હતા, કેટલાક હસતા હતા. કોઇ હાથમાં આવતું તેને પકડતા હતા. કલ્યાણી મહા વિમાસણમાં આમ પૂસાઇ ગઇ હતી. રસ્તો પણ જાણતી નહોતી, પરંતુ કોઇને પૂછવાની છાતી ચાલતી નહતી. બધાજ લડાયક ગુસ્સાના આવેશમાં આવી ગયા હતા. જેમ તેમ લપાતી છુપાતી અંધારામાં જ્યાં પગ પડતો ત્યાં મૂકીને તે ચાલતી હતી. આમ ચોરી છુપીને ચાલતાં ચાલતાં તે અચાનક ઉદ્ધત બળવાખોરોના

હાથમાં સપડાઇ ગઈ. ભયંકર કીકીયારી પાડતા, તેઓ એના ડીલ પર ધસી આવ્યા. કલ્યાણી તે વખતે ઉંચે શ્વાસે ત્યાંથી દોડ મૂકીને જંગલની અંદર ભરાઇ ગઇ. ત્યાં પણ તેની પાછળ પાછળ બે ત્રણ બદમાશો દોડી આવ્યા. એક જણ તેના લુગડાંનો છેડો પકડીને બોલી ઉઠયો:—"ઓહ તારો લટકો ને મટકો!" તેજ વખતે બીજા એક માણસે ઓચિંતા પાછળથી આવીને પેલા લાજ લૂંટવા તૈયાર થએલ નરપશુને જોરથી ડાંગ મારી. સજ્જડ ફટકો પડતાં, તમ્મર ખાઇને તે પટકાઇ પડયો. એ વ્યક્તિએ સંન્યાસીનો પોશાક પહેર્યો હતો—મૃગચર્મ શરીર પર ઓઢી દીધું હતું, ઉમ્મર નાની હતી. તેણે કલ્યાણીને કહ્યું—"તમે જરા પણ ગભરાશો નહિ, મારી સાથે ચલ્યાં આવો—ક્યાં જવું છે તમારે?"

કલ્યાણી:—"પદચિન્હ."

આગંતુક આશ્ચર્યભેર ચોંકી ઉઠયો. તે પૂછવા લાગ્યો:—"શું કહ્યું? પદચિન્હ?"

એમ કહી તે નવો આવનાર માણસ કલ્યાણીના બન્નેય ખભા પર પોતાના હાથ મૂકીને ઘણીજ ચોકસાઇથી તેના મોં સામું અંધારામાં ધારી ધારીને જોવા લાગ્યો.

કલ્યાણી આકસ્માત્ પોતાને પુરૂષનો સ્પર્શ

થવાથી, રોમાંચિત, ભયભીત, આશ્ચર્યચકિત થઇ આંસુ સારવા લાગી—તે એટલી તો બ્હાવરી અને બ્હેબાકળી થઈ ગઇ હતી કે નાસી છુટવાની પણ હામ રહી નહતી. નિરીક્ષણનું કામ ખલાસ થયા બાદ તે આગંતુક બોલી ઉઠયો—"હરે મુરારે! ઓળખી, ઓળખી તને, તુ તો મુંઈ પેલી કલ્યાણી!"

કલ્યાણી બ્હીતી બ્હીતી પૂછવા લાગીઃ—"આપ કોણ છો?"

આગન્તુક બોલ્યોઃ—"હું છું તમારો દાસાનુ-દાસ. હે સુન્દરિ! હે મૃગનયનિ! પ્રસન્ન થાઓ મારા ઉપર."

કલ્યાણી ઉતાવળે પગલે તે જગ્યાએથી દૂર ખસી જઈને ચ્હીડાઇને બોલીઃ—"આવું અપમાન કરવા ખાતરજ મારી વ્હારે ધાયા હતા કે? પાઘડી પહેરાવીને પછીથી માથુ સુધ્ધાં વાઢી નાંખો, એવા જણાઓ છો. દીસો છો પાછા બ્રહ્મચારીના વેશમાં. બ્રહ્મચારીનો ધર્મ શું આવો હોતો હશે કે? શું કરૂં કે હું આજે શસ્ત્રરહિત અને નિરાધાર છું, નહિતર તમારા મોંમાં લાઠી મારત."

બ્રહ્મચારી બોલ્યાઃ—"આર્ય સ્મિતવદને! તારી આ રમ્ય મનોહર દેહલતિકાનો સ્પર્શ કર-વાને ઘણા દિવસથી તલસી રહ્યો હતો." એમ

કહી બ્રહ્મચારીએ રઘવાટભર્યાં એના તરફ ધસી જઈ કલ્યાણીને ગાઢ આલિંગન કર્યું. ત્યારે કલ્યાણી ખડખડ હસીને કહેવા લાગીઃ—"ઓહ, મારૂં કપાળ! પહેલાં કહે તો ખરો ભાઇ કે મારી આ દશા છે." શાન્તિ બોલીઃ—"ભાઈ, મહેન્દ્રને ખોળવા નીકળી પડયા છો?" કલ્યાણીએ કહ્યું:— "તમે કોણ છો? મારા મનની વાત પણ સઘળી જાણતા હો, એમ લાગો છો ને!"

શાન્તિ બોલીઃ—"હું બ્રહ્મચારી છુ–સંતાન સેનાનો સરદાર છું. સિપાઇઓએ તેમજ સંતાનોએ આજે રસ્તા ઉપર જે ધીંગાણું મચાવ્યું છે તે જોતાં હમણાં તમારાથી પદચિન્હ નહિ જઇ શકાય."

કલ્યાણી રડવા લાગી.

શાન્તિ ડોળા ઘુરકાવીને કહેવા લાગીઃ— "ભો શેનો છે? આપણે આપણાં કાતીલ નયન બાણવડે હજારો શત્રુઓનો સંહાર કરી નાંખીશું. ચાલો, પદચિન્હ જઇએ."

આવી વિલક્ષણ બુદ્ધિમતી સ્રીની સહાયતા મળી જવાથી, કલ્યાણીને મન સદેહે સ્વર્ગમાં સીધાવ્યા જેવું ભાસ્યું. તે કહેવા લાગીઃ—"તમે મને જ્યાં લઇ જશો, ત્યાં હું આવીશ."

શાન્તિ પછી તેને લઇને વનને રસ્તે ચાલવા લાગી.

———:○:———

<u>પ્રકરણ ૨ જું.</u>

શાન્તિ જે વખતે અંધારી ઘોર રાતના પોતાનો આશ્રમ તજીને, શહેર તરફ સંચરી હતી, તે વખતે જીવાનંદ આશ્રમમાં બેઠા હતા. શાન્તિએ જીવાનદને કહ્યું:—"હું નગરમાં જાઉં છું. મહેન્દ્રની વહુને લઇ આવુ છું. મહેન્દ્રને તમે કહી દેજો કે તમારી સ્ત્રી હયાત છે."

મહેન્દ્રને જીવાનંદ પાસેથી કલ્યાણી સજીવન થયાની સઘળી બાતમી મળી હતી—તેમજ તેનું હાલનું નિવાસસ્થાન પણ સર્વ સ્થાનને વિષે સંચરનારી શાન્તિની મારફત જાણવામાં આવ્યું હતું. ધીમે ધીમે બધો ભેદ મહેન્દ્રની આગળ ખુલ્લો થવા લાગ્યો.

પહેલાં તો મહેન્દ્રને વિશ્વાસ બેઠો નહિ. છેવટે તેના હૃદયમા આનંદ ઉભરાઇ જવા લાગ્યો.

તેજ રજનીપ્રભાતના સન્ધિકાળમાં શાન્તિની સહાયથી મહેન્દ્રનો કલ્યાણીની સાથે મેળાપ થયો. સ્થિરતાથી ઠરી ગએલા તે વનમાં, ઘીચોઘીચ ઝુકી રહેલાં શાલવૃક્ષનાં ઝુંડની ઘેરી અંધારી છાંયમાં, પશુપક્ષીઓની નિદ્રા ભગ થતાં આગમચ તેમને નિર્વાણ-સુખ પ્રાપ્ત થયું. પરસ્પરનાં દર્શનનો લાભ મળ્યો. એની સાક્ષીમાં હતાં માત્ર તેજનીલ

ગગનવિહારી નક્ષત્ર ગણો અને તેજ અસંખ્ય શાલ તરૂઓની હારમાળા. જરાક આઘે ખડક સાથે મોજાં પછાડી મધુર હાસ્યથી હસી રહેલી પ્રસન્નસલિલા સંકીર્ણા નદીનો તરતર શબ્દ થઇ રહ્યો હતો; બીજે કોઈક સ્થળે પૂર્વ દિશામાં ઉદય ગામેલી સુરખી ભરી ઉષાનાં તેજઃપુંજને નિહાળીને નાચી રહેલા કોકિલનો કલકલ નિનાદ થઇ રહ્યો હતો.

એકાદ પ્રહર પછી શાન્તિ અને જીવાનંદે ત્યાં આગળ દેખા દીધી. કલ્યાણીએ શાન્તિને કહ્યું:—"વગર મૂલ્યે હું તમારી આગળ વેચાઇ ચુકી છુ. મારી કન્યાનો પત્તો મેળવી આપીને હવે એ ઉપકારને ઉણપ-વિહોણો બનાવો."

જીવાનંદના મુખ સામું ટગર ટગર જોઇ રહીને શાન્તિ કહેવા લાગી:—"હુ હવે ઉંઘી જાઉં છું. આઠ પ્રહર લગી વાંસો સરખો વાંકો વાળ્યો નથી. બે રાતના અખંડ ઉજાગરા થયા છે. હું મરદ છું."

કલ્યાણી ધીરૂં ધીરૂ હસવા લાગી. ત્યાર બાદ જીવાનંદ મહેન્દ્રના સામુ તાકી રહીને કહેવા લાગ્યો:—"એની જોખમદારી મારે માથે છે. આપ નીરાંતે પદચિન્હ પધારો—તે જગોએ આપને કન્યા મળશે."

નિમાઇની પાસેથી કન્યાને લઇ આવવાને

જીવાનંદ ભરૂઈપુર ગયો. કામ દેખીતી રીતે ઘણું કપરૂં હતું.

નિમાઇ પહેલાં ઘુંટડો ગળી ગઈ-આંખ આડા કાન કરી ચોમેર નજર ફેરવવા લાગી. હોઠ લબડાવી, નાક પુલાવીને, પીસો તાણવા લાગી. ત્યાર બાદ ભૂસકો મારીને ડુસકે ડુસકાં ભરવા લાગી. ઘણીવારે ઉંડાણમાંથી અવાજ કાઢયો:—"કન્યાને આંખ આગળથી અળગી નહિ કરાય."

નિમાઇએ બન્ને હાથવતી આંખો લુછી નાંખ્યા બાદ, જીવાનંદે કહ્યું:—"અરે, બ્હેન! એમાં રડે છે શુ કામ? એટલું બધું આઘુંયે નથી. એ લોકોનુ મકાન તેં જોયુ ના હોય, તો ચાલો. એ બ્હાને તારાથી જોઇ અવાશે પણ ખરૂં."

નિમાઈ હોઠ લબડાવીને કહેવા લાગી:—"ત્યારે તમારી કન્યાને લઇ જતા કેમ નથી?" એમ કહી, નિમાઇ ધબધબ કરતી કે છોકરીને લઇ આવી, અને જીવાનંદના હાથમાં ઝીકીને હાથ પગ પછાડીને રડારોળ કરવા લાગી. જીવાનંદ વખત વિચારી જઇ વેળા તેવી રક્ષા કરવા ખાતર આડી અવળી વાતો કરવા લાગ્યો. પરંતુ નિમાઈનો ટપકો કશાથી ઠેકાણે આવ્યો નહિ. નિમાઇએ ઠસ્સામાં ને ઠસ્સામાં ઉઠીને સુકુમારીના કપડાંની પોટલી, ઘરેણાંની પેટી માથાનો દોરો, રમવાની

ઢીંગલી, વગેરે વસ્તુઓ ઝપઝપ કરતી કે જીવા નંદના પગ આગળ ફીંકી. સુકુમારી તે બધું પોતાની મેળે ગોઠવવા મંડી. નિમાઇને પછી તે પૂછવા લાગી:—"હેં મા ? આપણે ક્યાં જઇશું ?" નિમાઇથી હવે વધુ વખત રહેવાયું નહિ. ઝટ કરતી કે સુકુને હાથમાં લઇને તે રડતી રડતી ત્યાં આગળથી ચાલી ગઇ.

પ્રકરણ ૩ જું.

પદચિન્હના નવા કિલ્લામાં આજે સુખ સંમેલન ભરાયું હતું. મહેન્દ્ર, કલ્યાણી, જીવાનંદ, શાન્તિ, નિમાઇ. નિમાઇનો પતિ તથા સુકુમારી મલકાતાં મલકાતાં માલી રહ્યાં હતાં. શાન્તિ નવીનાનંદના વેશમાં હાજર થઇ હતી. કલ્યાણીને જે રાત્રે પોતાની પર્ણકુટીમાં લઇ આવી હતી, તેજ વખતે શાન્તિએ તેને સમજાવી દીધું હતું કે હું શાન્તિ તેજ નવીનાનંદ છું, એ વાતનો ભરમ તારા સ્વામીની આગળ પણ ખુલ્લો પાડીશ નહિ. એક દિવસ કલ્યાણીએ તેને પોતાના ઘરમાં અન્તઃપુરમાં બોલાવી હશે. નવીનાનંદ તે ઉપરથી આવી પહોંચ્યા. નોકરોએ કરેલી મનાઇ અને ડખલને એણે જરા પણ લેખવી નહિ.

શાન્તિ કલ્યાણીની પાસે આવીને પૂછવા લાગી:—"બોલાવવા કેમ મોકલ્યું હતુ ?"

કલ્યાણી:—"આમ પુરૂષનો પોશાક કેટલા દિવસ પહેર્યા કરવો છે ? હજી એમની મુલાકાત થઇ નથી,—વાતચીતનો પ્રસંગ પણ મળ્યો નથી. મારા સ્વામીની આગળ તમારે પ્રગટ થવું પડશે."

નવીનાનંદ ભારે ગુંચવણમાં પડી ગયો. ક્યાં સુધી તો તેનાથી કશુંય બોલી શકાયુ નહિ. છેવટે કહ્યું:—"એમાં વિઘ્ન ઘણાં છે, કલ્યાણિ!"

બન્ને જણાં વાર્તાલાપ કરવા મંડયાં. આણી તરફ જે નોકરોએ નવીનાનંદથી અંતઃપુરમાં પેસવાની રૂકાવટ કરી હતી, તેઓ તરતજ મહેન્દ્રની પાસે પહોંચી ગયા, અને બધું ભડાકી દીધું કે નવીનાનંદે બળજોરીથી અંતઃપુરમાં ઘુસી જઇ હમારા નિષેધનો નિષેધ કરી દીધો છે. આશ્ચર્યચકિત થઇ કુતૂહલવશાત્ મહેન્દ્ર પણ અંતઃપુરમાં ગયો. કલ્યાણીના શયનગૃહમાં જઇને જુએ છે, તો નવીનાનંદ ઓરડાની અંદર ઉભો છે. કલ્યાણી તેના ખભા પર હાથ મૂકીને, નવીનાનંદે પહેરેલા વ્યાઘ્રચર્મની ગાંઠ ખોલતી હતી. મહેન્દ્ર તે જોઇને દિગ્મૂઢ જેવો બની ગયો-અતિશય ધુંવાપુંવા થવા લાગ્યો.

નવીનાનંદે મહેન્દ્રને જોઇ હસીને કહેવા

માંડયું:—"કેમ ગોસાઈ! સંતાન સંતાનમાંયે માંહોમાંહ્ય અણવિશ્વાસ કે?"

મહેન્દ્ર બોલ્યો:—"ભવાનંદ ઠાકુરે એ વિશ્વાસને કેટલો છેહ દીધો હતો, તે યાદ છે ને?"

નવીનાનંદે આંખ ફેરવીને કહ્યું:—'કલ્યાણી ક્યારે ભવાનંદના ખભા પર હાથ મૂકીને વ્યાઘ્રચર્મ ખોલી દેતી હતી?" એટલું બોલતાં બોલતાં શાન્તિએ કલ્યાણીનો હાથ જોરથી પકડી રાખ્યો. વ્યાઘ્રચર્મ ખોલી નાંખવા દીધું નહિ.

મહેન્દ્ર:—"એમાં શું?"

નવીનાનંદ:—તમને વ્હેમ પડતો હોય તો મારા પરજ પડવો જોઇએ—કલ્યાણીનો શું કરવા તમારે અણવિશ્વાસ કરવો જોઇએ? એના પર વહેમ લાવવાનું કાંઇ કારણ?"

એકવાર મહેન્દ્ર મ્હાત થઇ ગયો. ગાંગાતલાં કરતાં કરતાં તે બોલી ઉઠયો:—"કયાં, કોનો અણવિશ્વાસ કર્યો છે?"

નવીનાનંદ:—"નહિતર મારી પાછળ પાછળ જનાનાનાં અંતઃપુરમાં આવી પહોચવાનું કાંઇ કારણ?"

મહેન્દ્ર:—"કલ્યાણીને મારે કાંઇક કહેવું હતું, એટલા માટે આવ્યો છું."

નવીનાનંદ:—"તો પણ અત્યારે પધારો.

કલ્યાણીની સાથે મારે પણ કાંઇક વાત કરવાની છે. આપ એકવાર અહિંથી ખસી જાઓ, પછી મારાથી વાત કહેવાય. આપનું તો આ પોતાનું મકાન છે, આપ તો ચાહો તે વખત પધારી શકો છો, પરંતુ હું તો મહાકથાવટે આવ્યો છું.”

મહેન્દ્ર તદ્દન ઘીઘવાઇ ગયો હતો. આભો બનીને ઉંડા વિચારમાં ગરક થઈ ગયો. વિચાર માળાના ઉપરાચાપરી મણકા જેમ તેમ તે ફેરવતો ગયો, તેમ તેમ કોકડું વધારે ગુંચવાવા લાગ્યું. વાત નથી પણ આપ્ત છે. કલ્યાણીનું કામ પણ કાંઇક બાંકું જણાય છે ને શું ? રખેને મારા પર વહેમાશે, એવા ડરથી તે નથી નાસી જવાની વલણ સરખી પણ ધરાવતી; નથી કોઇ પ્રકારે અકળાતી,ગભરાતી કે લજવાતી–ઉલટું ધીમું ધીમું હસી રહી છે. અને કલ્યાણી–જેણે પેલા ઝાડ નીચે ઝેર ખાધું હતું, તે કાંઇ આવો ગુન્હો એકદમ કરી શકે ખરી ? મહેન્દ્ર આમ વિચાર વમળમાં ગોથાં ખાયાં કરતો હતો, એવામાં શાન્તિએ અભાગણીએ મહેન્દ્રની આવી દયામણી દશા જોઇને મંદમંદ સ્મિત કરીને કલ્યાણીના પ્રત્યે એક કામણગારૂં કટાક્ષ ફેંક્યું. તેજ ક્ષણે અંધકાર પર એકાએક પ્રકાશ પથરાઇ ગયો. મહેન્દ્ર

ચેતી ગયો કે એ તો નક્કી હાવભાવ ભર્યું કામિનીનુ કટાક્ષ! એકદમ ઉછાંછળા બનીને તેણે સાહસ કર્યું. નવીનાનંદની દાઢીને માર્યો એક જોરથી આંચકો-તેજ ક્ષણે બનાવટી દાઢીમૂછ સરી પડયાં. કલ્યાણીએ પણ દાવ જોઇને સોગટી મારી—વ્યાઘ્રચર્મની ગાંઠ ઓચીંતી ખોલી નાંખી એટલે તે પણ બીચારૂં ભોંય સરસું થયું. પોગળ ખુલ્લું થઇ જતાં શાન્તિ બીચારી વ્હીલી વ્હીલી થઇને દૂર જઇને નીચું જોઇ રહી.

મહેન્દ્રે તે વખતે શાન્તિને જીજ્ઞાસા કરીઃ—"તમે કોણ છો ?"

શાન્તિઃ—"શ્રીમાન્ નવીનાનંદ ગોસ્વામી."

મહેન્દ્રઃ—"એ તો તમારી ઠગાઇ કહેવાય, તમે બાઇ માણુસ છો"

શાન્તિઃ—"અત્યારે તો કામથીજ કામ છે ને?"

મહેન્દ્રઃ—"ત્યારે એક બીજી વાતનો ડગડગો મનમાં રહી જાય છે, તેનો ખુલાસો કરો. તમે બાઇ માણુસ હોવા છતા, જીવાનંદ ઠાકુરની પાસે નિરંતર સહવાસ શા માટે કરો છો ?"

શાન્તિઃ—"એ વાત મેં આપને નથી કહી."

મહેન્દ્રઃ—"તમે બાઇ માણુસ છો એ વાત તો જીવાનંદ ઠાકુર જાણે છે ખરને ?"

શાન્તિ.—"જાણે છે."

તે સાંભળી વિશુદ્ધ અંતઃકરણવાળા મહેન્દ્ર અતિશય ખેદ પામ્યા.

તે જોઈ કલ્યાણીથી બધો ભરમ ખુલ્લો કરી દીધા વગર રહેવાયું નહિ તે બોલી.—"એ તો જીવાનંદ ગોસ્વામીનાં ધર્મપત્ની શાન્તિ દેવી."

પળવાર મહેન્દ્રનું મુખ પ્રસન્ન થએલું રહ્યું. ફરી પાછો અંધકાર તેનાપર છવાઈ ગયો કલ્યાણી તે સમજી જઇને બોલી ઉઠી—"એ તો બ્રહ્મચારિણી છે."

પ્રકરણ ૪ થું.

ઉત્તર બંગાળા મુસલમાનોના હાથમાંથી તમામ ખાલી થયો હતો. મુસલમાન કોઇ એ વાત સ્વીકારતા નહિ—આંખ મીંચામણાં કરીને કહેતા કે, કેટલાક લૂંટારાઓ ધીંગાણું કરી રહ્યા છે, અમે તેઓને સજા કરીએ છીએ. એ પ્રમાણે કેટલો કાળ વીત્યા કરત, તે કહી શકાય તેમ નથી પરંતુ સદ્ભાગ્યે એ સમયે બલીયસિ ઈશ્વરેચ્છાના પ્રતાપે વોરન હેસ્ટીંગ્સ આંખ મીંચામણા કરે એવા માણસ ન હતા—એકલાની બલા જો એમને ગળે ઉતરી હત, તો આજે ભારતમાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય ક્યાં રહ્યું હોત? એ સંતાનોને શાસન કરવાને Major

Edwards મેજર એડવર્ડઝ નામે એક બીજો સેના-
પતિ નવીન સેના લઈને તાબડતોબજ ત્યાં આગળ
આવી પહોંચ્યો.

એડવર્ડઝને માલુમ પડયું કે આ યૂરોપીય
યુધ્ધ નથી શત્રુઓ પાસે નથી સેના, નથી નગર,
નથી રાજધાની કે કોઇ કિલ્લા, તેમ છતાં બધુંજ
તેઓને તાબે છે. જે દિવસે જે જગોએ બ્રિટિશ
લશ્કરની છાવણી રહેતી, તે દિવસને માટેજ તે
સ્થાન બ્રિટિશ સેનાને તાબે રહેતું—બીજે દિવસે
બ્રિટિશ લશ્કર ત્યાંથી કુચ કરી ગયું કે ચોમેરથી
પાછી તેવીજ "વન્દેમાતરમ્"ની ધૂમ મચી રહેતી.

સાહેબને નહિ સમજાતું કે કોણ જાણે
કયાંથી એકજ રાતમાં જાણે કીડીયોનું વહાણુ
ફાટતું હોય તેમ આ લોકોનો એકાએક રાફડો
ફાટે છે અને અંગ્રેજને તાબે જે ગામ હોય, તેને
સળગાવી મૂકીને ચાલ્યા જાય છે અથવા થોડું
અમથું બ્રિટિશ સૈન્ય જોવામાં આવતાં તેજ ક્ષણે
તેનો ખોડો કાઢી નાંખે છે. તપાસ કરતાં કરતાં
સાહેબને માલુમ પડી ગયું કે પદચિન્હમાં એ
લોકોએ કિલ્લો ચણી દઇ, તે જગોએ તેઓ પો-
તાના આયુધ અસ્રના ભંડાર તથા ધનના ભંડારનું
રક્ષણ કરે છે. એથી તે કિલ્લો સર કરવાનો એમણે
દઢ નિશ્ચય કર્યો.

જાસુસો મારફત તેને કેટલીક બાતમી મળવા માંડી; પદચિન્હમાં કેટલાક સંતાનો રહે છે, એવા સમાચાર લાવનારે ત્યાંનો કિલ્લો કબજે કરવાની જરૂર છે, તે સંબંધી ઉલ્લેખ સરખોયે કર્યો નહિ; પદચિન્હમાં સંતાનો નજરે પડ્યાની બાતમી મેળવી, એ જાણે તેને કોલંબસની અમેરિકાની શોધ જેવી મહત્વની ભાસી.

માઘ માસની પૂનેમ પાસેજ આવી પહોંચી હતી. સાહેબની છાવણીની નજીકમાંજ નદી કિનારા પર એક મોટો મેળો ભરાતો. મેળામાં સહજ એક લાખ માણસની મેદની ભરાતી. આ વખત તો તેમાં પાછા વૈષ્ણવો રાજા થયા છે, તેથી તેઓ મોટી સંખ્યામાં એ મેળામાં ભેગા થઇને કાંઇ કાંઈ ધીંગા-મસ્તી મચાવવાના. સંતાન સમુદાયના સઘળાજ લોકો એ પૂર્ણિમાના મેળામાં ભેગા થવાનો સંભવ હતો. મેજર એડવર્ડે તેથી એવું અનુમાન કર્યું કે પદચિન્હના રખેવાળો સુદ્ધાં એ મેળામાં ભાગ લીધા વગર રહેશે નહિ. એ સોનેરી તકનો લાભ લઈ આપોઆપ લાલચોળ થએલા એ પદચિન્હના લોખંડી કિલ્લાને આપણી અજસ્ર તોપોના ભયંકર ભડીમારથી ટીપી નાંખીશું એટલે કિલ્લો આપણે કબજે થઈ જશે.

એવો નિશ્ચય કરીને મેજરે મેળા વખતેજ

હુમલો કરવાનું નક્કી કર્યું. વૈષ્ણવો એકજ સ્થાનમાં સામટા ભેગા થશે, એટલે તેમને ચાંચડની માફક ચોળી નાંખીશું. તેમનો ખુરદો નીકળી ગયા પછી મેળો ભરાશેજ કેમ કરીને ?

એ સમાચાર ગામેગામ પ્રસરી રહ્યા. તે ઉપરથી, સંતાન સંપ્રદાયના જ્યાં જ્યાં જેટલા માણસો હતા, તે સઘળાજ શસ્ત્રાસ્ત્રથી સુસજ્જીત થઈને તેજ ક્ષણે મેળાનુ રક્ષણ કરવાને નીકળી પડ્યા. બધાજ સંતાનો માઘ માસની પૂર્ણિમાને દહાડે નદી કિનારા પર ભેગા થયા. મેજરે જે ધાર્યું હતું તેમજ બન્યું ઈંગ્રેજોનાં સદ્ભાગ્યનો સિતારો પાધરો, તે મહેન્દ્ર પણ પદચિન્હના કિલ્લામાં ઘણુંજ થોડું સૈન્ય રહેવા દઈને લશ્કરનો મોટો ભાગ પોતાની સાથે લઈને મેળામાં જવાને નીકળી પડયો.

એ સઘળી ઘટના બનતા આગમચ જીવાનંદ અને શાન્તિ પદચિન્હ છોડીને ચાલ્યાં ગયાં હતાં. તે વખતે યુદ્ધની કોઈ વાતની ગંધ સરખીયે ન્હોતી આવી. યુદ્ધનો ઇશારો સરખોયે એમના મનમાં ન્હોતો જણાતો. મહા સુદ પુનેમના પુણ્ય દિવસે શુભ ક્ષણે, નદીના પવિત્ર જળમાં પ્રાણ ત્યાગ કરીને, પ્રતિજ્ઞા ભંગના મહાપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનો તેમણે સંકલ્પ કર્યો હતો. પરંતુ રસ્તે ચાલતાં ચાલતાંજ તેમના સાંભળવામાં આવ્યું

કે મેળામાં ભેગા થએલા સંતાનોની સાથે અંગ્રેજ સૈન્યને ખુનખાર જંગ જામવાનું છે. ત્યારે જીવાનંદ બોલી ઉઠ્યા:—"એમ હશે, તો તો યુદ્ધમાંજ સામી છાતીએ ઘા કરતા કરતા સ્વર્ગમાં સંચરીશું. ચાલો, જલદી જઇએ."

તેઓ ઉતાવળે પગલે ચાલ્યાં. એક જગોએ એક મોટા ટેકરા ઉપર થઇને જવાતું હતું. ટેકરાપર ચઢીને વીર દંપતીએ નજર ફેંકી-તો આ શું ? નીચે થોડેક દૂરજ અગ્રેજોની છાવણી આવેલી છે. શાન્તિ બોલી:—"હમણાં મરવાની વાત મોકુફ રાખો—બોલો વન્દેમાતરમ્."

પ્રકરણ ૫ મું.

ત્યાર પછી બન્ને જણાએ કાંઈ કાંઇ મસલત કરી. મન્ત્રણા થઇ રહ્યા બાદ, જીવાનંદ એક વનમાં છુપાઇ ગયો. શાન્તિએ બીજા એક વનમાં ઘુસી જઇને, કાંઇક અનેરા કૌતુક ભરી કલા અજમાવી.

શાન્તિ મોતનાં મ્હોંડામાં પેસવાને જતી હતી, પરંતુ મૃત્યુકાળે સ્ત્રીનોજ વેશ ધારણ કરવાનું તેણે પસંદ કર્યું. તેના એ પુરૂષ વેશને મહેન્દ્ર ઠગાઇ તરીકેજ ઓળખાવ્યો હતો. ઠગબાજી કરીને મરવું ન જોઇએ. એ વિચારથી તે પોતાની

કપડાંની પેટી સાથે લઇ આવી હતી. તેમાં બધી જાતનો પોશાક પડી રહેતો. નવીનાનંદ તેથી અત્યારે પેટી ખોલીને, વેશ પરિવર્ત્તનની પ્રવૃત્તિ આદરી રહ્યા હતા.

ચીકણા રસવાળી પુલની કળીઓ ઉપર એક રંગેલા કાપડનો કકડો કાઢી લઈ, નાનાં નાનાં પુમતાં જેવાં ઝાડીનાં પાંદડાંનાં ઝુમખાંથી પોતાના મુખચંદ્રને ઢાંકી દઇ, શાન્તિ એક સારંગી હાથમાં લઇને વૈષ્ણવીના વેશમાં અંગ્રેજોની છાવણીમાં જઇને ઉભી રહી. એને જોઇને મોટા મોટા ઘોભીયાવાળા દાઢીમૂછવાળા સિપાઇઓ મોહિત થઇ ગયા. કોઇએ ટપ્પાની તો કોઇએ ગઝલની, કોઇએ સ્ત્રી વિષયક અને કોઇએ કૃષ્ણ સંબંધી ગાયનો ગાવાની ફરમાશ કીધી. તે સાંભળીને તેઓ હરખઘેલા થઈ દાળ, ચોખા, મીઠાઈ, ફળ-ફળાદિક તથા પૈસા સુદ્ધાં હોંસે હોંસે આપવા લાગ્યા. વૈષ્ણવી તંબુની અવસ્થા નજરોનજર જોઇને જ્યારે પાછી ચાલી જવા લાગી, ત્યારે સિપાઈ-ઓએ તેને પૂછ્યું:—"હવે પાછી ક્યારે આવશે?" વૈષ્ણવી બોલી:—"તે હું જાણતી નથી, મારૂં ઘર ઘણું આઘે છે." સિપાઈઓ પૂછવા લાગ્યા:—"કેટલે દૂર?" વૈષ્ણવીએ કહ્યું:—"હું પદચિન્હમા રહું છું."

તે દિવસે એ વખતે મેજર સાહેબ પદ-

ચિન્હનીજ કાંઇક બાતમી લઈ રહ્યા હતા. સિપાઇ માંહેના એકને તે વાતની ખબર હતી. વૈષ્ણવીને બોલાવીને તે કેપ્ટન સાહેબની પાસે લઇ ગયો. સાહેબે તેને મેજર સાહેબની મુલાકાત કરાવી. મેજર સાહેબની પાસે જઇ, વૈષ્ણવીએ મધુર હાસ્ય હસીને તીરછી નજરનાં કાતીલ કટાક્ષથી સાહેબનાં મગજને ધમધમાવી નાંખ્યું અને પછી હાથમાં ખંજરી લઈ તે ગાવા લાગીઃ—

"म्लेच्छनिवहनिधने कलयसि करवालं."

સાહેબે સવાલ કર્યોઃ—"તમારૂં મકાન કીદર બીબી ?"

શાન્તિ બોલીઃ—"હું બીબી નથી, વૈષ્ણવી છું. મકાન પદચિન્હમાં છે"

સાહેબ—Where is that Adsın Prod sin ? હુવા એકટા ગર હય ?"

વૈષ્ણવી બોલીઃ—"ઘર, બધાં બહુયે ઘર છે."

સાહેબઃ—"ગર નેઇ-ગર નેઇ-ગર-ગર–"

શાન્તિઃ—"સાહેબ, સમજી તમારા મનની વાત. ગડ, ગઢ, કેમ ખરૂં ને ?"

સાહેબઃ—"ઇયેસ. ઇયેસ, ગર ! ગર–હ્યાય ?"

શાન્તિઃ—"ગઢ છે. મોટો જંગી કિલ્લો !"

સાહેબઃ—"કેટે આડમિ ?"

શાન્તિઃ—"ગઢમાં કેટલાં માણસ રહે છે ?

વીસ પચીશ હજાર."

સાહેબઃ—"નોન્સેન્સ ! એકટા કેલ્લેમે ડો ચાર હાજાર રહે શકતા. વહિંપર આબી હાય? ઇયા નીકેલ ગિયા ?"

શાન્તિઃ—"વળી નીકળવાના હતા કયાં ?"

સાહેબઃ—"મેલામેં-ટુમ કબ આયા હુવાંસે ?"

શાન્તિઃ—"કાલે આવી સાહેબ."

સાહેબઃ—"ઓ લોક આજ નિકલે ગયા હોગા"

શાન્તિ મનમાં ને મનમાં વિચાર કરી રહી હતી કે "મુઆ, તારા બાપના શ્રાદ્ધના ચોખા હું જો નહિ ચઢાવી દઉં, તો તો સઘળા શીખવ્યાજ ખોટા. કયાંસુધી શિયાળવાં તારૂં મગજ ફોલી ખાશે, તે હું નજરોનજર જોઇશ." પછી તે ચાસન કહેવા લાગીઃ—"સાહેબ તો સાહેબજ હોઇ શકે છે. હું પાછી જાઉં તો પાકી ભાળ કાઢી લાવું. હું સાધારણ વૈષ્ણવી-સાધુડી. ગાયન ગાઇ ભિક્ષા માંગી પેટીયું કુટી કાઢું છું. મને એ બધી વાતની ખબર કયાંથી હોય? રાગડા તાણી તાણીને ગળું પણ દુખવા આવ્યું છે, કંઠ સૂકાઇ ગયો-પૈસા આપો, એટલે હું મ્હારે ચાલી જાઉં. ને બક્ષિસ આપો, તો વળી તમારી મોટી મહેરબાની—જરૂર હોય તો વળી પરમ દહાડે આવીને બધો ખુલાસો કરી જઇશ."

સાહેબે ઝટ કરતો કે એક કલદાર રૂપીઓ તેના તરફ ફેંકીને કહ્યું:—"પરમ દિવસે નહિ, બીબી ?"

શાન્તિ:—"દૂર બેટા, વૈષ્ણવી બોલ, બીબી કોને કહે છે જો ?"

એડવર્ડઝ:—"પરસુ નહિ; આજ રાતકો હામકો ખબર મિલના ચાહિયે."

શાન્તિ:—"બન્દૂક માથા તળે રાખીને શરાબ બરાબ નીરાંતે પીને, નાકે તેલ ચોળીને નચિંતે નિદ્રા લેજો. આજ હું દશ કોસ રસ્તો વટાવીને જઈશ, આવીશ–અને એને ખબર આપી દઈશ. મુઆ ઢોંગી ભામટા !"

એડવર્ડઝ:—"ઢોંગી ભામટા કેસ્કો કયતા હય ?"

શાન્તિ:—"જે વીર–ભારી જાંનરલ હોય તેને."

એડવર્ડઝ:—"Great General હામ હો શકતા હયાય—કલાઇવકા માફિક. લેકિન આજ હમકો ખબર મિલના ચાહિયે. શઓ રૂપેયા બખસિસ દેંગે."

શાન્તિ:—સો આપો કે બસો આપો પણ આ બે પગોએ કાંઇ વીશ કોસ ચલાય નહિ."

એડવર્ડઝ:—"ઘોડા ઉપર ?"

શાન્તિ:—"ઘોડેસ્વાર થતાં આવડતું હતે,

તો તમારા તંબુમાં આવીને આમ સારંગી વગાડીને ભીખ માંગત ખરી?"

એડવર્ડઝ:—"ગદ્દી પર લે જાયગા?"

શાન્તિ.—"ખોળામાં બેસીને જાઉં? મને લાજ ન આવે?"

એડવર્ડઝ:—"ક્યા મુશ્કિલ, પાનસો રૂપેયા દેંગે."

શાન્તિ:—"કોણ જવાનું છે? તમે જાઓ છો?"

સાહેબે તે વખતે હાથની આંગળી વતી પાસે ઉભેલા એક જુવાન એન્સાઇનને દેખાડીને તે યુવકને કહ્યું:—"લિન્ડલે, તમે જશો?"

શાન્તિનું રૂપ યૌવન જોઇને લિન્ડલે બોલ્યો:- "ઘણીજ ખુશીથી."

પછી એક મોટો અરબી ઘોડો જીન વગેરેથી સુસજ્જીત થઇને આવ્યા બાદ, લિન્ડલે પણ તૈયાર થયો. શાન્તિનો હાથ ઝાલીને તે ઘોડા પર બેસાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. શાન્તિ બોલી:— "છટ્ છટ્! શું આટલા બધા માણસોનાં દેખતાંજ કે? મ્હેં કાંઇ લાજને ઘરેણે મૂકી દીધી નથી? આગળ ચાલો. છાવણી વટાવીને આગળ જઇએ."

લિન્ડલે ઘોડા ઉપર બેઠો. ઘોડાને ધીમે ધીમે ચલાવવા લાગ્યો. શાન્તિ પાછળ પાછળ આવવા લાગી. એ પ્રમાણે તેઓ છાવણી બહાર આવી પહોંચ્યાં.

છાવણી બહાર આવતા નિર્જન પ્રદેશ જોઇને, શાન્તિ લિન્ડલેના પગ ઉપર પગ મૂકીને એકજ ફલંગ મારીને ઘોડા પર ચઢી બેઠી. લિન્ડલે હસીને બોલ્યો:—"તમે તો ઉસ્તાદ ઘોડેસ્વાર જણાઓ છો ને કાંઇ !"

શાન્તિ બોલી:—"અમે તો એવાં ઉસ્તાદ ઘોડેસ્વાર છીએ, કે તમારા જેવાની સાથે ઘોડા પર બેસતાં લજવાઈ મરીએ છીએ. છટ્ આમ પાવડે પગ દઇને કોઇ ઘોડા ઉપર બેસતું હશે કે ?"

એક વાર ડંફાસભરી ફીસીયારીમાં લિન્ડલેએ પાવડા પરથી પગ લઇ લીધા. શાન્તિએ તેજ ક્ષણે તે અક્કલના ઓથમીર અંગ્રેજને ગળચીમાંથી પકડીને ધક્કો મારીને ઘોડા પરથી ફેંકી દીધો. શાન્તિએ ત્યાર બાદ ઘોડાની પીઠ પર બરાબર બેસી જાઇને ઘોડાના પેટમાં જોરથી એક ઠેસ મારીને તેને વાયુ વેગે દોડાવી મૂકયો. ચાર વરસ સંતાન સૈન્યની સાથે રહીને શાન્તિ અશ્વવિદ્યા પણ શીખી ગઇ હતી. તે શીખી ના હોત, તો જીવાનંદની સાથે કાંઇ રહી શકત કે ? લિન્ડલેનો પગ ભાંગી જવાથી, તે બીચારો ત્યાંનો ત્યાંજ પડી રહ્યો. શાન્તિએ પૂર વેગે ઘોડો દોડાવી મૂકયો.

જીવાનંદ જે વનમાં સંતાઈ રહ્યા હતા, તે ઠેકાણે પહોંચી જઇને શાન્તિએ તેમને બધા સમા-

ચાર કહ્યા. જીવાનંદ બોલ્યાઃ—"ત્યારે તો હું જલદી જઇને મહેન્દ્રને ચેતાવી દઉ છું. મેળામાં પહોંચી જઇને તમે સત્યાનંદને ખબર આપો. તમે ઘોડા પર જાઓ–પ્રભુને જેથી જલદી ખબર મળે." પછી બન્ને જણા બે જૂદી જૂદી દિશામાં વાયુ વેગે સંચર્યાં. કહેવાની જરૂર નથી કે શાન્તિ પાછી આ વખત નવીનાનંદ બની હતી.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

એડવર્ડ પાકકો અંગ્રેજ હતો. ઘાટે ઘાટે તેના માણુસો હતા. તરતજ એને ખબર થઇ ગઇ કે, પેલી વૈષ્ણવીએ લિન્ડલે સાહેબને ઘોડા પરથી ગબડાવી પાડીને, પોતે ઘોડેસ્વાર થઇને ક્યાંની ક્યાં ચાલી ગઈ છે તે સાંભળીને એડવર્ડ ગાજી ઉઠયોઃ—"An imp of Satan! Strike the tents."

તે વખતે ખટ્ ખટ્ ફટાફટ તણુના ખીલાઓ પર હથોડાના ઘા પડવા લાગ્યા. મેઘરચિત અમરાવતીની જેમ તે વસ્ત્ર નગરી અલોપ થઇ ગઇ. માલ ગાડીઓ સરસામાનથી લદાઇ ચાલવા લાગી. માણુસો ઘોડા પર કે પગે કુચ કરવા લાગ્યા. હિન્દુ, મુસલમાન, મદ્રાસી, ગોરા વગેરે ખાંધે બન્દૂક ચડાવીને રાઇટ–લેફ્ટ કરતા ચાલવા લાગ્યા.

આણી તરફ મહેન્દ્ર સંતાન સેના લઇને, ધીરેધીરે મેળાના રસ્તા તરફ આગળ વધવા લાગ્યો. તે દિવસે બપ્પોરનાં મહેન્દ્રે વિચાર્યું કે હવે વેળા બહુ વીતી ગઇ છે, અહિં છાવણી રચીનેજ પડી રહેવું ઠીક થઇ પડશે.

છેવટે છાવણી રચવાનો ઠરાવજ ઉચિત જણાયો. વૈષ્ણવો પાસે તંબુ ન્હોતા, ઝાડ તળે ગુણપાટ પાથરીને અગર સાદડી બીછાવીને તે ઉપર સૂઇ રહેતા હરિ ચરણામૃત જરાક પીને તેના પર આખી રાત પસાર કરતા. ભૂખ જરા તરા રહી ગઇ હોય, તો સ્વપ્નને વિષે પોતાની વૈષ્ણવી સાધુડીના અધરામૃતનું પાન કરીને તે ભૂખનું દુ:ખ ભાંગતા. છાવણીને ઉપયોગી થઇ પડે એવો એક નાનકડો બગીચો નજીકમાંજ હતો.—તેમાં આંબા, ફણસ, બાવળ, આમલી વગેરેનાં ઝાડ આવી રહ્યાં હતાં. મહેન્દ્રે આજ્ઞા કરી:—"અહિંઆજ છાવણી કરીશું." તેની પાસેજ એક ઉંચો ટેકરો હતો; તે ઢોળાણ પડતો હોવાથી, તેના પર ચઢવુ મુશ્કેલ હતું. મહેન્દ્રને એક વાર એમ સૂઝ્યું કે આ ઢોળાવની ટોચ પર છાવણી નાંખી હોય, તો કેવું સારૂ ! પણ જગ્યા એક વાર જોઇ આવવી એવો તેણે મનસુબો કર્યો.

એમ વિચારીને મહેન્દ્રે ઘોડા પર બેસીને ધીરે ધીરે તે ઢોળાવ પર ચઢવા માંડ્યુ, તે થોડેક દૂર

ગયા બાદ, એક જુવાન તે વૈષ્ણવ સૈન્યમાં ઘુસી જઇને કહેવા લાગ્યોઃ—"ચાલો, ઢોળાવ પર જઇએ." જેઓ ત્યા હાજર હતા, તેઓ વિસ્મય પામીને બોલી ઉઠ્યાઃ—"કેમ, શું કરવા ?"

તે જોદ્ધો માટીના એક ઢગ ઉપર ઉભો રહીને બોલ્યોઃ—"ચાલો, આ ચાંદની રાતના આ પર્વતના શિખર ઉપર નૂતન વસંતનાં નવીન પુષ્પોની સુગંધ લેતા લેતા આજે આપણે શત્રુની સાથે યુદ્ધ કરીશું" સંતાનોએ જોયું કે સેનાપતિ જીવાનંદ છે. ત્યારે તમામ સંતાનસેના 'હરે મુરારે' ની ગર્જના કરતી કરતી ભાલાનો ખણખણાટ કરતી ઉભી થઇ; અને તેજ સેના જીવાનદના ચાળા પાડીને તેમની પેઠે ધમધમ કરતી ઢોળાવ પર ચઢવા લાગી. એક માણસે શસ્ત્રથી સજ્જ કરેલો ઘોડો જીવાનંદને આપ્યો. દૂર રહ્યાં રહ્યાં એ બધુ જોઈને મહેન્દ્ર છક થઇ ગયો. તે વિચારમાં પડી ગયોઃ—"ઓહો ! આ શું કહેવાય આ ? ના કહેતા હતા ને આવ્યા કેમ કરીને ?"

એમ વિચારી મહેન્દ્ર ઘોડાનું મુખ ફેરવી દઇ, ચાબૂક ખખડાવી પર્વત પરથી નીચે ઉતરવા લાગ્યો. સંતાન વાહિનીના સેનાપતિ જીવાનંદને જોતાંવારને તે બોલી ઉઠયોઃ—"આ કેવા આનંદની વાત ?"

જીવાનંદ હસીને બોલ્યો:—"આજે ઘણા આનંદનો અવસર છે. ઢોળાવની પાછળજ એડ-વર્ડ સાહેબ છે. જે વહેલો તે પહેલો. અને જે મોડા પડશે તેનો ખોડો નીકળી જશે."

ત્યાર પછી જીવાનંદે સંતાન સૈન્યને મોટે અવાજે કહ્યું:...."ખબર છે તમને! હું જીવાનંદ ગોસ્વામી છું. હજારો શત્રુઓનો મેં સંહાર કર્યો છે."

ઘનઘોર ગર્જનાથી વનપ્રદેશ સઘળો પડઘો પાડીને ગાજી ઉઠ્યો:—"ઓળખીએ છીએ અમે! તમે જીવાનંદ ગોસ્વામી છો."

જીવાનંદ:—બોલો "હરે મુરારે!"

વનમાં બધેજ "હરે મુરારે!" નો પ્રતિધ્વનિ ગાજી રહ્યો.

જીવાનંદ:—"ઢોળાવની પીઠ તરફ શત્રુઓ છે. આજે આ ઢોળાવની ટોચ પર નીલાંબરી રાત્રિની સાક્ષીમાં સંતાનો યુદ્ધ કરશે. જલદી આવી પહોંચો શિખર પર જે વહેલો ચઢી જશે, તેનીજ જીત થશે. બોલો, વન્દેમાતરમ્."

તે વખતે વનમા બધે "વન્દેમાતરમ્" નાં ગીતનો પડઘો પડી રહ્યો. ધીમે ધીમે સતાન સેના પર્વતના શિખર ઉપર ચઢવા લાગી. પરંતુ એકાએક ભયભીત થઇને તેઓ જોઇ રહ્યા કે

મહેન્દ્રસિંહ ઝડપબંધ ઢોળાવ ઉપરથી ઉતરતાં ઉતરતાં રણશીંગડું વગાડી રહ્યો છે. જોતજોતામા શિખર ઉપર ભૂરાં આકાશની છાંયમાં સંખ્યાબંધ બ્રિટિશ તોપો તોપચીઓનાં લશ્કર સહિત શોભી રહી છે. મોટે સાદે વૈષ્ણવ સેના લલકારવા લાગીઃ—

> "तुमि विद्या तुमि भक्ति
> तुमि मा बाहुते शक्ति
> त्वंहि प्राणा शरीरे"

પરંતુ અંગ્રેજની તોપોના ગુડૂમ્ ગુડૂમ્ ગુમ્ અવાજ આગળ એ મહાગીત છૂ થઇ ગયું. સેંકડો સંતાન ઘાએલ થઇ અસ્ત્રશસ્ત્ર સહિત ઢોળાવ પર લાંબા છટ થઇ ગયા. દધીચિનાં અસ્થિને પણ હસી કાઢીને અને સમુદ્રની ભયંકર ગર્જના તુચ્છકારી કાઢીને, અંગ્રેજી તોપોનો ગુડૂમ ગુડૂમ અવાજ વજ્ર સમો હાહાકાર વર્તાવવા લાગ્યો. જીવાનંદ તથા મહેન્દ્રની મહેનત સઘળી છુટી પડી. સંતાન સેના ઢોળાવ પરથી ઉભી પૂંછડીએ નાસવા લાગી. કોણ કયા નાસી છુટયુ તેનું ન ઠામ મળે કે ઠેકાણું. ત્યારે બાકીના બીજા બધાનો વિનાશ કરવાના ઇરાદાથી "હુર્રે હુર્રે" નો પોકાર કરતી ગોરાની પલટણ ઢોળાવ ઉપરથી નીચે ઉતરવા લાગી. ભાલા ઉંચા કરીને અસંખ્ય અજીત બ્રિટિશ સેના ઢોળાવ ઉપરથી નાસભાગ કરી રહેલાં

સંતાન સૈન્યની પાછળ એક્કે શ્વાસે વાયુવેગે દોડવા લાગી. મહેન્દ્ર એકાએક નજરે પડતાં, જીવાનંદે જણાવ્યુ:—"આજે પૂર્ણાહુતિ છે. આવો, અહિંજ આપણે મરીએ."

મહેન્દ્ર બોલ્યો:—"મર્યાથી જો રણને વિષે આપણી જીત થતી હોય, તો મરવું એ લેખાસર છે; વૃથા મરણ એ વીરનો ધર્મ ન હોય."

જીવાનંદ:—"ભલે વૃથા મરીશ, તોયે યુદ્ધમાંજ મરીશ."

ત્યારે પાછા ફરી જીવાનંદે ઉચા અવાજે કહ્યું.—"હરિ નામની ગર્જના કરતા કરતા જે મરવા ઇચ્છતા હો, તે મારી સાથે આવો."

ઘણા અગ્રસર થયા, જીવાનંદ બોલ્યો:—"એમ નહિ. ઇશ્વરનું નામ દઇ, પ્રતિજ્ઞા લ્યો કે જીવતા પાછા ફરીશું નહિ."

જેઓ આગળ વધ્યા હતા, તેઓ પાછા હઠી ગયા–જીવાનંદ બોલી ઉઠયા:—"કોઇ નહિ આવે, તો હુ એકલોજ જઈશ."

જીવાનંદે ઘોડાની પીઠ પર ઉભા થઇને પાછળ ઉભેલા મહેન્દ્રને બૂમ પાડીને કહ્યું:—"ભાઈ, નવીનાનંદને કહેજો કે, હું જાઉં છું. સ્વર્ગમાં હવે મેળાપ થશે."

એમ કહી, તે વીર પુરૂષ લોખંડના ઘોષ-

મારમાં પવન વેગે ઘોડો દોડાવી ગયો. ડાબા હાથમાં ભાલો, જમણા હાથમાં બન્દૂક, મુખેથી બસ "હરે મુરારે! હરે મુરારે! હરે મુરારે!" એવાં યુદ્ધનો સંભવજ કયાંથી હોઈ શકે? એવાં સાહસનું ફલ પણ શું આવી શકે? છતાં હરે મુરારે! હરે મુરારે ગાતાં ગાતાં જીવાનંદે શત્રુ સૈન્યની મધ્યમાં પ્રવેશ કર્યો.

નાસાનાસ કરી રહેલા સંતાનોને મહેન્દ્રે બૂમ પાડીને કહ્યું:—"એકવાર જરા પાછું ફરીને જીવાનંદના તરફ નજર કરો. જોવાથી નહિ મરી જવાય."

પાછાં ફરીને કેટલાક સતાનોએ જીવાનંદની અમાનુષી કીર્ત્તિ નીહાળી. પહેલાં તો તેઓને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું, ત્યાર બાદ તેઓ બોલ્યા:— "જીવાનંદને મરતાં આવડે છે, આપણને શું નથી આવડતું? ચાલો, જીવાનંદની સાથે સ્વર્ગમાં સંચરીએ."

એ વાત સાંભળીને કેટલાક સંતાનો પાછા ફર્યા. તેમની દેખાદેખીથી બીજા પણ કેટલાક તેઓની સાથે સામેલ થયા, અને તેની નકલ કરીને વળી બીજા પણ કેટલાક. તેમાં ઉમેરાયા. ભારે કોલાહલ અને ધીંગાણું મચી રહ્યું. જીવાનંદે શત્રુના વ્યૂહને વિષે પ્રવેશ કર્યો હતો.

સંતાનો માંહેના કોઇ પણ એમને જોઇ શકયા નહિ.

આણી તરફ આખા રણક્ષેત્ર માંહેના સંતાનોએ જોયું કે, કેટલાક સંતાનો પાછા ફરે છે. બધાએજ માની લીધું કે, સતાનોનો જય થયો છે, અને તેથી શત્રુને હાંકી કાઢવાને સંતાનો તેમની પાછળ પાછળ જાય છે. તે ઉપરથી સઘળું સંતાન સૈન્ય મારો મારોની કારમી કીકીયારી પાડતું અંગ્રેજ લશ્કરના ઉપર ઓચીંતું તૂટી પડયું.

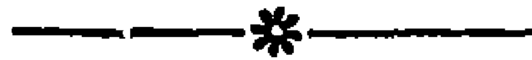
આણી તરફ અંગ્રેજ સૈન્યની અંદર એકાએક ભંગાણ પડી ગયું હતું. સિપાઇઓ લડવાનો વિશેષ પ્રયત્ન કરવાને બદલે બન્ને બાજુએથી નાસભાગ કરી રહ્યા હતા; ગોરૂં લશ્કર પણ બેયોનેટ ઉંચી કરી છાવણી તરફ નાસી જતું હતું. ચોમેર નજર ફેરવતાં મહેન્દ્રના જોવામાં આવ્યું કે ઢાળાવના શિખર ઉપર અસંખ્ય સંતાન સૈન્ય હજી ઉભું છે. તેઓ વીરને શોભાવે તેવા ગર્વભર્યા જુસ્સાથી અંગ્રેજ સેનાને ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પોકરાવી રહ્યા છે. ત્યારે સંતાન સૈન્યને બૂમ પાડીને તેણે કહ્યું:—"સંતાન વીરો! આ જુઓ, શિખર ઉપર પ્રભુ સત્યાનન્દ ગોસ્વામીની ધ્વજા આપણામાં શૌર્યનો સંચાર કરવાને દર્પભરી હવામાં ફરફરી રહી છે. આજે મુરારી મધુકૈટભનિષૂદન, કંસ કેશિવિનાશન સ્વયમ્ રણને વિષે અવતર્યા છે–આ

શિખરની પાછળજ તમારૂં લક્ષ રાખજો. બોલો 'હરે મુરારે !' 'હરે મુરારે !' ઉઠો, મુસલમાનોને પાછળથી કચરી નાંખો શિખરની પીઠનેજ તમારૂં લક્ષ્યબિન્દુ રાખજો."

તે વખતે "હરે મુરારે" ની ભીષણ ગર્જનાથી આખો વનપ્રદેશ કંપાયમાન થઈ રહ્યો. બધાજ સંતાન "माभैः माभैः" 'ડરશો નહિ' એવી ચીસ પાડીને રણવાજીંત્રના સુંદર સુંદર સુરોનું અનુકરણ કરનારા અસ્રોના ખણખણાટ વડે સકલ પ્રાણીઓને છક કરી નાંખવા લાગ્યા. મહેન્દ્રે પોતાના તેજદાર ઘોડા ઉપર અજબ રૂવાબભેર સ્વારી કરી. મહાન શિલા એકાએક તૂટી પડયાથી ઝરાની જે સ્થિતિ થાય છે, તેજ પ્રમાણે રાજ્ય સેના ભયભીત તથા સ્તંભિત થઇ અને તેના ભુકેભુકા નીકળી ગયા. તેજ સમયે સતાનોની પચ્ચીશ સેના લઇને, સત્યાનંદ બ્રહ્મચારી શિખર ઉપરથી સમુદ્રનો જળધોધ પડતો હોય, તેમ શત્રુના લશ્કર ઉપર ઓચીંતા તૂટી પડયા. ભયંકર ખૂનખાર જંગ જામ્યુ.

બે શિલાઓની વચ્ચેની માખી જેમ તેમના પરસ્પર અથડાવાથી ચપ્પટ થઇ જાય છે, તેજ પ્રમાણે બે વિશાળ સંતાન સેનાઓનાં જોશ ભર્યાં દબાણથી સઘળાં રાજસૈન્યનો કચ્ચરઘાણ નીકળી ગયો.

વોરન હેસ્ટીંગ્સ પાસે ખબર લઈ જાય, એવો એક પણ માણસ જીવતો રહ્યો નહિ.

<u>પ્રકરણ ૭ મું.</u>

પૂનેમની રાત! તેજ ભયાનક રણક્ષેત્ર આજે શાંત હતું. ન્હોતી ઘોડાઓની તે દોડાદોડ, ન્હોતી તોપોની તે ગુમ્ ગુમ્ ગર્જના–બધે ફેલાઇ રહેલી તે ધામધૂમ પણ ન્હોતી દીસતી. હુરરે કરનારા પણ કોઇ ન્હોતા રહ્યા. શબ્દ કરી રહ્યા હતા કેવળ શીયાળ, કુતરાં, ગીધ. ઘાએલ થનાર વ્યક્તિઓની વેદનાનો પોકાર અવારનવાર કાને પડતો હતો. કોઇ હાથ વગરના થયા હતા, કોઈનાં માથાં ભાંગી ગયાં હતાં, કોઈનાં પગ ભાંગ્યા હતા, કોઈનાં પાંસળાં તુટી ગયાં હતાં, કોઇ કોઇ બાપની પોક પાડી રહ્યા હતા. કોઈ પાણી માંગી રહ્યા હતા. કોઇ કોઇ મૃત્યુની ઇચ્છા કરી રહ્યા હતા. બંગાળી, હિન્દુસ્થાની, અંગ્રેજ, મુસલમાન બધાજ ભેળસેળ થઇ ગયા હતા. જીવતા, મરણ પામેલા, માણસ, ઘોડા વગેરેનો ખીચડો થઇ ગયો હતો. તે મહા મહિનાની પૂનેમની રાત્રે, ભયંકર ઠંડીમાં ચાંદનીના ઉજળા પ્રકાશમાં રણભૂમિ ઘણી બીહામણી લાગતી હતી. તે જગ્યાએ આવવાનું કોઈને સાહસ થાય નહિ.

કોઈ પણ એવું સાહસ કરે નહિ, પરંતુ ભર મધરાતે એક રમણી તેજ અગમ્ય રણક્ષેત્રને વિષે નીકળી પડી હતી. એક મશાલ સળગાવીને તે તે મુડદાંઓના ઢગલામાં કાંઈક ખોળી રહી હતી. પ્રત્યેક મુડદાંનાં મ્હોં આગળ મશાલ ધરીને તેનું મ્હો બરાબર તપાસીને, પછી તે પાછી બીજા મુડદાંના મ્હોં આગળ મશાલ ધરતી. કોઇ ઠેકાણે ઘોડાનાં મુડદાં નીચે માણસનું શરીર જોવામાં આવતાં તે, મશાલ નીચે મૂકીને, બે હાથ વતી ઘોડાને ખસેડી દઇને, નરદેહનો ઉદ્ધાર કરતી હતી. ત્યાર બાદ જ્યાં જ્યાં શબ જણાય, ત્યાં ત્યા તે ધારી ધારીને નિહાળતી, અને જેને શોધી રહી છે તે વ્યક્તિ નથી, એમ ખાતરી થતાં આગળ વધતી. આમ બારીક તપાસ કરતી કરતી તે સુવર્તી આખું મેદાન ખુંદી વળી, પણ જેને તે ઢુંઢતી હતી, તેનો કોઇ ઠેકાણે પત્તો ખાધો નહિ. ત્યારે તે મશાલને હાથમાથી ફેંકી દઇ, મુડદાંથી ભરપૂર લોહીની તરબોળ થએલી જમીન ઉપર આળોટી પડીને રડવા લાગી. તે શાન્તિ હતી; જીવાનંદના દેહને તે શોધતી હતી.

શાન્તિ આળોટી પડીને રડ્યાં કરતી, એવામાં એક ઘણોજ મધુર દયાર્દ્ર અવાજ તેના કાનપર પડયો. કોઇ જાણે તેને કહી રહ્યું ના હોય:—

"ઉઠ બેટા! રડીશ નહિ! જીવાનંદનો દેહ હું ખોળી આપું છું, તું મારી સાથે આવ."

પછી તે પુરૂષ શાન્તિને રણક્ષેત્રની વચ્ચોવચ્ચ લઈ ગયો; તે જગોએ અસંખ્ય શબોનો ઢગલો ઉપરાચાપરી ખડકાઇ ગયો હતો. શાન્તિ તે બધાય ઢગ ખસેડી શકી ન્હોતી એ ઢગલાઓને ખંખોળીને તે મહાપુરૂષે છેવટે એક મૃતદેહ બહાર કાઢયો. શાન્તિ તરત ઓળખી ગઇ કે, એજ જીવાનન્દનો દેહ. આખે શરીરે અનેક ઘા જણાતા હતા—શરીર રૂધિરથી ખરડાઇ ગયું હતું. સામાન્ય સ્ત્રીની પેઠે શાન્તિ પોકેપોક મૂકીને રૂદન કરવા લાગી.

ફરીથી તે કહેવા લાગ્યોઃ—"રડીશ નહિ બેટા! જીવાનંદ કયાં મરણ પામ્યો છે? શાંત થઇને પહેલાં એનાં શરીરની બરાબર પરીક્ષા કરી જો. સહુથી પહેલાં નાડી તપાસ."

શાન્તિએ શબની નાડી તપાસી જોઇ, સહેજ માત્ર પણ ગતિ ન્હોતી. તે પુરૂષ બોલ્યોઃ—"છાતી પર હાથ મૂકી જો."

શાન્તિએ તેના હૃદયપ્રદેશ ઉપર હાથ મૂકી જોયો. જરાયે હલન ચલન ન્હોતું જણાતું. સઘળું ઠંડુંગાર થઇ ગયુ હતું.

તે પુરૂષ ફરીથી બોલી ઉઠયોઃ—"નાક પાસે

હાથ મૂકીને જો—સહેજસાજ પણ શ્વાસ નીકળે છે કે નહિ?" શાન્તિએ જોયું કે કાંઇ ન મળે.

તે પુરૂષે કહ્યું:—"ત્યારે હવે જો, એક કામ કર, મોંઢાની અંદર આંગળી રાખીને જો—જરા પણ ગરમાટો જણાય છે કે નહિ?"

શાન્તિ આંગળી મૂકી જોઇને બોલી:—"કાંઇ સમજ પડતી નથી." શાન્તિ આશાઘેલી થઇ ગઇ.

મહાપુરૂષે ડાબા હાથે જીવાનંદના દેહનો સ્પર્શ કર્યો. તે બોલી ઉઠયો:—"તમે ભયથી હતાશ થઇ ગયાં છો. તેથીજ તમને સમજ પડતી નથી—શરીરમાં કાંઇક ગરમી અત્યારે પણ હોય એમ લાગે છે. ફરીથી જુઓ, જોઇએ."

તે ઉપરથી શાન્તિએ ફરી પાછી નાડી તપાસી તો કાંઇક ગતિ જણાવા લાગી. વિસ્મય પામીને હૃદય ઉપર હાથ મુકી જોયો, તો ધીમો ધીમો ધબકારો થઇ રહ્યો છે. નાકની આગળ આંગળી મૂકી જોઇ તો જરા જરા શ્વાસ વહી રહ્યો છે. મુખની અંદર પણ જરાક ગરમી હોય એમ ભાસ્યું. શાન્તિ વિસ્મિત થઇને બોલી ઉઠી:—"પ્રાણ હતો ખરો? કે ફરીથી આવ્યો છે?"

તે બોલ્યો:—"એમ તે કાંઇ હોય, બેટા? તું એને લઇને પુષ્કરિણી (તળાવ) ને કિનારે આવી

શકીશ ? હું ચિકિત્સક છું, એની ચિકિત્સા કરીશ."

શાન્તિ વગર વિલંબે જીવાનંદને હાથમાં ઉં-ચકીને તળાવ આગળ થઇને ચાલવા લાગી. ચિકિ-ત્સકે કહ્યું:—"પહેલાં એને તળાવે લઇ જઇને બધું લોહી એના શરીરપરનું ધોઇ આવ. હું ઓસડ લઇને જાઉં છું." શાન્તિએ જીવાનંદને તળાવને કિનારે લઇ જઇને લોહી સઘળું ધોઇ નાંખ્યું. એટલામાં પેલો ચિકિત્સક પણ વનનાં વેલા પાંદડાં વગેરેનો લેપ લઇ આવ્યો અને જીવાનંદના ઘાએલ થએલા મ્હોંડા ઉપર તે બધો ચોપડયો. ત્યારબાદ જીવાનંદના શરીરના તમામ ભાગો પર એ લેપ તે માલીસ કરવા લાગ્યો. ત્યારે જીવાનંદ એક ઉંડો નિસાસો નાંખીને ઉઠીને બેઠો થયો. શાન્તિના મુખ સામું જોઇ રહીને તે પૂછવા લાગ્યો:—" યુદ્ધમાં જય કોનો થયો ?" શાન્તિ બોલી:—"તમારોજ જય. આ મહાત્માને પ્રણામ કરો."

તે પરથી બન્ને જણાએ જોયું તો કોઇ જણાતું નથી. કોણ કોને પ્રણામ કરે ?

પડોશમાજ વિજયી સંતાન સેનાનો ભયંકર કોલાહલ સંભળાતો હતો—પણ શાન્તિ કે જીવા નંદ કોઇજ ઉભાં થયાં નહિ. તેજ પૂર્ણચંદ્રના તળાવના કિનારા ઉપર બેસી રહ્યાં. જીવાનંદના શરીરે તે ઓસડના ગુણથી જલદી આરામ થયો.

તે કહેવા લાગ્યોઃ—"શાન્તિ! એ વૈદ્યનાં ઓસડનો ગુણ અજબ આશ્ચર્યકારક છે. મારા શરીરે હવે કોઈ પ્રકારની વેદના કે ગ્લાનિ નથી–હવે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જઈએ. ચાલો. આ સંતાન સેનાના વિજયનો મંગળનાદ સંભળાય છે."

શાન્તિ બોલીઃ—"હવે અહિં રહેવાનું કામ નથી. ભારત માતાનાં કાર્યનો ઉદ્ધાર થયો છે. આ દેશ સંતાનનો થયો છે. આપણને રાજ્યનો હિસ્સો જોઈતો નથી—હવે આપણે શું કરવાનું રહ્યું છે?"

જીવાનંદઃ—"જે બળજોરીથી છીનવી લીધું છે, તે બાહુબળથી જાળવવું પડશે."

શાન્તિઃ—"જાળવવાને માટે મહેન્દ્ર છે, સત્યાનંદ પણ જાતે છે. સંતાન ધર્મને ખાતર તમે પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને દેહત્યાગ કર્યો છે. હવે ફરીથી પ્રાપ્ત થએલા આ દેહના ઉપર સંતાનોનો અધિકાર રહ્યો નથી. આપણે સંતાનોની દૃષ્ટિએ મરણ પામ્યા છીએ. હવે આપણને જોઈને સંતાનો કહેશે કે, જીવાનંદ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાના ભયને લીધી યુદ્ધના સમયે કહીં સંતાઈ રહ્યા હશે, તે જીત થઈ છે એવું જાણીને યુદ્ધનો ભાગ લેવાને આવ્યા છે."

જીવાનંદઃ—"આમ કેમ કહે છે, શાન્તિ?

લોક નિન્દાના ડરથી આપણે શું આપણું કાર્ય તજી દેવું ? માતૃસેવા આપણું પવિત્ર વ્રત છે. જેને જે કહેવું હોય તે ભલે કહે, હું તો માતૃસેવાજ કરવાનો."

શાન્તિઃ—"હવે એમાં તમારો અધિકાર રહ્યો નથી–કેમકે, માતૃસેવાને કાજે તમે દેહ ત્યાગ કર્યો છે. તમે જો ફરીથી માતૃસેવા કરવા મંડી જશો, તો તેથી શું તમારૂ પ્રાયશ્ચિત્ત થએલું ગણાશે ? માતૃસેવામાંથી મુક્ત થવું એજ એ પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રધાન અંશ–મુખ્ય સ્વરૂપ–છે. નહિતર ફક્ત એકલા તુચ્છ પ્રાણત્યાગથી કાંઇ કોઇ મહાન્ કાર્ય સાધી શકશે નહિ."

જીવાનંદઃ—"શાન્તિ ! તુંજ યાથાતથ્યને જાણવાવાળી છે. ધન્ય છે તારી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિને ! હું એ પ્રાયશ્ચિત્તને અસંપૂર્ણ રાખવા માંગતો નથી–મારૂં સુખ સંતાન ધર્મનું છે, એ સુખમાંથી હું મારી જાતને વંચિત રાખીશ. પરંતુ હવે જઈશું ક્યાં ? માતૃસેવાનો ત્યાગ કરી, ઘેર જઇને સુખોપભોગનાં લીલા ખેલજ ભજવવાના રહ્યા ને ?"

શાન્તિઃ—"હું ક્યાં એમ કહું છું ? આપણે હવે ગૃહસ્થાશ્રમી નથી રહ્યા; આમજ આપણે બન્ને સન્યાસી ધર્મ પાળીશું—કાયમને માટે બ્રહ્મચર્ય સેવીશું. ચાલો, હવે આપણે દેશદેશ ફરીને તીર્થયાત્રા કરીએ."

જીવાનંદઃ—"ત્યાર પછી ?"

શાન્તિઃ—ત્યાર પછી—હિમાલય ઉપર એક પર્ણકુટી બાંધીને બન્ને જણા દેવતાની આરાધના કરીશું—માતાનું મંગલ થાય એવું વરદાન યાચીશું."

પછી બન્ને જણા ઉભાં થઇ એક બીજાના હાથ ઝાલીને ને ખીલેલી ચાંદનીવાળી મધરાતે કોણ જાણે કયાં અલોપ થઇ ગયાં.

હાય ! તેઓ ફરી પાછાં અહિં આવશે ખરાં કે ? હે ભારત માતા ! જીવાનંદના સમા પુત્ર અને શાન્તિ સમી કન્યાઓને તું ફરી પાછી તારા ભૂગર્ભને વિષે ધારણ કરી શકીશ કે ?

પ્રકરણ ૮ મું.

સત્યાનંદ ઠાકુર કોઈને કાંઇ પણ કહ્યા વગર રણક્ષેત્રમાંથી આનંદમઠમાં ચાલ્યા આવ્યા. તે જ-ગ્યાએ મધરાતે વિષ્ણુ મંડપમાં એકલા બેસીને ધ્યાન કરવા લાગ્યા. એ સમયે પેલો ચિકિત્સક એકાએક ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેને જોઇને સત્યાનંદે ઉભા થઇને પ્રણામ કર્યાં.

ચિકિત્સકે કહ્યું:—"સત્યાનંદ ! માઘ માસની પૂર્ણિમા આજે છે."

સત્યાનંદઃ—"આલો તૈયાર છું. પરતુ, હે મહાત્મન્ મારા એક સંદેહનું નિવારણ કરો. જે સમયે મેં યુદ્ધને વિષે જય મેળવીને સનાતન ધર્મને નિષ્કંટક કર્યો છે, એવા સમયેજ મને આજે પ્રત્યાખ્યાનનો (વ્રત ભંગ કરવાનો) આદેશ કેમ થાય છે?"

મહાત્માએ કહ્યુંઃ—"સિદ્ધ થયું છે તમારૂં કાર્ય, મુસલમાન રાજ્યનો ધ્વંસ થયો છે. હવે તમારે બીજું કાંઇ કાર્ય કરવાનું રહેતું નથી વિના કારણ પ્રાણી હત્યા કરવી નિરર્થક છે."

સત્યાનંદઃ—"મુસલમાન રાજ્યનો નાશ થયો છે, પરંતુ હિન્દુ રાજ્યની સ્થાપના થઇ શકી નથી– અત્યારે કલકત્તામાંજ અંગ્રેજોનું બળ ઘણું જામ્યું છે."

મહાત્માઃ—"હિન્દુ રાજ્ય અત્યારે પણ નહિ સ્થાપી શકાય—તમે અહિ રહેશો, તો નિરર્થક પ્રાણી હત્યાજ થયાં કરશે; માટે ચાલો."

તે સાંભળીને મર્મ વેદનાથી સત્યાનંદ અતિશય વ્યાકુળ થવા લાગ્યા. તે બોલ્યાઃ—"હે પ્રભુ! હિન્દુ રાજ્ય નહિ સ્થાપવામાં આવી શકે, તો રાજા કોણ થશે? ફરી પાછા મુસલમાનોજ રાજા થશે કે?"

મહાત્મા બોલ્યાઃ—"ના, હવે અંગ્રેજો રાજા થશે."

સત્યાનંદની બન્નેય આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી. પાસે આવેલી માતૃરૂપા જન્મ ભૂમિની પ્રતિમા તરફ ફરી જઈને બેઉ હાથ જોડીને ગળગળા સાદે તે કહેવા લાગ્યાઃ—"હાય મા! તારો ઉધ્ધાર મારાથી સાધી શકાયો નહિ. હવે પાછી તું મ્લેચ્છોને હાથ પડીશ. સતાનોના અપરાધને મનમાં લાવીશ નહિ. હાય મા! આજે રણક્ષેત્રમ. મારૂ મૃત્યુ કેમ નહિ નીપજ્યું?"

ચિકિત્સક બોલી ઉઠયોઃ—"સત્યાનંદ! આમ જીવ બાળશો નહિ તમે બુદ્ધિભ્રમથી ભ્રમિત થઈ લૂટફાટ અને ચોરી વડે ધન ભેગું કરીને રણમાં જય સપાદન કર્યો છે. પાપનુ ફળ કદી પવિત્ર નીવડતુ નથીજ. એજ કારણને લીધે તમે દેશનો ઉદ્ધાર કરી શકશો નહિ. અને જે થશે, તે સારૂંજ થવાનું. અંગ્રેજ રાજા થયા વગર સનાતન ધર્મનો પુનરૂદ્ધાર થવાનો સંભવ નથી. મહા પુરૂષો આ વાતને જે પ્રમાણે સમજ્યા છે, તેજ પદ્ધતિથી મેં તમને એનો ખુલાસો કર્યો છે. ધ્યાન દઈને સાભળો. તેત્રીશ કરોડ દેવતાની પૂજા એ સનાતન ધર્મ નથી, તે તો એક પ્રકારનું લૌકિક તેમજ ગૌણ સ્વરૂપ છે. અને એનાજ પ્રતાપે પ્રકૃત સનાતન ધર્મ—મ્લેચ્છો જેને હિન્દુ ધર્મ કહે છે તેનો લોપ થયો છે. પ્રકૃત હિન્દુ

ધર્મ જ્ઞાનાત્મક છે, કર્માત્મક નથી. તે જ્ઞાન બે પ્રકારનું છે—બાહ્ય વિષયક અને અન્તર્વિષયક. અન્તર્વિષયક જે જ્ઞાન છે, તેજ સનાતન ધર્મનો પ્રધાન ભાગ છે. પરંતુ બહિર્વિષયક જ્ઞાન પહેલું ઉત્પન્ન થયા વગર આન્તરિક જ્ઞાન જન્મવાનો કોઇ પ્રકારનો સંભવ નથી. સ્થૂલ શું છે, તે જાણ્યા વગર સૂક્ષ્મ શુ તે સમજી શકાય નહિ. અત્યારે લાંબા સમયથી આ દેશમાં બહિર્વિષયક જ્ઞાન વિલુપ્ત થઇ ગયું છે—અને તેથીજ પ્રકૃત સનાતન ધર્મનો લોપ થઇ ગયો છે. સનાતન ધર્મનો પુનરૂદ્ધાર કરવા સારૂ સહુથી પહેલાં બહિર્વિષયક જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવો આવશ્યક છે. અત્યારે આ દેશમાં બહિર્વિષયક જ્ઞાન નથી—શીખવે એવા માણુસો પણ રહ્યા નથી. લોકોને શિક્ષાણ આપવામાં આપણે નિપુણ નથી. એટલા માટે ભિન્ન ભિન્ન દેશોમાંથી આપણે બાહ્ય વિષયક જ્ઞાન સંપાદન કરવુ પડવાનું. અંગ્રેજો બાહ્ય વિષયક જ્ઞાનને વિષે ઘણાજ પારંગત હોઇ લોક શિક્ષણમાં ઘણા કુશળ છે. અંગ્રેજો સુશિક્ષિત થઇ, આન્તરિક તત્વોનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાની યોગ્યતા ધરાવી શકશે. તે વખતે સનાતન ધર્મનો પ્રચાર કરવામાં કોઇ પ્રકારનાં વિઘ્ન નડશે નહિ, અને એવી પરિસ્થિતિમાં પ્રકૃત ધર્મ આપોઆપ

પુનઃ ઉદ્દીપ્ત થશે. જેટલા દિવસ એમ નહિ થઈ શકે, જ્યાં સુધી હિન્દુઓ પૂરી પાછા જ્ઞાન યુક્ત, ગુણવાન્ અને બળવાન્ નહિ થાય, ત્યાં સુધી અંગ્રેજોનું રાજ્ય અક્ષુણ્ણ રહેશે. અંગ્રેજના રાજ્યમાં પ્રજા સુખી થશે—વગર મુસીબતે ધર્મ કર્મનું પાલન કરી શકશે. એથી કરીને, હે બુદ્ધિમાન્! અંગ્રેજોની સાથે યુદ્ધ કરવાનો વિચાર દૂર કરી દઇને, મને અનુસર-મારી સંગાથે ચાલ્યો આવ."

સત્યાનંદ બોલ્યા:—"હે મહાત્મન્! અંગ્રેજને રાજા બનાવવાનોજ જો આપનો અભિપ્રાય હોય, અંગ્રેજનું રાજ્યજ જો અત્યારે દેશનાં હિતને સાધે એવું મંગળકારી હોય, ત્યારે મને શા માટે આવા ખુનખાર ઘાતકી યુદ્ધને વિષે ઝંપલાવવાની પ્રેરણા કીધી?"

મહાપુરૂષ બોલ્યા:—"અંગ્રેજ અત્યારે વેપારી વાણીયા છે—અર્થ સંગ્રહ એજ તેઓનો ઉદ્દેશ. રાજ્યાધિકારની લગામ તેઓ હાથમાં લેવા ઇચ્છતા નથી. સંતાનોના બળવાને લીધે તેઓને રાજ્ય શાસનનો ભાર ઉપાડવો પડયો છે. કેમકે રાજ્યતંત્રની જોખમદારી ખેડ્યા વગર, દ્રવ્યનો સંચય થઇ શકતો નથી. અંગ્રેજો રાજ્યની લગામ પોતાના હાથમાં લઇ લેશે, એવી ભીતિથીજ સંતાનોએ બળવો જગાડયો હતો, અત્યારે ચાલો મારી સાથે, જ્ઞાન

લાભ કરો એટલે આ બધી વાત તમે તમારી મેળે સમજી શકશો."

સત્યાનંદ:—"હે મહાત્મન્ ! હું જ્ઞાન મેળવવાની આકાંક્ષા રાખતો નથી—જ્ઞાનનો મારે ખપ નથી—જે વ્રતનું મેં અનુષ્ઠાન કરવા માંડયુ છે, તેનીજ સાધના હું તો કર્યા કરીશ. આશીર્વાદ એવો આપો કે મારી માતૃભક્તિ અચલ રહે."

મહાપુરૂષ:—"વ્રત સફળ નીવડયુ છે-તમે માતાનું મંગલ સાધ્યુ છે. અંગ્રેજી રાજ્ય સ્થાપ્યું છે. યુદ્ધવિગ્રહનો પરિત્યાગ કરો; ખેતીના ધંધાને ખીલવો; પૃથ્વી અઢળક ધાન્ય ઉપજાવે, લોકોની સંપત્તિમાં વૃદ્ધિ થાય."

સત્યાનંદનાં નેત્રમાંથી અગ્નિ ભભુકવા લાગ્યો. તે બોલી ઉઠ્યા:—"શત્રુનાં લોહીનું સિંચન કરીને ભારત માતાને શસ્યશાલિ કરીશ."

મહાપુરૂષ:—"શત્રુ કોણ છે ? શત્રુ હવે કોઈ નથી. અંગ્રેજ મિત્ર રાજા છે. અને અંગ્રેજોની સાથે યુદ્ધમાં વિજય સંપાદન કરે, એવી શક્તિ પણ કોઇનામાં રહી નથી."

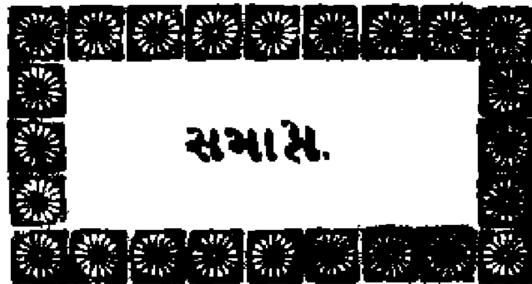
સત્યાનંદ:—"નહિ રહી હોય, તો આ ભારત માતાની મૂર્ત્તિ સમક્ષ દેહત્યાગ કરીશ."

મહાપુરૂષ:—"અજ્ઞાન ! ચાલો, જ્ઞાન લાભ કરવા ચાલો. હિમાલયના શિખર ઉપર માતાનું મંદિર

છે, તે જગ્યાએથી માતાની મૂર્ત્તિ દેખાડીશ."

એમ કહી, તે મહાપુરૂષે સત્યાનંદનો હાથ પકડયો. કેવી અપૂર્વ શોભા! તે ગંભીર વિષ્ણુ-મંદિરમાં પ્રચંડ ચતુર્ભુજ મૂર્ત્તિની સામે ઝાંખા પ્રકાશમાં તે મહાપ્રતિભાપૂર્ણ એ પુરૂષ મૂર્ત્તિઓ શોભી રહી હતી–એકે બીજાનો હાથ ધારણ કર્યો હતો. કોણે કોનો હાથ ઝાલ્યો હતો? જ્ઞાને આવીને ભક્તિને ધારણ કરી હતી; ધર્મે આવીને કર્મનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો, વિસર્જને આવીને પ્રતિષ્ઠાને પકડી લીધી હતી—કલ્યાણીએ આવીને શાન્તિને ધારણ કરી હતી! એજ સત્યાનંદ તે શાન્તિ; એજ મહાપુરૂષ તે કલ્યાણી. સત્યાનંદ પ્રતિષ્ઠા અને મહાપુરૂષ તે વિસર્જન.

વિસર્જન આવીને પ્રતિષ્ઠાને લઇ ગયા.

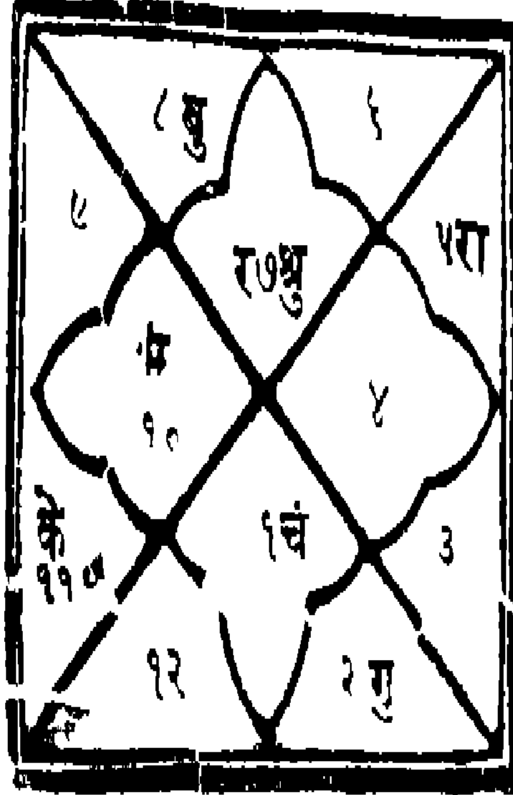

લલાટમાં શું લખાયું છે ?

ફકત એકજ પોસ્ટ કાર્ડ લખી સુંદર

હસ્તરેખા

સર્વાંગ Life Reading, વર્ષ ફલ Yearly Reaing

જન્મોત્રી, જન્માક્ષર, ઉપરાત તમામ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ અને સત્ય પ્રત્યુત્તર માટે જગજાહેર કાર્યાલયમાં એક વાર મળો અગર લખો

ભવિષ્યોદય અવશ્ય મંગાવો

મસ્તક પરીક્ષા

શ્રી ભવિષ્યોદય જ્યોતિષ કાર્યાલય—૧૨૭ છાપરીઆશેરી સુરત,

જોસ પેદા થાય છે, તુટેલી નસો જોડાઈ જઇને સુપ્તમા માણસને ઉન્મત બનાવી મુકે છે. પહેલેજ દીવસે એનો ચમત્કાર જણાય છે. અને ૨૧ દીવસમા તો નામર્દીપણાનું નામ નિશાન રહેવા પામતું નથી પછી જીંદગીભર અમનચમનમાં દીવસો વ્યતીત થાય છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ નીરાશ નહીં થતાં આ તેલનો ઉપયોગ જરૂર કરી જોવાથી વિલાસામૃતમાં માણસ ડુબકાં મારે છે. હજારો શીશીયોને લોકો અજમાવી ચુકયા છે. અને હવે તે તૈયાર થતા થતાજ ખપી જાય છે ગમે તેવી નીરાશામાં પણ આ દવાની ૧ સીસી અજમાવી જોયાથી ખાત્રી રાખજો કે નુકશાન થવાનું નથી. કીં સીસીના રૂ. ૫)

અમારાં જેવાંજ અગર ભલતાંજ નામના આપનારાઓના નકલીઆત માલથી ઠગાતા નહિ

દરાજનો દુશમન.

ગમે તેવી જુની હોય, કાળી કે લાલ હોય, શરીરના કોઇપણ ભાગમાં લાગેલી હોય અને અનેક ઉપાયો છતા દરાજ (દાદર) નહીં મટતી હોય તો છેવટે હમારી આ દવા અજમાવી જોવી. દવા લાગતી નથી નં. ૧ ની કીંમત રૂા ૦ા ત્રણ ડબીના રૂ ૦ાા= નં. ૨ ની સીસી ૧ નો રૂ. ૦ાા ત્રણ સીસીનો રૂ ૧ા નં. ૩ દરાજનો અર્ક સીસી ૧ ની કીંમત રૂ. ૦ા= ત્રણ સીસીનો રૂ ૧)

સારસા પરીલા

લોહી એ મનુષ્યનું જીવન છે તે બગડયું હોય તો અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. માટે તે સુધારવા દરેક માણસને કાળજી લેવી જોઇએ તેને માટે આ સારસા પરિલા વીના બીજી કોઇપણ દવા પીવાની જરૂર નથી. ઉપદંશ, ગરમી અને તેના વડે થતા રોગો— તેમજ લકવો, સંધિવા, કંઠમાલ—પ્રમેહ ચામડીપર કાળા ડાઘા

પડવા, આંખનું સુજી આવવું, શરીરમા બળતરા થવી, શરીરની ઉપર શીતળા સરખા ફોલ્લા થઇ આવવા વીગેરે વીકારો ઉપર શેઠનાનો સારસા પરેલા અકસીર થઇ ચુકયો છે. શીશી ૧ નો રૂ. ૧॥ વી. પી. થી રૂ ૨ ત્રણ શીશીના રૂ ૪) વી. પી. થી રૂ. ૫)

વાતહરણ તેલ.

૨૪ કલાકમાં પ્રત્યક્ષ ફળ જોઇ લેવુ દર કલાકે ફેર પડતો જતો જણાય છે સાધાનું રહી જવું ફાટ ફાટ થઇને હાથ, પગ, કમર, કે કરોડમાં દર્દ થવું સર્વ તુરત આરામ થાય છે કીંમત રૂ. ૧॥ ત્રણ શીશીના રૂ ૪)

હરસની દવા.

વિતે તે જાણે કે હરસની બીમારી કેટલી ખરાબ છે અમારી આ દવા ખાવા માત્રથી હરસ સુકાઇને મરી જાય છે. હરસમાંથી લોહી વ્હેતુ નો પહેલેજ દીવસે બધ કરે છે. હરસ ઉપર મલમ પટા કરવાની કશી જરૂર નથી કીં. રૂ. ૩ નમુના માટે પા (૦।) શીશી જોઇએ તો રૂ ૧

પ્રમેહાંતક

જુનો કે નવો ગમે તેવો પ્રમેહ નીરમુળ કરનારી આ દવા છે વારંવાર પીપ (રસી) નું જવું, પીળા તથા સફેદ રંગના ડાઘા પડવા વારંવાર પેશાબની ઇચ્છા પહેલાં યા પછી ધાતુનું જવું, મધની માફક ગાઢો પેશાબ થવો પેશાબ કરતી વખતે બળતરા થવી વીગેરે પ્રમેહથી થતા તમામ રોગોને નીરમુળ કરી પુરતો આરામ થાય છે. બજાર દવાઓ કરીને કંટાળી ગયા હો તો એકવાર જરૂર અમારી દવા અજમાવી જોજો કીં. રૂ. ૨) ત્રણ સીસીના રૂ. પા

ખાંસીની દવા.

શેઠનાની ખાંસીની દવા તો એકે અવાજે અકસીર સાબીત થઇ ચુકી છે પહેલી ગોળી જેવી મોંમાં ગઇ કે ફાયદો શરૂ થયો ગમે તેવી ખાંસી બીજી મીનીટેજ બંધ, થોડા રોજના ચાલુ સેવનથી પુરો આરામ થઇ જાય છે. કીં. રૂ ાા ત્રણ સીસીનો રૂ ૧ા

કામકલા ગોળી.

યથા નામ તથા ગુણાઃ વીર્ય સ્થંભન કરનાર સર્વોત્તમ દવા કીં. રૂ. ૧ાા ત્રણ સીસીના રૂ. ૪)

ચાંદીની દવા.

ખરાબ સોબતને પરીણામે થતું આ દર્દ તુરતાતુરત નિર્મુલ કરવુ જોઇએ નહીં તો તેનું પરીણામ ભયંકર આવે છે. આ દવા ઘણો જલદી આરામ પહોચાડે છે. કીં. રૂ. ાાા ત્રણ સીસીના રૂ. ૨)

ભીમસેની ચુરણ.

સઘળા રોગનું મુળ જોઇએ તો અજીર્ણજ છે, અજીર્ણ જણાતાંજ તેનો ઉપાય કરવો જોઇએ. ખોરાક ઉપર અરૂચી થતી જણાય કે તુરત હમારૂં ભીમસેની ચુરણ અવશ્ય લેવું શરૂ કરજો. અને બીજા દીવસથી અસલ કરતાં ડબલ ભુખ લાગશે. પેટનાં સઘળાં દરદો દુર કરશે અને શક્તિ આપી શરીરને નિરોગી બનાવશે. કીંમત રૂ. ાા) ત્રણ શીશીનો રૂ. ૧ા

ખીજાબ. (કેશ કલપ

શેઠનાનો ખીજાબ વાપરો. સુગંધીથી બ્હેક બ્હેક થાય છે. વાળ તો અસલ કુદરતી કાળા રંગના થઇ જાય છે. ખર્ચ શુ! રૂ. ૧) ત્રણ શીશીના રૂ. ૨ાા.

અર્ક ! ફુલ !! તેલ !!!

	શીશી એકની કીં. રૂા	શીશી ત્રણની કીં. રૂ.		શીશી એકની કીં. રૂ.	શીશી ત્રણની કીં. રૂ
અજમાનો અર્ક	૦ા	૧ા	પીપરમીંટનો અર્ક	૦ા	૧ા
તજનો અર્ક	૦ા	૧ા	લવીંગનો અર્ક	૦ા	૧ા
ઇલાયચીનો અર્ક	૦ા	૧ા	ગંધાબીરોજાનો અર્ક	૦ા	૧ા
વલીઆરીનો અર્ક	૦ા	૧ા	ફુદીનાનો અર્ક	૦ા	૧ા
ફીરમેનો અર્ક	૦ા	૧ા	સુંઠનો અર્ક	૦ા	૧ા
પીપરમીટના ફુલ	૦ા	૧ાા	અજમાના ફુલ	૦ા	૧ા
ચંદનનું તેલ	૧)	૨ાા	ચહાનુ તેલ	૦ા	૧ા
પીપરમીટનું તેલ	૦ા	૧ા	કપુરનુ તેલ	૦ા	૧ા

ઉપર જણાવેલ અર્ક, ફુલ, તેલ વગર ભેળસેળનો તથા ખાત્રીનો માલ મળશે.

પ્રદર રોગની દવા.

સેંકડો નોજુવાન રમણી રત્નો આ બુરા રોગમાં ફસી હેરાન પરેશાન થાય છે. પરંતુ લજ્જાને લીધે કોઇને પોતાનુ દુઃખ કહેતી નથી અને જીંદગી બરબાદ કરે છે. જ્યારે તમે કોઇ જુવાન સ્ત્રીને ફીકી, નિર્બલ, સુકા ચહેરા નિસ્તેજ આંખ, હાષ્ય વગરનું મ્હોં, અને કામ કાજમાં સુસ્ત જુઓ ત્યારે જરૂર જાણશો કે તે પ્રદરના ભયંકર દર્દથી પીડાય છે. એવી સ્ત્રીઓને ખાનગી હકીકત પુછવાથી ખરી વાત જણાશે પેટમાં દર્દ, હાથપગમા કળતર, છુપાં દરદો વિગેરેની ફરિઆદ તુરતજ તમારા સનમુખ રજુ થશે. તે વખતે તમે ગભરાતા કે નિરાશ થતા નહિ. પણ હમને લખીને હમારી પ્રદર રોગની દવા

મંગાવી તુરતજ ચાલુ કરજો બીજાજ દીવસથી તેને આરામ થવો શરૂ થશે અને થોડા દીવસના ચાલુ સેવનથી પાછો તે નિસ્તેજ ચેહેરો સુંન્દતાનું ધામ થઇ પડશે. કીં. રૂ. ૨) ત્રણ શીશીના રૂ. પા

શ્વાસારિષ્ટ

દમનો રોગ મહા બુરો છે. અને તે જલદી નહીં સારૂં કરી શકાય તેવું દરદ છે તો પણ છેક નિરાશ થવા જેવું તો નથીજ શરૂઆતનો દમ તો શ્વાસારિષ્ટ પહેલેજ દીવસે દુર કરવા માંડે છે. થોડે દીવસે નિર્મુલ થઇ જાય છે ઘણો જુનો દમ હોય તો પણ આ દવા અસર તો જરૂર કરવાનીજ કીંમત રૂ. ૧, ત્રણ શીશીના રૂ. રાા

સુંદર સૃંગાર

સંપુર્ણ ધન, યૌવન, કોકીલ જેવો મધુર કંઠ, જાદુઇ આંખ ભ્રમર જેવા કાળા વાળ ઉંચ કુટુંબોથી સંબંધ આ સઘળું હોવા છતા જેના ચહેરાનો રંગ મોહક નથી, ગાલ ઉપર ગુલાબી સુરખી નથી, તેને જરૂરુજ પોતાની જીંદગી ઉપર કંટાળો આવવો જોઇએ. સુંદર ચંદ્રમુખ આ દુનીયાનું મહાન વશી કરણ છે. ચહેરાની ખુબસુરતી એ તો આ દુનીઆમાં નવા નવા ફેરફાર કરી કેટલીકવાર તો જમાનો ઉલ્ટાવી નાંખ્યો છે. એવું કોણ હશે કે જે યઉવનના પુર બહારમાં આવતાં પોતાના ચહેરાની ખુબસુરતી ઉપર ધ્યાન અપાતું નહિ હોય ! ત્યારે સુંદર સૃંગારની સેંકડો શીશીયો ખપે છે તે કયા જતી હશે ? રાજવંશી ઝનાનખાનાંઓમા તે મોટા જથામાં વપરાય છે મ્હોં ઉપરના ડાધ્ર કરચલી, ચીકાશ, ખીલ, કાળાશ સઘળું દુર થઇને ચહેરો ગુલાબી રંગમાં ખીલી ઉઠે છે જુવાનીની સંપુર્ણ છાપ ચહેરા ઉપર આવી જાય છે કીંમત રૂ. ૦ાા ત્રણ શીશીના રૂપીઆ ૨)

બાલામૃત.

આપને અગર આપનું બાળક નિરોગી, આનંદી, હસમુખુ, દોડધામ કરીને મોહલ્લો ગજાવતું જોવાની ઇચ્છા હોય તો તેને શેઠનાનું બાલામૃત આપજો. બીજા કોઇ પણ બાલામૃત સાથે તેને સરખાવીને ખાત્રી કરી લેજો. ગુણમાં સઉથી સરસ બાલામૃત આ એકજ છે કીંમત રૂ. ૧) ત્રણ સીસીના રૂ. ૨॥

ખરા મોતીનો સુરમો

દરેક માણસ જાણે છે કે ખરા મોતીનો સુરમો આંખના સઘળા દરદો ઉપર ઘણોજ હીતકારી છે. ફુલું, જાળું, ધુધ રતાધલાપણું, શોરટ સાઇટ, દુખાવો, પાણી ટપકવું, ચીપડા બાઝવા કલતર થવું, રતાશ પડવી, વાચતા વાચતા રાતા પીળા રંગ દેખાવા વિગેરે આખના લગભગ સઘળા સાધારણ અને વીકટ દરદોમાં હમારો આ સુરમો જલદી અને ચોકસજ અસર કરે છે. એકવાર અજમાવી જોજો. નંબર ૧ ના રૂ. ૧૦ તોલા ૧ ના નંબર ૩ ના રૂ. ૨ તોલા ૧ ના અરધા અને પા તોલની શીશીઓ પણ ભાવમા કાંઇપણ વધારા શિવાય મળી શકશે

કોલેરા પીલ્સ.

કોલેરા જેવો ભયંકર રોગ કોઇ નથી અને તે કયારે કઇ જગાએ થશે, તેનો નિયમ નથી.કોલેરા શરૂ થતાંજ જે ફતેહમંદ દવા નહીં મળી શકે તો કીમતી જાન જોખમમાં આવી માણસને કાળના મ્હોંમાં ધકેલી મુકે છે કે તે બીચારાને કાંઇ પણ વ્યવસ્થા કરવાનો વખત સુદ્ધાં મળતો નથી તેટલા માટે દરેક વિચારવંત માણસની ફરજ છે કે તેણે હંમેશ પોતાનાં ઘરમાં એક શીશી તો રાખવીજ જોઇએ કોલેરા પીલ્સ ઘણી અકસીર છે એ વીશે કશો શક હવે રહયો નથી કીંમત રૂ. ૦॥। ત્રણ શીશીના રૂ. ૨)

ખસની દવા.

આ ચોપડવાની દવાછે માત્ર બે ત્રણ વખત ચોપડવાથી ખસ મટી જાય છે એમા જરા પણ શક નથી કી. માત્ર રૂ. ાા ત્રણ સીસીનો રૂ. ૧ા

જવરાંકુશ (તાવની દવા)

જાહેર ખબરનો સૌથી ઓછો ખર્ચ હોય તો હમારી તાવની દવાનો છે. સેંકોજ તેની જાહેરાત રૂપ થઇ પડયા છે. જેણે એકવાર મંગાવી છે તે સો માણસને શેઠનાની તાવની દવા મંગાવવા આગ્રહ કરે છે. ચમત્કાર પણ તેવોજ છે. ત્રણજ પુડીથી રોજીયો, આતરીઓ ચોથીઓ, યા ગમે તેવો ઝેરી તાવ વિરામ પામે છે તેમજ તાવથી ગયેલી શકતી પણ પાછી આવે છે. ઘણા પરોપકારી પુરૂષો માત્ર ગરીબોમા વહેંચવા ખાતરજ હજારો સીસીઓ ખરીદી છે. વેપારીયો પણ એમાથી બે પૈસા પેદા કરે છે. ૧ સીસીની કીંમત રૂ. ાાા ત્રણ સીસીના રૂ. ૨)

ખરજવાની દવા.

ખરજવા બે પ્રકારના છે. લીલુ અને સુકું લીલામાંથી પાણી ઝર્યા કરે છે આ દરદ જલદી મટતું નથી અને જો દવા કરવામા ન આવે તો તે આખા શરીરે પથરાઇ જવાનો સંભવ છે માટે તેની તુરતજ દવા કરવી જોઇએ ચોપડવાની દવાની કીં, રૂ. ૧) ત્રણ સીસીના રૂ. ૨ા

લોહીના બગડવાથી વારંવાર ખસ ખરજવાં દાદર નીકળ્યા કરતી હોયતો ત્રણ ચાર શીશી સારસાપરેલાની પીવાથી જલદી આરામ થઇ જશે સારસા પરેલાની કીંમત રૂ. ૧ાા વીપી. થી રૂ. ૨ ત્રણ શીશીના રૂ. ૫) વી. પી. સુદ્ધાં.

કર્ણ તેલ.

કાનનું પાકવું અંદર અવાજ થવો, પરૂ નીકળવું, વિગેરે માટે. કીંમત રૂ. ૦ાા ત્રણ સીસીનો રૂ. ૧ા

પવન છુટવાની દવા.

બાદીથી પેટમા પવન ધુંઆયા કરતો હોય પેટ ચઢતું હોય, પેટમાં સુળાં ભોકાતાં હોય ત્યારે આ ગોળીઓ ઘણી સારી અસર કરે છે ચાર છ ગોળીઓ પેટમાં જતાંની સાથે પવન છુટવા માંડે છે પેટ હલકું પડે છે. દરદ થતું બંધ થાય છે અને ખોરાક પચે છે કીંમત રૂ. ૦ાાૅ ત્રણ શીશીનો રૂ. ૧ાાૅ

દાંતનું મંજન.

સુગંધીદાર આ મંજન હંમેશાં વાપરવા જેવું છે, દાંતને ઉજળા મોતીના દાણા જેવા રાખવા માટે જરૂર વાપરો દાતમા કળતર, લોહી નીકળવું, પરૂ નીકળવું હાલવું અવાળુ ફુલવું. વિગેરે માટે ખાસ વાપરવું જરૂરનું છે કીંમત રૂ. ૦ાૅ ત્રણ સીસીનો રૂ. ૧,

સીર દર્દની દવા

માથાની ગમે તેવો સખત દુખાવો એકજ મીનીટમા દુર થાય છે છાતી, કમર, વાસો, હાથ, પગ, ગમે તે ભાગના દુખાવા માટે તુરત ફાયદો કરનાર આ બામ ઘણોજ વખણાય છે સંધીવામા ઘણી સારી અસર કરે છે દરેક ઘરમાં તેના સંગ્રહની ખાસ જરૂર છે તમારા સગાઓ, મિત્રો પાડોશીઓ, ગામવાસીઓ, અગર મુસાફરીના સાથીઓ ઉપર ઘણી સસ્તી કીંમતે અમુલ્ય ઉપકાર કરવા જેવી આ ચીજ છે એક વાર જરૂર અજમાયેસ લેશો. કીંમત રૂ. ૦ાા ત્રણ સીસીના રૂ. ૧ાૅ

નેત્રબિંદુ.

સાધારણ આંખ. રતાશ, આખોની ગરમી, દુખવા આવવી, રાત્રે ઓછું દેખાવું, વૃદ્ધાવસ્થાની આખની નબળાઈ, વિગેરે માટે અકસીર છે. કીમત રૂ. ૦ાા ત્રણ સીસીનો રૂ. ૧ા

કેશ નાશક.

બીલકુલ નિર્દોષ અને જરા પણ નુકશાન નહી પહોચાડે તેવી દવા છે ચામડીને સુંવાળી રેશમ જેવી બનાવી વાળને સફાઇથી દુર કરે છે મોટાં મોટાં રાજવંશી ઝનાનખાનાઓમા વપરાય છે માટે તેને કેટલાક રાજવંશી બાલ સફા એ નામથી ઓળખે છે એક શીશી મંગાવનારને ફરીથી એજ મંગાવવી પડશે બીજી કોઇપણ દવા તમને આટલો સંતોષ આપશે નહી કીં. રૂ. ૦ાા ત્રણ સીસીનો રૂ. ૧ા

રૂતુ દોશ નીવારણ ગુટીકા

સ્ત્રીને દરેક મહીને વખતસર માસીક ધર્મ (રૂતું) બરોબર નહી આવવાથી અનેક પ્રકારની વ્યાધીઓ થાય છે પેટમા સખ્ત દુખાવો થાય છે. આ દવાના સેવનથી દરેક પ્રકારની પીડાઓ દુર થઇ માસિક ધર્મ નિયમીત આવે છે. અને ગર્ભ ધારણ કરવા લાયક ગર્ભાશય થઇ જાય છે. કીં રૂ ૨) ત્રણ શીશીના રૂ પા

વીછીની દવા

શેઠનાની વીંછીની દવા જગજાહેર છે ગમે તેવા ઝેરી ડંખની પીડા માત્ર એકજ મીનીટમા આરામ થઇ જાય છે કીં. રૂ. ૦ાા ત્રણ શીશીનો રૂ ૧ા

કલોરો ડાઇન.

પેટનું સુળ અને વાયાનું દર્દ ગમે તે કારણથી થયું હોય તે એકજ દીવસમાં મટાડી દે છે. ઝાડા, પરૂવાળો ઝાડો, મરડો પેટમા દરદ વીગેરેમાં અકસીર ઉપાય છે. કીં. રૂ. ૦ાાા ત્રણ શીશીના રૂ. ૨)

જઠરા પ્રકાશક.

અજીર્ણમીથી ખોરાક રૂચી પુરવક લઇ શકાતો નથી અને તેથી ઘણા પ્રકારની ઉપાધીઓ લાગુ પડે છે. જઠરાગ્ની પ્રદીપ્ત રહેવાથી શરીર પણ તંદુરસ્ત રહે છે હમેશા જમ્યા પછી બે બે ગોળી જઠરા પ્રકાશકની લેવાથી ખોરાક હજમ થઇને અજીર્ણ વીકારના વ્યાધીઓને સંપુર્ણતાથી આરામ પહોચાડે છે. કીં રૂ. ૦।। ત્રણ શીશીનો રૂ. ૧।

પારી જાતક હેર ઓઇલ.

પારી જાતક હેર ઓઇલ સુગધીનો ખજાનો છે. માથાના વાળ કાળા, રેશમ જેવા સુંવાળા અને ચકચકીત થાય છે. મગજને ઠંડુ રાખે છે અને માથામાં કોઇ પ્રકારની વ્યાધી થતી નથી. કીં. રૂ. ૦।।। ત્રણ સીસીના રૂ. ૨)

અર્ક કપુર.

વૈદ, ડોકટર યા હકીમ કોઇપણ કબુલ કરશે કે કોલેરા માટે અર્ક કપુર સારામાં સારી દવા છે. કોલેરાનાં લક્ષણ જણાતાજ આ દવાનો ઉપયોગ ચાલુ કરી દેવાથી જરૂર મૃત્યુના મહોડામાંથી બચી જવાય છે. કોલેરાનો ઉપદ્રવ ચાલુ હોય તે વખતે આ દવાનાં રોજ બે ત્રણ ટીપાં પાણી સાથે પીવાની ટેવ રાખવાથી કોલેરાનો ચેપ લાગતો નથી. કોલેરા ઉપરાંત સાધારણ ઝાડો, ઉલટી, ચુંક, મરડો વીગેરે પેટનાં દરદોમાં પણ અકશીર ઉપાય છે. કીંમત રૂ. ૦।। ત્રણ સીસીનો રૂ. ૧।.

કસ્તુરીની ગોળીઓ.

અસલ નેપાળની સુધ કસ્તુરી મીશ્રીત આ ગોળીઓ ના સેવનથી દમ, શ્વાસ, ખાંસી, છાતીનું દર્દ, ધાતુ ક્ષીણતા, નપુસકતા વીગેરે

દુર કરી નવું લોહી અને વીર્ય ઉત્પન્ન કરી બદન ગુલે ગુલાબ જેવું બનાવે છે મન પ્રફુલ્લીત રહે છે. સ્ત્રી પુરૂષ બન્ને ને એક સરખો ફાયદો પહોંચાડે છે. કીં રૂ. ૨) ત્રણ સીસીના રૂ. પા

જુલાબની ગોળીઓ.

કોઇપણ જાતના દર્દ સીવાય પેટનો બગાડ દુર કરી અનીયમીત દસ્તને નીયમીત કરી દે છે. પેટના દરેક જાતનાં દર્દો દુર થાય છે. કીંમત રૂ ૦। ત્રણ સીસીના રૂ. ૦॥=

કંઠ સુધારક.

ગાયન ગમે તેટલુ રસીક હોય પણ અવાજની મધુરતા સીવાય તે બીલકુલ નકામુ છે જયારે તમોને તમારા સ્વરમા અડચણ જણાય ત્યારે જરૂર આનો ઉપયોગ કરજો ગાયનના સોખીનોજ તેની કદર કરી શકે છે કીમત રૂ ૦॥ ત્રણ સીસીનો રૂ. ૧।

પાનનો મસાલો.

પાનના શોખીનોજ આની કદર કરી જાણે છે થોડી સોપારી અને મસાલો પાનમા નાખી આસ્તે આસ્તે ચાવીને ખાવાથી કંઇ અલોકીક સ્વાદ આવે છે. મોંઢાની દુરગંધી દુર કરી મોઢુ ખુસ્બોથી તર રહે છે. કાથો ચુનો નાખવાની જરૂર નથી કીં. રૂ. ૦। ત્રણ શીશીના રૂ ૦॥=

વંધ્યારોગ નીવારણ ચુર્ણ !!

સ્ત્રીને ગર્ભ ન રહેવાના સાત કારણો છે. પ્રથમતો જેવી રીતે કેટલાક વૃક્ષો બીલકુલ ફળ આપતાજ નથી, તેવી રીતે કુદરતથીજ કેટલાંક સ્ત્રી પુરૂષો સંતાન ઉતપન્ન કરી શકતજ નથી અને તેને માટે કોઇપણ જાતનો ઉપાયજ નથી જેને એકવાર સંતાન થયા

પછી ફરી સંતાન પ્રાપ્તી થતી નથી તેમજ બીજા રોગો જેવા કે સ્ત્રીની યોની પર ચરબીનું ફરી વળવુ જેથી પુરૂષનુ વીર્ય યોગ્ય જગાએ પહોંચી શકતું નથી તેમજ સ્ત્રીની યોની વાંકી અગર મોટી હોય, રતી સમય સફેદ યા પીળા રંગના રૂધીરનું વહેવુ, પીંડ પર દર્દ, માથાનું દર્દ, ડુંટીમા દરદ થવું અથવા રજનુ એકદમ બંધ થઇ જવુ વીગેરે પ્રકારના દરદો દુર કરી ફરી સંતાન પ્રાપ્તી માટે લાયક બનાવે છે ઇશ્વર પર શ્રદ્ધા રાખી આ દવાનો ઉપયોગ કરવાથી જરૂર તમારી મનકામના ફળી ભુત થશે કીં. ૩ ૩ાા ત્રણ શીશીના રૂ. ૯)

પ્લીહા—બરોળની દવા.

બરોળની ગાંઠ વધવાથી ઘણી પીડા થાય છે. તેમજ તાવ પણ લાગુ પડે છે. તેને માટે સારામા સારી આ દવાથી જલ્દી ફાયદો પહોચાડે છે. કી. રૂ. ૨). ત્રણ સીસીના રૂ. ૫ા

ઘા તેલ

ગમે તે જગ્યાએ વાગવાથી ઘા પડયો હશે પણ આ દવા લગાડવાથી ચોક્કસ ફાયદો થશે. ઘા પાકયા સિવાય આસ્તે આસ્તે રૂઝાઇને મટી જશે. કીં. રૂ. ૦ાા ત્રણ સીસીનો રૂ. ૧ા

દાંત અગર દાઢના દુખાવાની દવા.

દાત અગર દાઢના દુ.ખાવાની વેદના તો જેને વીતી હોય તે જાણે દરદીને કોઇપણ જાતનું ચેન પડતું નથી, ખોરાક લેવાતો નથી તેમજ જીવ આખો વખત ત્યાનો ત્યાંજ લાગી રહે છે. આ દવાનું પુંમડુ મુકતાંજ ચમત્કારીક અસર થાય છે. રોતી સીકલ એકદમ હસ મુખી થઇ જાય છે. કીંમત રૂ. ૧) ત્રણ સીસીના રૂ. ૨ાા

સુદ્ધ સીલાજીત?!

સીલાજીત એ લોહીને સુધારી વીર્ય વધારી શક્તી પ્રાપ્ત કરવામા સારામા સારો ઉપાય છે. એ દરેક માણસ જાણે છે, પણ ચોખ્ખો માલ નહી મળવાથી નીરાશ થાય છે. અમો એ ખાસ ખટપટ કરીને ચોખ્ખો માલ મંગાવ્યો છે. એક વખત વાપરવાથી ખાત્રી થશે કીં એક તોલાનો રૂ. ૧) ત્રણ તોલાના રૂ ૨ાા.

અમૃત ગુટીકા.

બગડેલી ધાતુને શુદ્ધ અને ઘટ્ટ કરનાર હજારોવાર પરીક્ષા કરેલી ખાસ દવા.

મી. ટોમસન—ગુડ મોરનીંગ મી વોટરુન' હાઉ આર યુ'

મી. વોટસન—અ ર ર ર ર ર ર' મરી ગયો યાર, છોડી દે, કયાથી આટલી શક્તી લાવ્યો, છ મહીના ઉપર તો મડદાલ જેવા હતો?

મી. ટોમસન—અરે દોસ્ત તને ખબર નથી કે જે. એન શેઠનાની બનાવેલી અમૃત ગુટીકાનો ઉપયોગ કરીનેજ આ સ્થીતીએ પહોચ્યો છું એક સીસીમાજ શક્તી આવી હતી પણ સંપુર્ણ શક્તી મેળવવા માટે પુરે પુરી ત્રણ સીસીનો ઉપયોગ કર્યો હતો.

એક રૂપીઆ કરતાં ઓછી કીંમતનું પારસલ મોકલવામાં આવતું નથી.

ધ્યાન રાખવું કે વીર્ય એજ માણસનું જીવન છે જ્યારે તેનો નાસ થાય છે. ત્યારે માણસની દશા ઘણી ખરાબ થઇ જાય છે. પેસાબ કરતા પહેલા યા પછીથી ધાતુનુ જવું ઝાડે ફરતી વખતે જોર કરતા ધાતુનું જવું મુખયા બગલને રસ્તે ધાતુનું જવું વીસ પ્રકારનો પ્રમેહ ગુપ્ત ભાગની નસોની કમજોરી બદનમા સુસ્તી કોઇપણ જાતના કામકાજમા ચીત લાગે નહી મગજની નબળાઇ અને તેથી આંખે અંધારા આવવા, નજરની આગળ લાલ પીળા રંગ દેખાવા, કમરનો, પગની પીંડીઓનો દુખાવો, ખોરાક ઉપર અરૂચી સ્મરણ શક્તી બરોબર રહે નહિ, ખાસી, થોડા કામથી થાક લાગવો, હાથની હથેલી ઘસીને સુંઘવાથી દુરગંધી, તરસ લાગવી, સ્વપ્નમા ધાતુનુ સ્ખલીત થવું નજીવી બાબતમા ઇંદ્રિનુ ઉશ્કેરાવું અને તેનાથી વીર્યનો નાસ થવો વીગેરે સેંકડો પ્રકારના રોગો વીર્યના નાશથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે દરેક રોગ ને દુર કરવા માટે અમૃતગુટીકા એક અલૌકીક બીન હરીફ દવા છે પાચન શક્તી મંદ હોય તો ઘી, દુધ મેવો વિગેરે કંઇ કામ લાગતું નથી તેટલા માટેજ અમૃતગુટીકાનો ઉપયોગ કરવાની ખાસ જરૂર છે તમારી અમુલ્ય જીંદગીનો અકાળે નાશ કરવાની ઇચ્છા ના હોયતો પહેલી તક આને અજમાવી જો જો

અમૃત ગુટીકા.

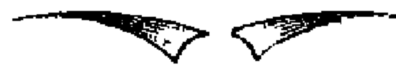
દરેક રૂતુમાં તેનો ઉપયોગ થઇ શકે છે. તેમજ દરેક રૂતુમા એક સરખો ગુણ આપે છે. ખાત્રી પુરવક માનજોકે શક્તી પ્રાપ્ત કરવા માટેજ અમૃત ગુટીકાનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર તો છેજ પણ તમારા

રૂ. ૦ાા વાલી કોઈપણ દવાની ૧ શીશી વી. પી થી મોકલતાં ગ્રાહકને રૂ. ૦ાાાજ ભરવા પડે છે. તેથી એક શીશી મોકલતાજ નથી.

(૧૬) જે. એન. શેઠના મુ. પો. નડિઆદ (ગુજરાત)

હમેશના જીવનને સુખ પુરવક વીતાડવા માટે ખાસ ઉપયોગી દવા છે. કીંમત દરેક માણસને પોસાઇ શકે તેટલા માટે સાધારણ રાખી છે. ૩૨ ગોળીની એક શીશીના રૂ ૨) ત્રણ શીશીના રૂ પા

જીવનધારા!!

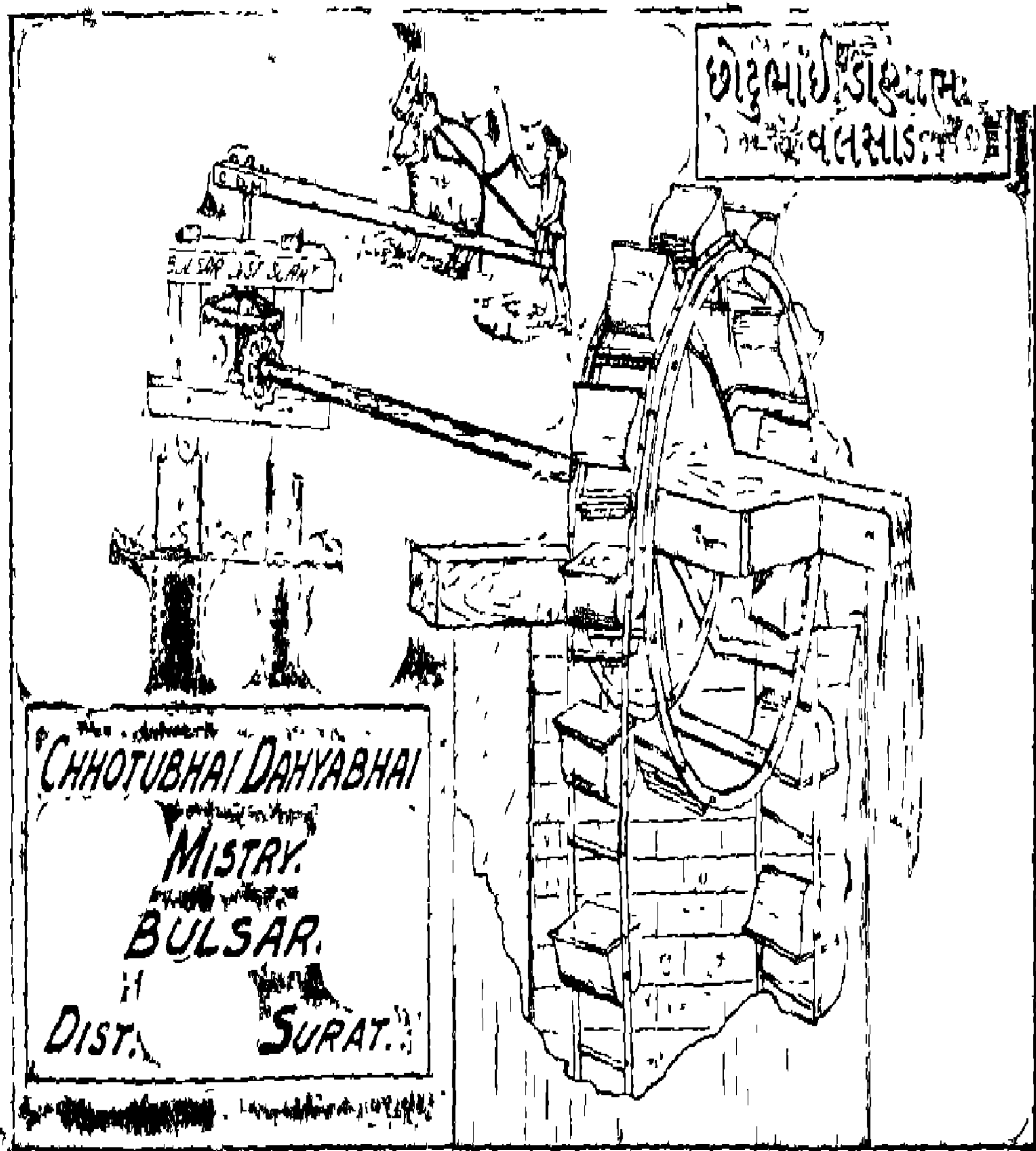
દવાઇ નહિ પણ મૃત્યુલોકનુ અમૃત છે નીચે જણાવેલાં દરદો ઉપર તાત્કાલીક અને ખાત્રી પૂર્વક અસર કરે છે. મંદાગ્ની, અન્ન પાચન ન થવાથી થતાં દરદો, ઝાડો, ઉલટી, અતીસાર, માથાનો દુખાવો, આધાસીસી, પેટનુ દરદ, દાત તથા દાઢમાં કળતર, ખાસી, દમ, છાતીનો દુખાવો, કોઇપણ જાતનો તાવ, સંધીવાત, શરીરમા અશક્તી પડી જવાથી યા ઘા વાગવાથી લોહી નીકળવું કચ્ચર માર વાગવો, કાન પાકવો, ગરમીથી આખ સુજી આવવી, મો આવવું, નહાર, (વાળો), સ્વેત યા રક્ત પ્રદર, બવાસીર (હરસ),ઝેરી જાનવરોનો ડંખ, ખાળ તથા મોરીમા દુરગધ, માકડ ચાચડની પીડા વીગેરે અનેક વ્યાધીઓમાંથી બચવું હોય તો આ અમૃતરૂપ દવાઇનો ઉપયોગ કરી કરી જુઓ આ ધતીંગના જમાનામા નહી માની શકાય તેવી વાત છે શીશી એકની કી. રૂ ૧ાા, ત્રણ સીસીના રૂ. ૪) પો. ખર્ચ જુદુ.

જે. એન. શેઠના.

મુ. પો. નડીઆદ (ગુજરાત)

J. N. SETHNA,

P O. NADIAD (Gujarat)

ઠેકાણું—છોટુભાઈ ડાહ્યાભાઈ મીસ્ત્રી. ઠે. એન્ડરસનરોડ રહેંટ ફેકટરી મુ. પોસ્ટ વલસાડ.